

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TEZİN ADI
21.YÜZYILDA KERKÜK'TEKİ GELİŞMELER, TÜRKİYE'YE
YANSIMALARI VE BÖLGEDEKİ TÜRKMEN HALKIN DURUMU**

**Öğrencinin Adı Soyadı
İSMAİL HAKKI KAVAK**

ANKARA, 2007

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TEZİN ADI
21.YÜZYILDA KERKÜK'TEKİ GELİŞMELER, TÜRKİYE'YE
YANSIMALARI VE BÖLGEDEKİ TÜRKMEN HALKIN DURUMU**

**ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI
İSMAİL HAKKI KAVAK**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. BÜLENT OLCAY**

**ANKARA, 2007
(Fotokopi ile çoğaltılamaz)**

28.12.2007

T.C.
Atılım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İsmail Hakkı Kavak'a ait, 21.Yüzyılda Kerkük'teki Gelişmeler, Türkiye'ye Yansımaları Ve Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN

Doç. Dr. Veysel BİLGİÇ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Bülent OLCAY

ÜYE

Doç. Dr. Cengiz BAŞAK

Teşekkür

11 aylık bir çalışmanın ürünü olan bu tezin, başlangıcından son aşamasına kadar destek ve yardımları ile engin bilgilerini hiçbir zaman eksik etmeyen tez danışmanım sayın Doç. Dr. Bülent Olcay'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca bugünlere gelmemde büyük emekleri olan; annem Lamia Kavak'a, babam Musa Kavak'a, ablalarım ve ağabeylerime; tezin yazımında en büyük destekçim, Berrin Akşit'e teşekkür eder ve bu tezi hepsine armağan ederim.

ÖZET

Kerkük sorunu; 20 yy.'da İngiltere'nin sömürge yollarını ve petrol kaynaklarını kontrol altına alma politikaları ile Irak'ı istila etmesi ve bölgenin asıl sahibi konumundaki Türkmen halkın, geçmişten günümüze kadar yoğun olarak yaşadığı sorun ve haksız muameleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hala bölgede karmaşa hüküm sürmektedir. Kerkük yaklaşık olarak, bazı dönemlerde başka uygarlıkların eline geçmiş olsa bile, 9 asıra yakın bir süre Türk idaresinde ve Türk halkının hala çoğunlukta yaşadığı ve Türk kültürünü yaşattığı bir bölgedir.

Osmanlı hükümlerinde 400 yıl kalan, içerisinde barındırdığı her ırktan ve dine mensup insanların kardeşlik ve huzur içerisinde yaşadığı bölgede, İngiltere'nin Petrol yataklarını ele geçirme ve sömürge yollarını güvence altına alma çabalarının sonucunda kaybedilmiş olmasıyla, bu dönemden sonra bölgede yaşayan farklı etnik halkların tamamının huzura eremediği bir yaşam alanı haline almış olması apaçık bir gerçektir. Bölgede yaşayan Türkmen halkın uğradığı haksızlıklar ise Türkiye Cumhuriyetinin 1926 yılında Ankara Anlaşması ile Musul'dan mecburiyetten vazgeçmesiyle başlamış, artmış ve günümüze kadar devam etmiştir.

İşte bu araştırmada, bir Türkmen şehri olan Kerkük (Musul Vilayetine bağlı Kerkük Sancağı) hakkında geçmişten günümüze, genel ve akıla gelebilecek soruların cevabının bulunduğu bir kaynak olduğu söylenebilir. Araştırmada hedef alınan asıl amaç; bölgedeki son yüzyıldaki gelişmelerin neler olduğudur. Bu noktaya ulaşmak için de; ilk dönemlerden itibaren ki gelişmelerin ele alındığı, Türkmen halkın son durumu ve bölgedeki gelişmelerin Türkiye Cumhuriyeti'ne etkileri ve Türkiye'nin izlediği politikaların neler olduğu sorularına cevap aranmıştır.

Konu, yoğun literatür taraması ve makale araştırmaları ile hazırlanmıştır. Yaklaşık 11 aylık bir çalışmanın ürünü olan bu tez içerisinde; toplam beş bölüm incelenmiş, birinci bölümde; konunun giriş bölümüne yer verilmiş, ikinci bölümde; Kerkük Bölgesi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş, üçüncü bölümde; 20. yy boyunca meydana gelen gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almış, dördüncü bölümde ise 21. yy'ın başından itibaren, günümüze kadar ki gelişmeler ile bu gelişmeler ışığında bölgedeki Türkmen halkın durumu, Türkiye'nin izlediği politikalar ve süreç içerisindeki gelişmelerin, Türkiye'ye etkilerine değinilmiştir. Beşinci bölüm sonuç ve öneri bölümü olarak ele alınmıştır.

Bölgedeki geçmişten günümüze kadar süreçteki gelişmeleri, bölgenin tarihi, demografik yapısı, Türkiye'nin bölge üzerine izlediği politikalarla, bölgedeki Türkmen halkının karşılaştığı sıkıntıların neler olduğu sorularının cevaplarına ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The Kirkuk problem is the problem and injustice Turkmen people, the real dwellers of the region, face for a long time because of the fact that England Invaded Iraq in 20th Century for having the petroleum resources. There is still turmoil in the region. Although the Kirkuk region was occupied by the other civilizations, it has been under the control of Turkish People for 9 centuries, and the Turkish people and Turkish culture have been dominant in this region.

It is clear that the people of the region which was governed by Ottoman Empire for 400 years and in which people from every race and religion lived in peace and brotherhood in the past seek for peace as from the time England occupied the region for having the control of petroleum resources and make the ways of its colonies more safety. The injustice oppressed on the Turkish people started after the Republic of Turkey was obliged to Retreat from Mosul with Ankara Treaty, it increased over the time and lasted until today.

In this study, there is a resource answering the problem of Kirkuk (The County affiliated to Mosoul State) from past to today. The main target of the study is reveal the developments in the region in the last century. To do this, the development in the region from the first periods to today, the last condition of the Turmen people, and influence of the developments in the region to the Republic of Turkey and the policy Turkey adopts for the region are given.

The study has been prepared with very rich literature investigation and investigation through articles. This thesis is the outcome a study lasting for about 11 months constituted of five chapters. The first chapter includes the entrance to the subject. The second chapter gives detailed information about the Kirkuk region, the third gives detailed information about the developments along the 20th century, and the fourth chapter gives detailed information about the developments as from the beginning of the 21st century, and under this information, analysis the influence of the condition of the Turkmen people in region, the policies followed by the Republic of Turkey and of the development in the process on the Republic of Turkey. The fifth chapter includes the conclusion part and recommendations.

The questions about the developments in the region from past to today, the history of the region, its demographic structure, the policy of Turkey in the region and the problems faced by the Turkmen people in the region have been duly answered.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	II
Özet	III
Abstract	IV
İçindekiler	V
Çizelgeler ve Şekiller Listesi	VIII
Kısaltmalar	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
----------	---

İKİNCİ BÖLÜM

MUSUL VİLAYETİNE BAĞLI KERKÜK SANCAĞI'NIN, COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ, TARİHİ, YER ALTI VE YERÜSTÜ ZENGİNLİKLERİ, ETNİK YAPISI, OSMANLI DÖNEMİ VE GELİŞMELERİ, DÖNEMSEL DEMOGRAFİK YAPISI

1. Kerkük'ün Coğrafi Özellikleri	9
2. Kerkük Adının Nerden Geldiği	11
3. Kerkük'ün Tarihi	12
4. Yeraltı Ve Yerüstü Kaynakları İle İktisadi Durumu	19
4.1.İhracat	20
4.2. İthalat	20
5. Etnik Yapısı	20
6. Kerkük'te Kurulan Devletler	23
6.1.İslam Döneminden Önce	24
6.2.İslami Yönetime Geçiş	24

6.3.Musul-Kerkük Bölgesinde İlk Türk Devleti Hakimiyeti	25
6.4.Bölgede Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dönemi	26
7. Bölgenin Osmanlı İdaresine Geçışı	28
7.1.Osmanlı İdaresindeki Kerkük Sancağı	30
7.1.1.Kerkük (Merkez) Kazası	32
7.1.2.Revanduz Kazası	33
7.1.3.Salâhiye Kazası	33
7.1.4.Köysancak Kazası	34
7.1.5.Râniye Kazası	34
8. Demografi Yapı	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. YÜZYILDAKİ GELİŞMELER

1. Musul-Kerkük'ün Osmanlı'nın Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Elinden Alınışı, Musul Sorunun Ortaya Çıkışı, Lozan Konferansı	40
1.1.İşgal Sonrası Gelişmeler Ve Ankara'nın İzlediği Musul Politikası	49
1.2.Lozan'da Musul Sorunu	55
2. Anlaşma Sonrası Günümüze Kadar Ki Durum	65
3. Birinci Körfez Savaşı	66
4. Birinci Körfez Savaşının Türkiye'ye Etkileri Ve Türkiye'nin İzlediği Politikalar	71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

21. YÜZYILDA BÖLGEDEKİ GELİŞMELER, TÜRKMEN HALKIN DURUMU, BÖLGEDEKİ GELİŞMELERİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

1. 21. Yüzyılda Bölgedeki Gelişmeler	79
--------------------------------------	----

2. Türkmen Halkın Durumu	84
3. Bölgedeki Gelişmelerin Türkiye'ye Etkileri Ve Türkiye'nin İzlediği Politikalar	100

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

1. SONUÇ	114
2. EKLER	120
BİYOĞRAFİ	144
KAYNAKÇA	145

ÇİZELGELER VE ŞEKİLLER LİSTESİ

HARİTALAR

Harita-1-1 Musul Vilayeti ve ona bağı Kerkük Sancağı'nın taksimi.	10
Harita-1-2 Kerkük Sancağı İdari Taksimi	32

TABLolar

Tablo-1-1 Musul Vilayetinin İdari Taksimi.	30
Tablo-1-2 Kerkük Sancağına bağı kaza, nahiye ve köy sayıları	31

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BKZ	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMGK	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BTÖ	:	Bölücü Terör Örgütü
ITC	:	Irak Türkmen Cephesi
KDP	:	Kürdistan Demokrat Partisi
KYB	:	Kürdistan Yurtseverler Birliği
MÖ	:	Milattan Önce
MS	:	Milattan Sonra

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan ve Irak toprakları içerisinde kalan Musul Vilayetine bağlı Kerkük'ün kaderinin şekillenmesinde; stratejik bir noktada oluşunun yanı sıra bölgede bulunan zengin petrol yatakları etkili olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Avrupa ve Amerikan emperyalizminin ilgi odağı haline gelen Mezopotamya bölgesi için, sermaye çevreleri ve bunların yönlendirdiği devletler arasında kıyasıya süren mücadeleler başlamıştır. Bu mücadelelerde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sonrasında İngiltere ile Almanya karşı karşıya gelirken, savaş sırasında Fransa ve ABD de bu mücadeleye dolaylı olarak katılmışlardır. Uluslararası bir sorun haline gelen Musul'a sahip olma mücadelesinde, İngiltere bölgede elde ettiği askeri avantajlarını kullanarak, diğer devletlere karşı üstünlük sağlamaya çalışmış, ayrıca İngiltere sorunu kendi lehine çözümlenmeye çalışırken, bölgenin petrolü ile ilgilenen büyük sermaye çevrelerine, petrolden pay vermek suretiyle karşısına çıkan bir çok engeli de aşmasını bilmiştir.

Anadolu'da emperyalizme karşı verilen milli bağımsızlık mücadelesinin bir benzeri de Musul Bölgesinde yaşayan ve kendilerini Türk vatandaşı olarak gören yöre halkı tarafından, İngilizlere karşı verilmiştir. Musul-Kerkük bölgesinde başlayan bağımsızlık mücadelesi esnasında, içinde bulunulan tüm olumsuz şartlara rağmen, Ankara Hükümeti tarafından desteklenmiştir. Anadolu topraklarının düşman işgalinden kurtarılmasını müteakiben, Türkiye, Musul-Kerkük'ü (Musul Vilayetini) kurtarmak amacıyla bir askeri harekati bile göze alarak, hazırlıklara başlamıştır. Ancak, Lozan'da görüşmelerin kesilme tehlikesinin belirmesi ve savaşın yeniden başlama ihtimalinin ortaya çıkması üzerine planlanan askeri harekat yapılamamıştır.

Musul sorunu Lozan'da gündeme geldiğinde, Türkiye sorunun İngiltere ile Türkiye arasında ikili görüşmelerle çözümlenmesi fikrini ortaya atarak karşısındaki

rakip sayısını azaltmayı böylece avantaj sağlayabileceğini düşünmüştür. Bu gelişmelerden sonra iki devlet arasında 5 Haziran 1926 tarihine kadar devam edecek bir diplomasi savaşı başlamıştır. Lozan'da çözümlenemeyen Musul Sorununun ikili görüşmelerde tarafların kendi görüş ve tezlerinde ısrarı üzerine Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi, İngiltere'nin kozlarını kuvvetlendirmiştir. Nitekim Cemiyetin oluşturduğu İnceleme Komisyonunun raporu, Musul'u hukuken İngilizlere bırakmıştır. Bu rapor çerçevesinde Milletler Cemiyeti de; Musul'u İngiltere'nin 25 yıl süreli mandaterliği kabulü şartıyla Irak'a bırakmıştır. Böylesi bir kararın çıkması çok olağan bir gelişmedir. Çünkü cemiyetin en etkin üye devletinin karşısında savaşımlardan yeni çıkmış ve güçsüz ve cemiyete üye olmayan bir devletin aleyhinde kararın çıkması beklenen bir durumdur. Bu karara rağmen bölge üzerindeki iddiasını sürdüren Türkiye, Şeyh Sait ayaklanması ile Musul üzerindeki hak iddiasını dayandırdığı tezin zayıfladığını anlayınca, İngilizlerle anlaşma yolunu tercih etmiştir.

Böylece genç Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulduğu ve savaşımlardan ağır hasarlarla çıkmış bunun yanı sıra uluslararası arenada yalnız kaldığı, çok güçlü olmadığı için, içeride birçok ekonomik ve sosyal sorunları olduğundan; 5 Haziran 1926'da, günümüzdeki Türkiye-Irak sınırını belirleyen antlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin Musul-Kerkük'ten vazgeçmesinin karşılığı olarak bölgedeki petrol gelirinin %10'u, 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmiştir. Antlaşmaya ekli olarak İngiltere ve Irak yetkili temsilcilerinin, Türkiye Dış İşleri Bakanı'na sundukları mektupta, Türkiye'nin bu payını isterse 500.000 İngiliz lirası nakit olarak alabileceği yazılmıştır. Türkiye bu maddeyi tercih etmiştir. 500.000 İngiliz lirası karşılığı payını sermayeye dönüştürmüştür.

İşte bu dönemden sonra bölgenin asıl sahibi konumundaki Türkmen halkı, dışlama ya da yok sayma politikaları, merkezi ya da mahalli yönetimlerce uygulanmaya başlamıştır. Bu süreç günümüze kadar devam etmiştir. Çeşitli dönemlerde Türkmenler, Irak hükümetlerince ya da Kürt gruplar tarafından çeşitli katliamlara, yaşadıkları topraklardan zorla çıkarılmaya varan birçok kötü muameleye maruz kalmışlardır. Oysa bölgede yaşayan Türkmen halk; her zaman için devletin

birliğini savunup, mevcut düzen içerisinde huzur içerisinde yaşamak istemiş ve asla devlet düzenine karşı gelmemişlerdir.

Son dönem gelişmeleri içerisinde de anlaşılacağı üzere, Kuzey Irak'ta oluşturulmaya çalışılan sözde Kürt devletinin başına buyruk uygulama ve yandaş toplama çalışmaları neticesinde, bölge nüfusunun büyük çoğunluğunu temsil eden ve Kerkük'un sahibi olan Türkler, yoğun haksızlıklara maruz kalmış, demografik gerçekler gizlenerek azınlık konumuna düşürülmeye çalışılmış ve toplumsal haklardan mahrum bırakılmışlardır. Tapu müdürlükleri, 1.ve 2. Körfez Harekatlarında yağmalanıp, araziler Kürt grupların lehine olacak şekilde düzenlenmiştir.

Kürt grupların bölgeye yandaşlarının yerleşmesini kolaylaştırmak için maddi destekler verdiği bilinmektedir. Türklerin ise iş yapamaz hale getirilmesi, Kürt yandaşları için yeni yaşam alanları yaratılmasını sağlamak üzere, Türkmenlerin bölgeden baskı ve zorlamalarla uzaklaştırıldıkları apaçık ve bilinen, ancak bir türlü dile getirilmeyen gerçeklerdir.

Irak'ın genelinde iki buçuk milyona yakın nüfuslarıyla Türkmenler, genel olarak ve yoğunlukla; Musul, Kerkük, Erbil, Süleymaniye şehirlerinde ve çevrelerinde yaşarlar. Kuzeyden-Güneye, Batıdan-Doğuya Irak topraklarının hemen hemen her yerinde tarihi ve kültürel miraslarını koruyarak Türk varlığını temsil eden Türkmenler, Irak'ın önemli bir unsurunu teşkil etmişlerdir. Kürtlerden sonra ülkede yaşayan en büyük azınlık konumunda olan Türkmenler; yaşadıkları toprakların stratejik konumları, Irak'ın jeopolitik, jeoekonomik, sosyo/politik ve sosyo/kültürel durumları bakımından Irak'ta daima bir denge unsuru rolü oynamalarına rağmen, yönetimlerde söz sahibi olacak imkanlar tanınmamıştır, yok sayılmışlardır. Geçmiş bin yılların sonucu olarak, Irak tarihi içerisinde önemli bir yer alan bu Türk varlığı, içinde bulunduğu devletin düzenine bağlılıkları açısından da "rnek vatandaşlar"dır.

Ancak, önce batılı devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri saldırgan politikalar ve bölgenin kaynaklarını ele geçirme ve kontrol etme stratejileri ve daha sonra Irak'ta kurulan çeşitli rejimler, bu ülkedeki Türk varlığını güçsüz kılmaya ve yok etmeye yönelmiştir. İzlenen bu politikalar Irak'ın siyasi, sosyal, iktisadi ve özellikle sosyo/politik hayatında ağır sorunların doğmasına sebep olmuştur. Kerkük ve çevresindeki Türk varlığının, her alandaki etkinliğini ve denge unsuru özelliklerini dikkate almayan yönetimler, Irak'ın güçsüz kalmasını, toplumlar ve devletler arası ilişkilerdeki etkinliklerini kan ve savaş üzerine inşa etmelerini hazırlamıştır. Bugün, bu durum devam etmektedir.

Türkmenlerin bin yıldan fazla, tarihi ve kültürel miraslarını koruyup, geliştirerek, Irak'ta meydana getirdikleri Türk varlığı, Türk Dünyasının ve Anadolu Türk toplumunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu varlığa karşı girişilen her tehdit içeren düşünce ve davranış, Türk Dünyası ve Türkiye Cumhuriyeti için bugün ve yarın tehlike teşkil etmektedir. Bu gerçeğin anlaşılması, anlatılması ve her Türk'ün şuurunda yer etmesi ise, yaşayan bütün nesillerin öncelikli görevlerindedir.

Yakın tarihimizin önemli dönüm noktalarından sayılan Musul meselesi, Irak Türklerinin kaderini yakından ilgilendiren yanı ile, Türkiye'nin hala ilgisini kesemediği ve kesemeyeceği başlıca bölgesel sorunlardan biri olma özelliğini korumaktadır. Ortaya konan çözümün adil olmadığı, günümüzde daha da açıklık kazanmıştır. Yapılan haksızlıklar yüzünden, bölgedeki toplumlar arasında en büyük huzursuzluğu da, Irak Türklerinin yaşadığı söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı öncesi, bölge hakkında sömürgecilik anlayışı ile hazırlanan, İngiliz devletinin planları, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak, onun mirası olan zengin petrol yataklarına ve önemli ticaret yollarına sahip olmak esasına dayanmıştır. Bu bakımdan Birinci Dünya Savaşı'nın sonu, Irak Türklerinin bitmeyen çilesinin başlangıcı oldu. Savaş sonunda yapılan Lozan ve Haliç konferansları sonuçsuz kalınca, bölgenin kaderi Milletler Cemiyeti'nin vereceği karara bağlanmak istendi. Milletler Cemiyeti'nin İngilizler lehine olan kararını Türkiye kabul etmedi

ise de, neticede 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması'nı imzalayarak, bugünkü Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye illerinin bağlı olduğu Musul eyaletini İngiliz mandası altında Irak'a bıraktı.

İngiliz manda rejiminin sona ermesi ve Irak'ın, bağımsız bir devlet olarak, Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin kabulü için, Irak Başbakanı Nuri Said'in imzası ile 30 Mayıs 1932 tarihinde bir deklarasyon yayınlandı. Bu deklarasyonla; Irak Türklerinin hakları ve varlıkları tanınmakla kalmamış, kendi dilleriyle eğitim, Türk bölgelerinde Türkçe'nin de resmi dil olması, Türk bölgelerinde görev yapacak memurların, imkan nispetinde aynı bölgelerden seçilmeleri garanti altına alınmıştı. Üstelik deklarasyonun birinci maddesinde, garanti edilen bu hakların Irak'ın temel yasaları olarak kabul edildiği, hiçbir kanun, tüzük ve düzenlemenin deklarasyonda yer alan maddelerle çelişmeyeceği veya bunlara karşı olamayacağı ve bunların üstüne çıkamayacağı ifade edilmişti. Milletler Cemiyeti'ne verilen taahhütlerin doğrudan garantörü de Milletler Cemiyeti olarak gösterilmişti. Dolayısıyla Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çoğunluğunun onayı olmadan, bu deklarasyondaki maddelerin değiştirilemeyeceği öngörülüyordu.

Ancak 1932 yılından günümüze kadar ne Irak, Milletler Cemiyeti garantisi altında taahhüt ettiği bu hakları Türklere tanımış, ne de herhangi bir devlet Irak'a bu taahhütlerini hatırlatmıştır. Özellikle Türkiye'yi de yakından ilgilendiren bu husus, Türklerin haklarını savunmak için çok önemli bir dayanak olmasına rağmen, bu deklarasyon, günümüze kadar dikkatlerden uzak kalmış, bu yüzden Irak Türk'leri milli varlıklarını korumak ve yaşatmak mücadelesi yolunda bu yasal dayanaktan yararlanamamışlardır.

Öte yandan Musul Vilayeti, Irak yönetimine kaldıktan sonra, Irak vatandaşları olarak yaşamaya devam eden Türkler, bütün bu haksızlıklara rağmen, devlete karşı isyan etmemişler, silaha sarılarak ayrılıkçı bir harekette bulunmamışlar, üstelik Irak'ın en sadık vatandaşları olarak, devletin her kademesinde hizmet vermişlerdir. Buna karşılık Irak yönetimi, sürekli biçimde kuşku ile baktığı Türk toplumunun,

siyasi ve kültürel haklarını zaman içinde çığnemiş, hatta en basit vatandaşlık haklarını Türklerden esirgemiştir. Yukarda da görüldüğü gibi, kendi dillerinde eğitim görmek gibi haklara sahip iken, bunları uygulamaya koymak bir yana, Türkler, Bağdat yönetiminin insanlık dışı baskılarına maruz kalmışlardır. Irak Türkleri, günümüzde kendi toraklarında seyahat etme özgürlüğünden, sahip oldukları tarım arazilerini işletme ve gayrimenkul alım-satım hakkından bile yoksun bırakılmışlardır. Yüzlerce Türk, sorgulanmadan, tarafsız yargı organlarında savunma yapamadan idam edilmiştir.

Körfez savaşından sonra; Irak'taki mevcut durum Türkmen Toplumunun sorunlarını ve gelecekleri konusunda endişelerini arttırmıştır. Tesis edilen güvenlik bölgesi ile ikiye ayrılan Türkmen Toplumu bir taraftan Irak Merkezi Yönetiminin, bir taraftan da Türk ve Kürt toplumlarını birbirine düşman ederek varlıklarını sürdürmeye çalışan Kürt liderlerin, asimilasyon politikalarına maruz kalmaktadırlar. Irak Devletinin önümüzdeki günlerde alacağı şekil, Türkmen Toplumunun dolayısı ile Türkiye Cumhuriyetinin menfaatleri için çok önemlidir. Şüphesiz 1990'dan bu yana süre gelen durum Türkiye Cumhuriyetinin aleyhinde olmuştur. Türkiye; maddi kayıplarının yanı sıra, yaptığı politik hatalar yüzünden uluslararası kamuoyunda da itibar kayıplarına uğramıştır. Tıpkı 2.Dünya Savaşı sonrası dönemde, diğer devletler tarafından yalnız bırakılması ve dışlanması gibi.

Irak Devletinin gelecekte alacağı şekil ile ilgili üretilen senaryolardan; öncelikle mevcut durumun devamına son verilerek, Irak Devleti otoritesinin bütün ülke sınırları içerisinde sağlanmasının, bir sonraki aşamada ise demokratik bir yapıya kavuşmasının en uygun senaryo olduğu değerlendirilmektedir. Bu senaryonun, ayrıca bölgeye barış getirecek ve diğer ülkelerin de menfaatine uygun olacak çözüm olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Türkmen toplumunun; yaşanan bu belirsizlik ortamında mevcut sorunlarını çözebilecek, bölgede varlığını tehdit eden her türlü tehlikeye karşı kendini koruyabilecek, gelecekte bölgenin şekillenmesine katkıda bulunabilecek ve Türkmen toplumuna en üst seviyede kazanımlar sağlayabilecek siyasi, kültürel bir yapılanmaya ihtiyacı olduğu açıktır.

2003 Körfez Harekatı'ndan sonra bölgedeki gelişmelerde Türkiye, izlediği politikalarda, 1. Körfez Harekatı'nda izlediği koalisyon güçlerini destekleyici çizgisinden vazgeçerek, kendi politikasını belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğü üzerine etkin politika izlemeyi tercih etmesine karşın, bölgede kendi politikalarını destekleyebilecek Türkmen halkının sorunların değinmekte yetersiz kalmıştır.

Türkiye izlediği bu politikada, öncelikli olarak Irak'ın kuzeyinde ABD'nin desteğiyle yaratılan, sözde Kürt Devletinin engellenmesi açısından Irak'ın toprak bütünlüğünü destekler stratejiler üzerine yoğunlaşmış, bu politika ile gelecekte bu bölgeden kendisine gelebilecek tehditlerin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Böylece bölge halkının, Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası olarak belirlenen "Irak'ın toprak bütünlüğüne bağlı kalarak, Irak Türkmenlerinin güvenlik içinde, temel hak ve özgürlüklerine sahip bir toplum olarak yaşamasıdır." esasına uygun olarak belirlenen bu politika çerçevesinde yapılacak, Türkmen toplumu yapılanması, öncelikle bölgede barış ve huzurun tesisini ve Türkmen toplumunun kendi kültürel değerleri içerisinde varlığını devam ettirmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması, Türkmen halkın eğitim ve sağlık sorunları ile toplumsal haklarının sağlanması ve tesis edilmesi gerekliliği ön planda tutulması gereken diğer gerçeklerdir.

Kerkük; stratejik, bir noktada yer alması, zengin petrol kaynaklarına sahip olması, Türkmen halkın yoğun yaşadığı bir bölge olması bakımından ve gelişmelerin aslında Türkiye'yi direkt olarak etkilemesinden dolayı, bu konunun araştırılması ve öneriler üretilmesi amaçlanmıştır.

İşte bu bağlamlar çerçevesinde; Kerkük sorunu, Türkiye için son dönemde Irak'ta meydana gelen gelişmelerle birlikte önemini daha da arttırmıştır. Bu sebeple, Kerkük'ün geçmişten günümüze kadar gelen süreç içerisindeki durumu incelenmiş, özellikle 21. yy'daki gelişmeler ve Türkmen halkın durumu ve bölgedeki

gelişmelerin Türkiye'ye etkileri ile Türkiye'nin izlediği politikalar üzerine incelemelere yer verilmiştir.

Bu araştırma; yoğun literatür ve internet makale taraması yöntemi ile yapılmıştır. Kaynakların çok fazla olmasının yanı sıra, birçok kaynağın birbirine paralel bilgiler içermesi çok yönlü araştırma, farklı görüş ve yaklaşımların ortaya konmasını engellemiş olmasına rağmen, yoğun araştırma yapılmış olması sebebiyle tezde ulaşılmaması hedeflenen sonuçlara ulaşılmış ve konuyla ilgili okuyucunun ihtiyaç duyacağı bilgilere yer verilmiştir. Tezde elde edilen veriler ise; Kerkük'ün bin yıldan fazla bir süredir Türk şehri olduğu, buradaki halkın Ankara Anlaşması ile İngiliz mandaterliğindeki Irak yönetimine bırakılması sonrasında, nerdeyse bütün haklarından mahrum, çeşitli katliamlara maruz kaldığı, Türkmen halkın sorunlarının günümüzde de değişmediği sonucudur. Türkiye'nin ise izlediği politikalarda Türkmen halka açık ve sürekli bir desteği mevcut olmadığı ortaya konmuştur.

Tezin sonuç kısmında ise, Türkiye'nin bölge üzerinde etkin politikalar üretebilmesi açısından; bölgenin öneminin özellikle öne çıkarılması gerekliliği, bölge halkına, eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkin olarak verilmesinin sağlanması ve desteklenmesi, bunun yanı sıra toplum bilincinin ve Türk kültürünün medya kanalları ile bölge halkında Türklük şuurunun canlı tutulması ve sürekli desteklenmesi, Türkmen halkın haklarının uluslararası platformlarda aranması ve bunu Türkiye Cumhuriyeti'nin girişimleri ile gündeme getirmesi gerekliliği önerisinde bulunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSUL VİLAYETİNE BAĞLI KERKÜK SANCAĞI'NIN, COĞRAFI ÖZELLİKLERİ, TARİHİ, YER ALTI VE YERÜSTÜ ZENGİNLİKLERİ, ETNİK YAPISI, OSMANLI DÖNEMİ VE GELİŞMELERİ, DÖNEMSEL DEMOGRAFİK YAPISI

Giriş

Bu bölümde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için genel bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın konusu olan bölge hakkında ayrıntılı bilgiler ile bölgenin geçmişten 20.yy başlarına kadar ki dönem içerisindeki süreci anlatılmıştır.

Konu içerisinde Kerkük'ün; coğrafi özellikleri, adının nereden geldiği, tarihi, etnik yapısı, ve bölgede hangi devletlerin hüküm sürdüğü, ve Osmanlı dönemindeki gelişmeler ile demografik yapısı ayrıntılı olarak okuyuculara sunulmuştur.

1. KERKÜK'ÜN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Musul vilayetine bağlı olan Kerkük Sancağı, Ortadoğu'nun önemli bir noktasında yer alması sebebiyle çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin buluştuğu bir bölge olmuştur. İnsanlık tarihinin ilk yazılı belgeleri bu bölgede ortaya çıkarılmış, insanların kalabalıktan, teşkilâtlı topluma geçişte oluşturdukları bilgiler ilk olarak yine bu bölgede meydana çıkmıştır.¹

Musul-Kerkük Bölgesi, I. Dünya Savaşı sonlarına kadar Batılı kaynaklarda genellikle, Irak'tan ayrı olarak, yukarı "El-Cezire" bölgesi içinde gösterilmiştir.²

¹ İsmet, Demir, Uğurhan Demirbaş, ve diğerleri, Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919, 13/08/2007, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/musul/musul.htm>.

² Bilim Araştırma Vakfı, Musul-Kerkük ve Türkmenler İçin Gerçek Çözüm, 01/11/2007, <http://www.kerkukturkleri.com/tarihce.html>.

Dünya Savaşı'ndan sonra ise bölge daha çok siyasî sebepler yüzünden Irak'ın parçası olarak kabul edilmiştir.³

Musul vilâyetinin doğusunda yer alan Kerkük Sancağı; kuzeyden Süleymaniye Sancağı ve İran, güney ve doğudan Bağdat Vilâyeti, batıda ise Musul ve Hakkâri Sancakları ile sınırdır.(Bkz-Harita-1-1)

Harita-1-1 Musul Vilayeti ve ona bağlı Kerkük Sancağı'nın taksimi.

Kaynakça: <http://www.globalstrateji.org/TUR>

Arazisinin büyük bölümü ovalardan meydana gelmektedir. Batıdan Dicle nehri, kuzeyden de Zab nehri bu bereketli toprakları sulamaktadır. Diyale ve Zab-ı Esfeli suları da Kerkük'ten geçmektedir. Toprakların ovalık ve sulak olması sebebiyle tarımcılık gelişmiş olup halkın refah seviyesi de oldukça yüksektir. Üretilen tarım ürünleri Bağdad, Basra, Van ve Diyarbekir'e ihraç olmaktadır.

³ Semih, Yalçın, Musul Meselesi, Gazi Üni. Eğt. Bil. Ents. Aralık 2001, 15/11/2006, <http://www.haberbilgi.com/bilim/tarih/musul.html>, s.30-37,

1560'lı yıllarda; Dakuk ve Nilkaz nahiyelerinden meydana gelmiş olan Kerkük Sancağı, Kuzey Irak bölgesinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan “Cezire” bölgesinin doğusunda yer almaktadır. Batıda Dicle nehriyle bölgeyi ayıran Hamrin dağları, kuzeydoğuda Küçük Zap suyu vadisi, güneydoğuda Diyale vadisi bulunmaktadır. Bölge 34-36 paraleller ve 44-45 boylamlar arasında, deniz seviyesinden yaklaşık 300 metre yükseklikte bulunmaktadır.⁴

Tavuk (Dakuk) çayı, Aksu, Hor çayı, Leylan suyu, Küçük dere, Kazar çayı, Hassa suyu, Mayar dere, Kuru çay, Edhem suyu ve Küçük Zap suyu bu bölgede bulunan akarsulardır.

Kerkük Sancağı merkez kaza da dahil altı kazaya ayrılmıştır. Bunlar; Kerkük (merkez kaza), Revanduz, Erbil, Salâhiye, Köysancak ve Râniye kazalarıdır.

2. KERKÜK ADININ NERDEN GELDİĞİ

Hıristiyanlar, bu şehri eski Süryani ismi veya Arapça adı ile “al-Karh” diye zikretmişlerdir. Kerkük ismi ilk defa Şerefüddin Ali Yezdî'nin “Timur Tarihi” nde geçmektedir. Günümüzde bu isim “Kirkuk” olarak da söylenmektedir.⁵

Kerkük Sancağı 1892 senesi ortalarına kadar resmî yazışmalarda “Şehr-i Zor” olarak geçerken, bu ismin “Zor Mutasarrıflığı” ile olan benzerliğinin bir çok idarî karışıklığa sebep olmasından dolayı değiştirilmesine karar verilmiş ve 1893 tarihli bir İrâde-i Seniyye ile “Kerkük” isminin kullanılmasına başlanmıştır.⁶

⁴ 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanuni Devri), 12/08/2007, http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/Kerkuk_tahrir/004_giris_a.htm.

⁵ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

⁶ Demir, ve diğerleri Muslu-Kerkük...

3. KERKÜK'ÜN TARİHİ

Kerkük'te ilk yerleşim izlerine, MÖ. İkinci binin ortalarında rastlamaktayız. Bugünkü Kerkük şehrinin etrafında yapılan kazılarda MÖ. 2600 yıllarına ait çeşitli silâhlar, bakır eşyalar ve toprak kaplar bulunmuştur.⁷

Kerkük hakkında en eski ve doğru vesikalar, Osmanlı devrinde tutulan tahrir defteri ve son yıllarda basılan birkaç salnamedir. Bununla birlikte Osmanlılar hiçbir dönemde kendi toprakları üzerinde yaşayan toplulukların etnik yapıları ile ilgilenmemiş ve hiçbir bölgede Türklüğü ön plana çıkarmamışlardır.⁸

Kerkük'ün en eski yerleşim yeri Kerkük Kalesi'nin içidir. Kalenin yapılışı MÖ 3000 yılına kadar dayanmaktadır. Bu da Sümerler, Akadlar ve Hurriler'e kadar uzanan bir dönemdir. Kerkük, Büyük İskenderin MÖ.331 yılında, Sasanileri Erbil Bölgesinde yenmesiyle eline geçmiştir. Hz. Ömer zamanında MS 636 yılında İslam Ordularının meşhur, Kaadisiyye Meydan Muharebesi'nde, Sasanileri yenmesinden sonra şehir bir Müslüman şehri olmaya başlamıştır.⁹

Kerkük şehri Asurî hükümdarlarından, Milattan sekiz yüz sene önce Çalis Kesri hükümrani olan Sartnabal adlı hükümdar tarafından kurulmuştur. Kuruluş sebebi ise Mari askeri olan Aryak'ın, Sartnabal'a karşı isyan ederek Cermay (Küçük Zap'tan Süleymaniye hududuna kadar olan bölge) havalisini istila etmesi üzerine, Sartnabal Cermay ahalisinin valisini değiştirerek, o bölgede kendi adına dayanıklı bir kale yapılmasını emretmesidir. Böylece Kerkük kalesi inşa edilerek etrafı surlarla güçlendirilmiştir. Bundan sonra Asurî beldelerinden halk getirilerek kalede iskan edilmişlerdir. İşte o zamanlar bu kale ve beldeye "Kerh Suluh" adı verilmiştir. Çünkü

⁷ Mahir, Nakip, Kerkük Şehrinin Tarihi ve Türklerin Bu Şehre Yerleşmesi, Global Strateji Dergisi, Kerkük Özel sayısı, İlkbahar 2005, s. 30.

⁸ Mahir, Nakip, Kerkük'ün Kimliği, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ocak 2007, s.187.

⁹ Nakip, Kerkük'ün Kimliği... s.22.

“kerh” kelimesi Keldanice olup, “şehir” manasındadır. Suluh da Sartnabal’ın gerçek adıdır.¹⁰

Gerçekte bölgenin, son yüzyıl hariç, bin yılını Türk egemenliği altında geçirdiği şüphe götürmez bir gerçektir. Musul-Kerkük, ilk olarak 1055-1056 yıllarında Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkleşen Musul Bölgesi, I.Dünya Savaşı sonuna kadar farklı Türk devletleri ve beylikleri tarafından yönetilmiş ve Türkler tarafından bir vatan toprağı olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti öncesinde bölgede hepsi de Türk devleti ve beylikleri sayılan; Zengiler, Timurlular, Akkoyunlular ve Safeviler hakimiyet kurmuştur.

Kerkük bölgesi Babil İmparatorluğu ve daha sonra Asuri Devleti zamanında kuzeydoğudan gelen dağlı kavimlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Daha sonra Sasanilerin idaresine geçen bölge “Garmakan” olarak adlandırılmıştır. Süryani kaynaklarında “Beth Garne” olarak geçmekte olan Kerkük şehri, Asur Hükümdarı Sardana tarafından Medyalılara karşı beldeyi korumak için kale hizmeti görmek üzere kurulmuştur. Sasaniler zamanında şehir Nasturilerin önemli merkezlerinden biri olup, Beth Garne metropolidi burayı merkez ittihaz etmiştir.

İlkçağ dünyası içinde önemli bir merkez olan Musul-Kerkük Bölgesi, İslâm Medeniyeti içinde de müessiriyetini korumaya devam etmiştir. Hz. Ömer zamanında İslâm topraklarına katılan Musul-Kerkük, Emevî ve Abbasî devletlerinin belli başlı şehirlerinden ikisi haline gelmiştir.

Bölge, müslümanlar tarafından Hazret-i Ömer zamanında, İyaz Bin Ganem tarafından 642 yılında fethedilmiştir. Sonraki yıllarda Hazret-i Osman zamanından itibaren buraya Necid bölgesinden getirilen Arap kabileler ve Emeviler ve özellikle de Abbasiler döneminde önemli sayıda Türk nüfus yerleştirilmiştir.

---

¹⁰ Cengiz, Eroğlu, ve diğerleri, Osmanlı Sınamelerinde Musul, Global Strateji Enstitüsü Dergisi Yayınları, 2005, s.27.

Musul-Kerkük bölgesinin Türk tarihi açısından da oldukça önemli bir yeri vardır. Özellikle Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ve burayı vatanlaştırmaları sırasında Musul-Kerkük önemli bir “üs” vazifesi görmüştür. Arap milliyetçiliği güden Emevîlerden sonra, bölgede hüküm süren Abbasîler, Türklerin devlet içindeki etkilerinin ve Musul-Kerkük üzerindeki nüfuslarının da artmasında etkili olmuştur.¹¹

1055 tarihinde Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in, Abbasi halifesi tarafından Bağdat'a davet edilmesiyle birlikte, Irak'ta hakimiyet ilk defa Türklere geçmiştir.

XII. asırda Kerkük havalisi merkezi Erbil olan Begtiğin hanedanının elinde bulunmaktaydı. Muzafferuddin Kök-Böri'nin 1232'de ölümünden sonra, bölge tekrar Abbasiler'e geçmiştir. Moğolların 1258'de Bağdat'ı ele geçirip, halifeyi katletmeleriyle Irak'ta Abbasi dönemi sona ermiştir.

Moğol istilası sırasında bir kısım Yıvaların oturdukları Musul Kerkük bölgesinin Karakoyunlu oymağının kışlak sahası olduğu bilinmekteydi. Bunlara ilave olarak Karakoyunlular, Moğol kudretinin çökmesinden sonra adı geçen bölgelerde siyasî bir kuvvet olarak ilk defa görülen Türkmenlerdendir. Karakoyunlular, XV. yüzyılın ortalarında Doğu Anadolu'da bazı dağlık kesimler ve Horasan hariç bütün İran ve Irak'ı içine alan bir devlet kurmuşlardır. Akkoyunlu Beyi Kara Yülük Osman ile mücadele eden Karakoyunlu Erzincan Valisi Pir Ömer'e Kara Yusuf tarafından yardıma gönderilen emirler arasında, Emir İlyas-ı Hacılı da vardı. Hafız-ı Ebru bir yerde bu Emir İlyas'ı “Döger” boyuna mensup bir şekilde gösterir. Bu İlyas-ı Hacılı ile İlyas-ı Döger'in aynı şahıs ve Hacılı oymağının 'Dögerler'in bir kolu olması muhtemeldir. Çünkü, Hacılı kabilesi Kerkük-Erbil taraflarında yaşamakta olduğu gibi, Dögerler'den bir kolun da aynı bölgede yerleşik oldukları bilinmektedir.¹²

¹¹ Musul-Kerkük Sorunu, 07/09/2007, <http://www.msxlabs.org/forum/satirlarla-turkiye/16141-musul-kerkuk-sorunu.html>.

¹² Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

Karakoyunluların ilk hakimiyet alanları da Musul bölgesiyle Doğu Anadolu'daki Erciş civarıdır. Kuzey Irak'a Türklerin en yoğun biçimde yerleştikleri dönem Karakoyunluların bölgeye hakim olduğu dönemdir. Daha sonra Cihan Şah'ın Uzun Hasan'a yenilmesiyle Akkoyunlu idaresine giren bölge, 1508 yılında Şah İsmail'in Bağdat'ı almasıyla birlikte Safeviler'in hakimiyetine geçmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılındaki İrakeyn Seferi'ne kadar onların elinde kalmıştır.

Yavuz Sultan Selim devrinde, Osmanlı Devleti'nin siyasetinde kesin bir değişiklik görülmektedir. Osmanlı Devleti o döneme kadar esaslı olarak bir Balkan ve Avrupa kuvveti olmuştur. Yavuz ilk defa ciddi bir şekilde doğuya yönelerek Asya ve Afrika kıtalarında geniş topraklar ele geçirmiştir. Devletin siyasetindeki bu değişikliği, kısmen yeni hükümdarın “İslâm dünyası birliği” düşüncesi ve kısmen de o zamanki siyasî durum gerektirmiştir.¹³

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışı ile İran'da Şah İsmail; Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekeli, Hindli, Bayburdlu, Karamanlu, Dulkadrlü, Avşar ve Kaçar gibi Türkmen aşiretlerini etrafında toplayarak, Şii mezhebini esas alan kuvvetli bir devlet kurmaya muvaffak olmuştur. Şah İsmail ve taraftarları Anadolu'da Şii propagandası yaparak Osmanlı devletinin birliğini tehdit etmeye başlamışlardır.

Ülkede dinî birliğin sağlanması ve doğuda Safevi tehlikesinin önlenmesi için Yavuz İran üzerine yürümüştür. Çaldıran'da 1514 Ağustosunda Şah İsmail'i ağır bir mağlubiyete uğratmıştır. Geçici olarak Safevilerin başkenti Tebriz'i de almıştır. Çaldıran Zaferi Safevi hanedanına son vermemiş; sadece onları zayıflatmış ve Anadolu'yu Kızılbaş tehlikesinden korumuştur. Netice olarak Şiilik bugünkü gibi sırf İran ve civarında kalmaya mahkum edilmiştir. Ancak bu olay iki Türk devletini uzun yıllar uğraştıracak ve güç kayıplarına sebep olacak olayların başlangıcı olmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in bölgenin fethi için görevlendirdiği Bıyıklı Mehmed Paşa, Mayıs 1516'da Mardin Koçhisarı yakınlarında Safevileri yenilgiye uğratıp,

¹³ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

Kerkük de dahil olmak üzere Mardin, Musul, Hısn-ı Keyf ve Rakka gibi yerleri alarak bölgede Osmanlı hakimiyetini sağlamıştır. Fakat bölge üzerindeki Osmanlı-İran savaşları sırasında sık sık el değiştiren şehir, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 tarihinde düzenlediği İrakeyn Seferi'nin ardından tam olarak Osmanlı idaresine girmiştir.

1536 yılında tamamlanan İrakeyn Seferi'nden sonra Osmanlılar ile Safeviler arasında gerçek bir barış meydana gelmemiş, iki taraf da mevcut duruma rıza göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin en büyük kazancı Bağdat ile Irak'ın büyük bir kısmını ele geçirmiş olmasıdır.

Bu sefer sırasında Ordu-yı Hümayun Kerkük Sancağında; Dakuk'a bağlı Gelin-eyvanı nam-ı diğer Türbe-i Leyla (6 Şevval 941/9 Nisan 1535), Şeyh Muhsin nam-ı diğer Arpa-tepesi (7 Şevval 941/10 Nisan 1535), İftiharlı (8 Şevval 941/11 Nisan 1535), Selukan (10 Şevval 941/13 Nisan 1535), Leylan (13 Şevval 941/16 Nisan 1535), Ser-i Ab-ı Hassa Kızıl Köşk (18 Şevval 941/21 Nisan 1535), Ser-i Ab-ı Hassa (çayır) (17 Zilkade 941/19 Mayıs 1535), Hayati Künbedi (19 Zilkade 941/22 Mayıs 1535), Gök-tepe ve Altun-köprü menzillerini izleyerek Tebriz'e doğru yol almıştır. Bu arada Kanuni Kerkük yakınlarında bulunan Gökyurt/Kızıl Köşk menzilinde 28 gün dinlenmiştir.¹⁴

İranlıların sınırdaki bazı kaleleri almaları ve bazı yerlere saldırıları üzerine Kanuni ikinci İran seferine Nisan 1548'de çıkmış ve 21 Aralık 1549'da İstanbul'a geri dönmüştür. Safevilerin Adilceviz ve Ahlat kalelerini almaları, Erzurum ve Erciş üzerine yürüyerek bölgede zulüm yapmaları üzerine Kanuni 28 Ağustos 1553'te üçüncü defa İran üzerine yürümüştür.

Nahçıvan Seferi adı verilen bu harekatta iki taraf arasında önemli bir savaş olmamış, 1 Haziran 1555'te Amasya Antlaşması yapılmıştır. Buna göre Safeviler; Osmanlıların Basra, Bağdat, Şehrizar, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabegler yurdu üzerindeki hakimiyetini tanımış, buna karşılık Şii hacıların Bağdat, Kerbela ve

¹⁴ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

Necefte bulunan mukaddes yerlerini ziyaret etmelerine müsaade edilmesini istemiştir.

Kerkük, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra, doğudan gelecek düşmana karşı önemli bir müdafaa bölgesi haline gelmiştir, Dicle kıyılarının ıssızlaşması sebebiyle Musul ile Bağdat arasındaki eski ticaret ve askerî yol yeniden önem kazanmıştır. 1623'te Bağdat'la beraber Kerkük de Safevilerin eline düşmüş ise de Kerkük Hüsrev Paşa tarafından 1630'da geri alınmıştır. 1638'de IV. Murat Bağdat'ı almak için çıktığı seferde bu bölgeden geçmiştir. Bölgede tekrar Osmanlı hakimiyetinin sağlanmasından sonra 32 sancaktan meydana gelen Şehrizer Eyaleti oluşturulmuştur. Bu sancaklardan biri de Kerkük'tür. Şehrizer harap olduktan sonra Kerkük eyalet merkezi olmuştur. IV. Murat'ın bu seferi esnasında, 1630'da başlayıp 1638'e kadar Azerbaycan ve Irak cephelerinde devam eden savaşların sona ermesini her iki taraf da arzu etmekteydi. 17 Mayıs 1639 (14 Muharrem 1049)'da Kasr-ı Şirin antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Irak-ı Arap denilen Bağdat, Basra ve Şehrizer bölgesi Osmanlılarda kalmış Revan ise Safevilere bırakılmıştır. Bu antlaşma her iki devlet açısından da faydalı olmuş, karşılıklı ticari ilişkiler gelişmiştir. Bu durum 1736 yılında Afşar hanedanının kurucusu Nadir Şah'ın iktidara geçmesine kadar geçerliliğini korumuştur. 1732 senesinde Nadir Kuli (sonra Nadir Şah) Kerkük'ü boş yere muhasara etmiştir. Ertesi sene Kerkük civarında meydana gelen muharebede Osmanlılar yenilmiş ve Serasker Topal Osman Paşa da bu savaşta öldürülmüştür. 1743'te Kerkük tekrar İranlıların eline geçmiş, 1746'daki barış antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne iade edilmiş, bölge I. Dünya Savaşı sonlarına kadar da Osmanlı idaresinde kalmıştır.¹⁵

Kerkük 1890'lardan itibaren Musul vilayetine bağlanmış, bu durum bölgenin elden çıkmasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Musul Vilayeti için düzenlenen Hicrî 1310 tarihli Salnâme'de Musul vilayetine bağlı olan Kerkük Sancağı, Şehrizer olarak geçmiştir.¹⁶

¹⁵ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

¹⁶ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

1918'de Bağdat'tan kuzeye doğru ilerleyen İngiliz ordusu 7 Mayıs'ta Kerkük'e girdi ise de 24 Mayıs'ta geri püskürtülmüştür. Ancak Mondros Mütarekesi'nin hemen öncesinde Türk ordusunun Altınköprü'ye geri çekilmesi üzerine İngilizler burayı tekrar işgal etmişlerdir.

Misak-ı Millî sınırları içerisinde bulunan ve Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarından meydana gelen Musul vilayetinin, hangi tarafta kalacağı Lozan Antlaşması'nda bir karara bağlanamamıştır. 1924'te mesele Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmış, Türk tarafının halk oylaması isteği, İngiltere tarafından "bölge halkının cahil olduğu" gerekçesiyle kabul edilmemiştir. 5 Haziran 1926'da Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan; Ankara Antlaşması ile kesin olarak Irak'a dahil edilmiştir.¹⁷

Irak yönetimindeki Kerkük vilayeti, 1957'de merkez ilçe, 5 nahiye ve 520 köyden ibaretti. Kerkük vilayetinin diğer ilçeleri olan Kifri'nin 318, Cemcemal'in 202 ve Tuzhurmatu'nun 234 köyü vardı. Böylece Kerkük vilayetine toplam 4 ilçe, 14 nahiye ve 1274 köy bağlıydı.

1976'dan sonra Irak'taki idarî yapı yeniden değiştirilmiş, yeni muhafazalar ortaya çıkarılarak, Irak'ın muhafaza sayısı 18 olmuş, bu arada Kerkük muhafazasının adı da Temin olarak değiştirilmiştir. Bu muhafazanın merkezinin adı yine Kerkük' olarak kalmıştır.

1990'da Kerkük muhafazası; merkez Kerkük kazası ve Havice kazası olmak üzere iki kazadan ibaretti. Kerkük kazasının Karahasan, Şivan, Tazehurmatu, Dakuk ve Beci isiminde beş nahiyesi vardı. Havice kazasının ise Abbas ve Riyaz adlı iki nahiyesi vardı. Kerkük şehrinin nüfusu son yıllarda, 400 bini biraz geçmekteydi. Merkezi Kerkük olan muhafazanın nüfusu ise 592.869 idi.¹⁸

¹⁷ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

¹⁸ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

Son dönemde ise Irak'ın dördüncü büyük kenti olan Kerkük, bir milyondan fazla nüfusu ve bölgede kurulu petrol endüstrisi ile Irak'ın önemli bir kültürel ve iktisadi merkezidir. Bünyasında farklı kültürel ve etnik grupları barındırmaktadır.¹⁹

4. YERALTI VE YERÜSTÜ KAYNAKLARI İLE İKTİSADİ DURUMU

Oldukça ılıman bir iklime sahip olan Musul-Kerkük bölgesi çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve hayvancılık için gayet uygun özellikler göstermektedir. Bölgeden geçen Dicle, Huser, Gazer, Hebzal ve Zab nehri gibi akarsular tarım ve hayvancılık dışında iktisadî hayat üzerinde de olumlu etkiler yapmaktadır. Bunlardan başka başta petrol olmak üzere yeraltı kaynakları bakımından da çok zengindir.²⁰

Tarım sektörünün gelişmişliği, Kerkük'ün bölgede vazgeçilmez bir merkez olmasını sağlamıştır. Günümüzde meyve ve sebze çeşitlerinin yanında patates, pirinç, nohut, buğday, arpa, darı, bakla, fasulye, pamuk, susam, mercimek ve börülce Kerkük'te yetiştirilmektedir. Petrolden sonra gelen diğer geçim kaynakları arasında; tuz, mermer ve zift kömürü kaynakları yer almaktadır.²¹

Musul Vilayet'inin başlıca ticaretgahı Bağdat-Basra yolu ile Bombay; Ravanduz ve Süleymaniye yoluyla İran'da Hamedan-Kirmanşah; Zaho yolu ile Siirt-Bitlis-Trabzon; iki nehir arası yolu ile Halep-İskenderun ve nahiyelerine ulaşmış olur. Musul şehri, vilayetin merkezi olduğu gibi bu havalide ticaretin de merkeziydi. Her sene bölgeden toplanan koyun ve diğer hayvanlar ile yapağı, pamuk, mazi, kitre, palamut, deri ve emsali ham maddenin hemem hemem tamamı Musul'a getirilerek tüccara devredilir ve buradan Osmanlı Devleti'nin diğer bölgeleri ile Avrupa ve Hindistan'a gönderilirdi. Dışarıdan gelen eşya da, yine tüccar tarafından getirilerek esnafa devredilirdi. İç ticaret de hayli gelişmiş olup, en gelişmiş de tuhafiyecilik idi.

¹⁹ Mehmet Erkan Kılıçoğlu, Kerkük'ün Statüsü, 21/11/2007, http://www.kerkukfeneri.com/index.php?option=com_content&task=view&id=393&Itemid=3.

²⁰ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

²¹ Raşit, Kısacık, ABD'den Kürtlere Bir Demet Kerkük, İstanbul, Truva yayınları, Mart 2007, s. 46.

4.1. İhracat

Musul'un ihracatı Hicri 1325 salnamesine göre: Avrupa'ya gönderilen yıllık bir buçuk milyon civarında yapağı; Anze ve Şammar aşiretleriyle diğer aşiretlerden toplanarak Anadolu taraflarına gönderilen üç-dört bin civarında deve ve yine o nispette manda; Urfa, Halep ve Şam taraflarına gitmek üzere yılda yüz elli iki bin civarında küçük baş hayvan; kırmızı, sarı deri ve pamuktan yapılan alaca takke, başa örtülen mavi çarşaf, mazi, palamut, kitre, sakız, hububat, yağ; sansar, tilki ve kuzu derileri ile kaba bez, vilayet merkezi ve bağlılarından Hindistan'a gönderilen yıllık iki-üç bin adet kadar iyi cins Arap atından ibarettir.²²

Nakliye vasıtaları: Karada; deve, at, katır ve merkep; nehirde Bağdat'a kadar kelekten ibaretti. Bu kelek nefes ile şişirilmiş birçok tulumun üzerine ince ağaçların bağlanması ile yapılan, bir, iki yada üç kürekle idare edilen ve nehrin doğal akışı ile hareket eden garip bir nakliye vasıtasıydı.

4.2. İthalat

Tüccarlardan edinilen bilgilere göre dışarıdan gerçekleşen ithalat, gaz, şeker, kahve, sabun, basma, her çeşit bez ve giyimde kullanılan malzeme, her türlü mobilya, aydınlatma ve evler için züccaciye, her türlü mefruşat malzemesi, oldukça fazla olan halı ve manifatura, Diyarbakır'dan ipekli güzel ve çeşitli çarşaf, bazı ufak tefek yiyecekten ibaret olduğu ve bunların ihracata oranla birkaç kat fazla olduğu anlaşılmıştır.²³

5. ETNİK YAPISI

Irak'ın Sami kökenli eski halklarının, geçmiş yüzyıllarda birbirini izleyen göç dalgaları sonucunda, ülkeye giren yeni halklar arasında eridikleri kabul edilmektedir. Sonradan Araplaşmış toplulukları da içine alan Araplar ülke nüfusunun beşte üçünü oluşturmuşlardı. Arapların büyük bölümü ülkenin orta ve güney

²² Eroğlu, Osmanlı.... s.411.

²³ Eroğlu, Osmanlı.... s.411.

bölgelerinde yaşıyorlardı. Ekonomik ve siyasi gücün Arapların elinde olması da, ırkçı ve aşırı bir Arap şovenizmi güden siyasi iktidarın baskıları ve uygulamaları sonucunda sağlanmıştır.

En büyük azınlık olan Kürtler, kuzey ve kuzeydoğudaki dağlık bölgede yaşamaktaydı. Tahmini olarak ülke nüfusunun yüzde yirmisini oluşturuyorlardı. Irak'ın kuruluşundan beri merkezi yönetim ile çatışma içine giren Kürtlerin, kırsal hayat yaşadıkları ve yakın döneme kadar çoğunlukla hayvancılıkla geçindikleri söylenebilir.

Bütün bu hususları göz önüne alarak, Irak'ta etnik yapının dağılımını şu şekilde vermek mümkündür. Ülke nüfusu, 1990 yılı tahminlerine göre 17.742.200 kabul edilerek, etnik dağılım şöyledir.

Araplar	%60 =	10.645.200
Kürtler	%20 =	3.548.400
Türkler	%12 =	2.129.040
Süryaniler	% 4 =	709.680
Diğer azınlıklar	% 4 =	709.680
Toplam		17.742.000 ²⁴

Irak'taki Türk varlığının sayısını kesin olarak tahmin etmek çok güçtür. Irak hükümeti, Türkmenlerin nüfusunu devletin asimilasyon politikası doğrultusunda diğer etnik gruplar gibi gerçek ve tarafsız bir sayımla ortaya koymamıştır. Bu nedenle de toplumda yaş/cinsiyet dağılımını, doğurganlığı, ölüm oranını ve büyüme hızını hesaplayacak hiçbir istatistik yoktur. 1987 sayımından sonra Irak'ta yaşayan Türkler, yetkililerin kasıtlı tutumları gereği % 2'lik bir oranla gösterilmiştir. Ancak, bölge gezildiği zaman bu rakamın gerçeklerden ne kadar uzak olduğu hemen göze

²⁴ Suphi Saatçi, Irakta Türk Varlığı, 1996, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, s.32

çarpmaktadır. Hatta bazı vilayetlerde bunun tersini bile iddia etmek yerinde olur. Örneğin, 1960 yılına kadar Kerkük nüfusunun % 95'ini Türkler' in oluşturduğu bilinmektedir.

M.S. 674 yılında bölgeye gelmeye başlayan, 9-11. Yüzyıllarda topluca yerleşerek bölgeyi yurt edinen Türkler, günümüzde Irak'ın orta, kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yaşamaktadır. Osmanlı dönemine kadar sürekli Türk göçleri ile beslenen Irak Türkleri, Kürtlerden sonra ikinci büyük azınlık olarak nüfusun yüzde on ikisini teşkil etmekteydi. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

Göç dalgaları ile, geçmişte Irak'ın doğu kesimine yerleşen İran kökenli etnik nüfus, Irak yönetimi tarafından uygulanan sınır dışı etme politikası sonucu, hemen hemen yok olmuştur. Öteki etnik gruplar arasında ilgi çeken bir azınlık topluluk da nüfusları tahminen yüzde dört civarında olan Süryanilerdir. Ayrıca Musul'un batısında ve kuzeyinde yaşayan Yezidiler, Bağdat'ta oturan Mandayyalar ve İran sınırında yaşayan Lurlar gibi azınlıkların da ülke nüfusu içindeki oranları yüzde dört kadar kabul edilmektedir.

1987 Yılından sonra ülkede nüfus sayımının yapılmaması nedeniyle, nüfus; bu hususta verilen istatistiki veriler, yapılan çalışmalar ve nüfus üzerine verilen rakamlar, daha çok ülkenin yıllık nüfus artış hızını baz alarak yapılan tahminler ile ortaya çıkmaktaydı.

Kerkük şehrinin nüfusu çoğunlukla Türk olup en fazla Türkçe konuşulmaktadır. Bunun yanı sıra az sayıda Arap ve Kürt toplulukları vardır. Kırsal yerleşim yerlerinde çoğunlukla Türkler yaşamaktadır. Nüfusun yoğun olduğu Türk köyler: Tesayn, Beşir, Tazehurmatu köyleridir.²⁵

Musul vilayeti içerisinde ve çevresinde yaşayan Türk boy ve oymakları saymak gerekirse: Bayat, Yıva, Karakoyunlu, Döger, Çepni, Eymür, Harbendeli,

---

²⁵ Kısacık, ABD'den... s. 46.

Şebek, Salur, Beğdili, Ulaşlu, Ocuşlu, Gökçelu, Biravcılı, Karanaz, Muradoğlu veya Muradiye, Bacvanlu Veya Bacvan, Ulus-Tatar, Karaboğa, Salihi, Yağmur, Tatalu veya Tatlu, Mavıllı (Mavili), Sarıllı (Sarılı), Yağcı olarak söylenebilir. Bu oymakların büyük topluluklar halinde yaşayanlarının Oğuz türkmenlerinden olduğu bilinmektedir.²⁶

6. KERKÜK'TE KURULAN DEVLETLER

Yukarıda da belirtildiği gibi, Musul-Kerkük bölgesinde bir çok devlet kurulmuştur. Bundaki en önemli sebep hem ticaret yolları üzerinde olması hem zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahip olması hem de tek tanrılı dinlerin doğduğu coğrafyanın geçiş yolları üzerinde yer almasıdır.

Musul-Kerkük bölgesi, üzerinde bulunduğu coğrafyanın Anadolu ile Asya ve dolayısıyla Avrupa ile Asya arasında tarihî bir “yol” ve “geçiş mevki” özelliği taşıması, içinde yer aldığı “Mezopotamya” bölgesinin daha ilkçağlardan beri dünyanın en önemli kültür ve medeniyetlerinin doğup geliştiği ve yaşadığı çok önemli bir merkez olması ve sahip olduğu yeraltı kaynaklarının zenginliği ile her zaman için ilgi odağı ve cazibe merkezi olmuştur.

İlkçağların en önemli medeniyetlerinden ikisi olan “Asur” ve “Babil” burada kurulmuş ve yaşamıştır. Kerkük şehri Asurlular tarafından kurulmuş, Musul ise yine bu uygarlığın dinî merkezi olmuştur.

İlkçağ dünyası içinde önemli bir merkez olan Musul-Kerkük bölgesi, İslâm medeniyeti içinde de önemini korumaya devam etmiştir. Hz. Ömer zamanında İslâm topraklarına katılan Musul-Kerkük, Emevî ve Abbasî devletlerinin belli başlı şehirlerinden ikisi durumundaydı.

²⁶ Sadun, Köprüllü, Irak'ta Varlığı Bilinen Boy ve Oymaklar, (05/07/2004 tarihli makale), 03/07/2007, http://www.kerkukfeneri.com/index.php?option=com_content&task=view&id=7&Itemid=3.

6.1. İslam Döneminden Önce

Milâttan önceki yıllarda Musul bölgesinin de içinde bulunduğu “Mezopotamya” üzerinde çok önemli uygarlıklar kurulduğu bilinmektedir. Bunların en öneml olanları “Asur” ve “Babil” uygarlıklarıdır.

Asur Devleti’nin merkezi olan Ninova; Dicle nehrinin karşı bölgesinde ve doğu yönünde, Musul’un yanbaşındadır. Ninova şehrini kuran Ninova veya Ninos olarak bilinmektedir. Ninova; Asurluların hükümdarı olup 52 sene hüküm sürmüştür. Asur Devleti yaklaşık 1300 yıl varlığını sürdürmüştür.²⁷

Asurlulardan sonraki dönemde, Babil Devleti’nin bölgede tamamiyle hüküm sürdüğü görülmektedir. Fakat Babil’in hâkimiyeti, Pers saldırıları karşısında uzun sürememiş ve Musul-Kerkük bölgesi Perslilerin eline geçmiş ve sonraki dönemde buraya çok kalabalık şekilde Pers nüfusu iskân ettirilmiştir.²⁸

İskender’in işgaline de marûz kalan Musul bölgesi ve ahâlîsi, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra bu dine yönelmiştir. Hıristiyanlık dinin nüfuz etmiş olduğu Musul, II. yüzyılın başından itibaren Asurluların dinî merkezi olan Ninova’nın yerini almıştır.²⁹

6.2. İslami Yönetime Geçiş

Halife Hz. Ömer zamanında Medine Devletinin sınırları, Arabistan dışına taşmış ve Anadolu’ya kadar ulaşmış ve buraya seferler düzenlenmiştir. Hz. Ömer’in komutanlarından Utba Bin Farkat Komutasında; Dicle-Fırat havzasına yapılan seferler sonucunda, 642 tarihinde Musul fetedildiği gibi yine aynı sene içinde İyaz Bin Ganem komutasındaki Müslümanlar, Kerkük ve civarını da ele geçirmişlerdir. Müslümanlar ahâlîye baskı yapmayıp, isteyenlerin istedikleri yere göç edebilecekleri

²⁷ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

²⁸ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

²⁹ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

veya isterlerse bölgede kalabilecekleri konusunda serbestlik tanımıştır. Musul'un yönetimine getirilen Harsama, buraya Arapları yerleştirip onlara ev ve toprak vererek Musul'u askerî bir şehir haline getirmiştir. Daha sonra bir süre Emevîlerin yönetimi altında kalan Musul, Emevî Halifesi II. Mervan'ın Mısır'da öldürülmesi ve Ebu'l-Abbas Abdullah'ın halife seçilmesi ile Abbasî Devleti'nin kurulmasından (750) sonra bu devletin hâkimiyeti altına girmiştir.³⁰

Musul'un 868 yılında Hâricî işgaline uğradığı fakat kısa bir süre sonra Halife el-Mutemed tarafından geri alındığı görülmektedir.³¹

Bir süre sonra Musul'da yağmacı Kürt aşiretleri tehlikesinin ortaya çıkması üzerine Halife Muktefi, Hemdânîlerden Hüseyin'in kardeşi Ebu'l-Hayca Abdullah'ı Kürtlerin üzerine göndermiş ve Ebu'l-Hayca 905 tarihinde Kürtleri itaat altına alarak reisleri Muhammed Bin. Bilal'e baş eğdirmiştir. Abbasîlerden sonra Musul bölgesinde 929-996 tarihleri arasında Hemdânîler, 996-1096 yılları arasında da Ukayfîlerin hüküm sürdüğü görülmektedir.³²

6.3. Musul-Kerkük Bölgesinde İlk Türk Devleti Hakimiyeti

Mısır ve Suriye'de Abbasî halifesine bağlı olarak kurulan ilk Türk devleti Tulunî Devleti'dir. Kurucusu Ahmed Bin Tulun'dur ve kökeninde paralı bir askerdir. Ahmed Bin Tulun, Mısır'da kısa sürede büyük bir yükselişle, Türklerin etrafında toplandığı bir şahsiyet haline gelerek, Abbasî Devleti içinde etkisini gittikçe arttırmış, hatta devletin bir kısım vergilerini bile toplamaya başlamış ve Fustat şehrine de hâkim olmuştur.³³

³⁰ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

³¹ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

³² Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

³³ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

Ahmed Bin Tulun, 884'te Suriye seferinde öldüğünde Suriye ve Irak bölgesi tamamen Tulunî Devleti'nin hâkimiyetinde idi.³⁴

Ahmed Bin Tulun ile Abbasî Naibi el-Muvaffak arasındaki mücadele Humareveyh zamanında da devam etmiştir. Naib, oğlu Ahmed'i Suriye'ye Humaraveyh üzerine göndermiş ve iki tarafın kuvvetleri Dımaşk ile Remk arasında Tavvahin denilen yerde 885'te karşılaşmışlardır. Ahmed bozguna uğrayarak barış yapmak zorunda kalmış, Humaraveyh ise Musul'a hâkim olarak Mısır, Suriye ve Anadolu bölgesine kadar vali olarak tanınmıştır (886).

Tulunî Devleti 905 yılına kadar yaşamış ve Abbasî Halifesi Muktefi'nin kardeşi Muhammed Bin Süleyman tarafından ortadan kaldırılmıştır.

6.4. Bölgede Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dönemi

Doğudan hızla batıya doğru ilerleyen Büyük Selçuklu Devleti, Abbasî Halifeliği üzerinde de büyük etkiler yaratmıştır. Tuğrul Bey, Halife Kaim Bin-Emrillah'ın daveti üzerine Horasan'dan Bağdad'a gitmiş ve burada iken Musul ve civarındaki Muzar bölgesini Arap Emiri Kureyş Bin Bedran Bin Mukallid Bin Müseyyeb el Ukaylî'den almıştır.³⁵

Tuğrul Bey, 1057 senesinde halifenin kızıyla evlenmiş ve kendisine yedi kat hil'at giydirilerek zabtettiği yerlerde "saltanat hukuku hariç" olmak üzere istediği gibi hüküm sürmesine izin veren bir fermân ile "Sultanü'l-meşrik ve'l-mağrib" ünvanı verilmiştir ve aynı yıl Musul'un idaresini İbrahim Yınal'a vermiştir.³⁶

İbrahim Yınal, çok geçmeden Fatımîler ile Halife Kaim bi-Emrillah'ın Türk komutanlarından Arslan Besasiri'nin teşviki ve desteği ile isyan etmiştir. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın isyanını bastırmak için Bağdad'tan ayrıldığı anda Besasiri

³⁴ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

³⁵ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

³⁶ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

Bağdad'a girerek (1058) hutbeyi Fatımî Halifesi el-Mustansır adına okutmuştur. Tuğrul Bey bunun üzerine Alparslan, Kavurd ve Yakuti'nin yardımlarıyla Rey'de İbrahim'i yakalamış ve yayının kirişi ile boğdurduktan sonra Bağdad'a dönerek halifeyi tekrar makamına getirtmiştir.(1060).³⁷

Tuğrul Bey'in vefatıyla Büyük Selçuklu tahtına oturan Alparslan, Musul'un idaresini Şerefü'd-devle Kureyş'e vermiştir (1067). Alparslan'ın 1079'da katledilerek şehit olması üzerine yerine geçen oğlu Melikşah, Vezir Nizamülmülk'ün damadı Fahrü'd-devle Muhammed Bin Cüheyr tarafından Mervanî Devleti üzerine sefer için ikna edilmiş, hazırlanan orduya da Artuk Bey ve Arap Emiri Seyfû'd-devle komuta etmiştir. Savaş neticesinde Diyarbekir ve Meyyafarikin ele geçirilmiş, böylece Mervanî Devleti ortadan kaldırılmıştır (1084). Bu savaştan sonra Sultan Melikşah, Mervanî Devleti'nin yanında yer alan Musul Emiri Şerefü'd-devle Müslim üzerine yürüyüp Musul'u almış, fakat Tekiş'in isyanı yüzünden Musul'u tekrar Müslim'e bırakmak zorunda kalmışsa da çok geçmeden Müslim yenilgiye uğratılmış ve Musul'a Kasımü'd-devle lakabıyla tanınan Aksungur tayin edilmiştir.

Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadeleleri, Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un Rey'de yapılan savaş esnasında öldürülmesiyle son bulmuş ve Berkiyaruk Büyük Selçuklu tahtına oturmuştur (1095).

Sultan Berkiyaruk Musul emiri olarak Kürboğa'yı tayin etmiştir. Kürboğa'nın emirliği Berkiyaruk tarafından Haçlılar üzerine seferle vazifelendirilmesi ile daha da önem kazanmıştır. Haçlılar Antakya'ya girip Türk ve Müslüman halkı kılıçtan geçirdikten sonra Antakya önlerine gelen Kürboğa'nın idaresindeki birleşik Selçuklu ordusu, Suriye emir ve meliklerinin geçimsizliği yüzünden Haçlılara karşı başarılı olamamıştır. Kürboğa kuvvetlerini Musul'a çekmek zorunda kalmış ve Haçlılar bundan sonra Kudüs'e kadar ilerleyerek burayı işgal etmişlerdir. (1099).³⁸

³⁷ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

³⁸ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

Büyük Selçuklu Döneminden sonra Musul'da sırasıyla; Zengiler, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safavi Devletleri sırasıyla Hüküm sürmüşlerdir.³⁹

7. BÖLGENİN OSMANLI İDARESİNE GEÇİŞİ

Yavuz Sultan Selim, Safevîlerle yapılan Çaldıran Savaşı'nda elde edilen zaferden sonra (1514), İran sınırını güvenlik altına almak amacıyla, İdris-i Bitlisî'yi, daha önce Şah İsmail'e bağlılık bildirmiş Kürt ve Türkmen emirlerinin Osmanlı Devleti'ne tâbi olmalarını sağlamak için, bölgeye göndermiştir. Nitekim İdris-i Bitlisî buralarda çok başarılı çalışmalar yapmıştır. Osmanlı Devleti'ne tâbi olan emirlere, oturdukları yerler yurtluk ve ocaklık olarak ikta edilmiş, buradaki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne tâbi olmaları sağlanmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman, Tebriz seferinde Hemedan ve Kirmanşah yolunu takip edip Cebel-ü Hamrin, Sülükân Çayırı ve Leylan'dan geçerek 1534'te Kerkük şehrini ele geçirmiştir. Kerkük, Osmanlı idaresine girmeden önce de Türkmenlerin elinde bulunduğundan "Gökyurt" olarak adlandırılmış ve resmî kayıtlara böyle geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, Kerkük'te yirmi sekiz gün kalmıştır. Aynı sene içinde Kanunî'nin Bağdad seferi ve Bağdad'ın fethiyle (1534) Musul bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti kesinleşmiştir.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde nüfus tahriri üzerinde ehemmiyetle durulmuştur. Sıhhatli nüfus sayımının devletin askerî ve malî siyasetlerinin belirlenmesinde önemli bir yeri olduğu açıktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin muhtelif dinlere mensup ve ayrı kültür özellikleri gösteren toplulukları bünyesinde barındırması sebebiyle bu topluluklara götürülecek hizmetlerin tesbitinde sayım neticesi ortaya çıkan nüfus özelliklerinin dikkate alındığı görülmektedir. Sayımlarda umumiyetle erkek nüfusu dikkate alınmıştır. Bunun da sebebi Osmanlı toplumunda kadınların ziyade, erkeklerin sosyal fonksiyonlarının daha fazla olmasından kaynaklanmıştır. Fakat bu

³⁹ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

⁴⁰ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük...

durum kadınların hiç sayılmadığı anlamını taşımaz; çünkü bazı dönemlerde kadınların da nüfus istatistiklerinde yer aldığına rastlanmıştır. Diğer taraftan Musul gibi halkının bir bölümü göçebe ve yarı göçebe olan vilâyetler ve sancaklarda nüfus sayımı kısmi olarak yapılmıştır. Resmî nüfus istatistiklerinde Türk, Kürt ve Arap gibi Müslüman nüfusun, milliyetleri gözönüne alınmaksızın “Müslüman” adı altında kaydedildikleri halde gayr-i Müslim ahâlînin milliyetlerine ve dinlerine göre “Musevî, Ermeni, Süryânî” gibi ayrı ayrı yazıldıkları görülmektedir.⁴¹

Irak bölgesi 1055’te Tuğrul Bey’in Bağdat’ı fethetmesiyle, Selçuklu Türklerinin Himayesine girmiştir. Irak’ta bölge idaresinin bölümlenmesi, İlhanlılar zamanında Hülagû tarafından Bağdat ve Musul olarak ikiye ayrılması şeklinde olmuştur. Osmanlı Devlet Teşkilatında ise, Kanuni döneminin ortalarında (1534-1557) söz konusu olan eyalet tasnifi: Bağdat, Basra, Musul ve Şehri-zor (Kerkük) şeklinde yapılmıştır. 20. Yüzyılın ilk yıllarında ise Irak topraklarında üç vilayet bulunmaktaydı. Bunlar: Musul Vilayeti olarak; Musul, Süleymaniye ve Kerkük, Bağdat Vilayet olarak da; Bağdat, Divaniye ve Kerbela, Basra Vilayeti ise; Basra, Amara, Muntafik ve Ahlasa Sancaklarından oluşmaktaydı.⁴²

Osmanlı idari taksimatında Musul, altı sancaktan müteşekkil bir eyalet merkezi olarak yerini almıştır. 1914 yılı salnamesine göre Musul Vilayeti; Kerkük, Süleymaniye ve Musul sancaklarından meydana geliyordu. Bu tarihteki idari bölünmeye göre Musul sancağı; Musul, İmadiye, Duhok, Akfa, Zakho ve Sincar; Kerkük sancağı; Kerkük, Revandiz, Kuşnuk, Köş, Raniye, Selahiye ve Erbil; Süleymaniye sancağı ise, Merkez, Kalainbriya, Şehr-i zor, Muhammerah ve Bozyan kazalarını kapsıyordu.⁴³ Konuyu genellemek maksadıyla idari taksimatın sadece Kerkük ayrıntılarına yer verilmiştir.

⁴¹ Demir ve diğerleri, Musul-Kerkük

⁴² Mesut, Aydın, Türkiye Irak Hududu Meselesi, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, s.2-3.

⁴³ İsrail, Kurtçephe, Türk Dış Politikasında Musul Sorunu, Akdeniz Üniversitesi, 20/12/2006, http://www.stradigma.com/turkce/mart2003/makale_02.html.

7.1.Osmanlı İdaresindeki Kerkük Sancağı

Kerkük Osmanlı döneminde Musul Vilayetine Bağlı 3 sancaktan birisi olarak idare edilmiştir.(Bkz. Tablo 1-1) Bu sancaklar: Musul, Süleymaniye ve Kerkük Sancaklarıdır.

SANCAK ADI	KAZA	NAHIYE	KÖY
Musul Sancağı	6	15	1.59818
Kerkük Sancağı	6	17	1.712
Süleymaniye Sancağı	5	11	1.082
Toplam	17	43	4.392

Tablo-1-1 Musul Vilayetinin İdari Taksimi.⁴⁴

Kaynakça: <http://www.globalstrateji.org/TUR>

I- Musul Sancağı

- 1-İmadiye Kazası
- 2- Zaho Kazası
- 3- Duhok Kazası
- 4- Akra Kazası
- 5- Sincar Kazası

II- Kerkük Sancağı

- 1-Revanduz Kazası
- 2-Köysanak Kazası
- 3-Raniye Kazası

⁴⁴ Eroğlu, Osmanlı... s.20.

4-Erbil Kazası

5-Selahiye (Kifri) Kazası

III-Süleymaniye Sancağı

1-Gülanber Kazası

2-Mamuretü'l-hamid Kazası

3-Bazyan Kazası

4-Şehr-i Bazar Kazası

Kerkük Sancağı da kendi içinde Merkez kaza ile birlikte 6 kazaya ayrılarak yönetilmiştir.(Bkz. Tablo 1-2) Musul Sancağından sonra ikinci büyük sancaktır. Kaza nahiye ve köy sayıları ayrıntılı olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

ADI	KAZA	NAHIYE	KÖY
Kerkük Kazası	1	5	363
Ravanduz Kazası	1	5	391
Köysancak Kazası	1	2	252
Raniye Kazası	1	-	250
Salahiye Kazası	1	2	156
Erbil Kazası	1	3	300
TOPLAM	6	17	1712

Tablo-1-2 Kerkük Sancağına bağlı kaza, nahiye ve köy sayıları.⁴⁵

Kaynakça: <http://www.globalstrateji.org/TUR>

⁴⁵ Eroğlu, Osmanlı... s.27.

Kerkük şehri Kale, Karşiyaka ve Kurye adlı üç kısma ayrılmıştır. Kale ile Kurye arasında kışın suları azgınlaşan bir akarsu mevcut olup üzerinde Nafiz Paşa'nın yaptırdığı on altı gözlü bir köprü bulunmaktadır.

Tarım sektörünün gelişmişliği Kerkük'ün bölgede vazgeçilmez bir merkez haline gelmesine sebep olmuştur. Tarımın yanında Kerkük deyince akla önce petrol gelir. Bundan başka tuz, mermer ve zift kömürü kaynakları da bulunmaktadır.⁴⁶

Kerkük şehrinin nüfusunun büyük bir kısmı Türk olup en fazla Türkçe konuşulduğu bilinmektedir. Bunun yanısıra az miktarda Arap ve Kürt nüfus da vardır. Köylerde genel nüfus Türklerden ibarettir. Bu köylerin en büyükleri Tesayn, Beşir, Tazehurmatu köyleridir ki iki yüzer haneleri bulunmaktadır. Köylerden bir kaç tanesinde yaşayan Arap aşiretleri göçebe hayat sürmektedir. Kerkük'e bağlı toplam 352 köy bulunmaktadır.⁴⁷

7.1.2. Revanduz Kazası:

Kerkük livasının kuzey yönünde yer alır. Kazanın Balek, Biradost ve Deyre namlarında üç nahiye ve 282 köyü bulunmaktadır. Kaza merkezinde 3550 nüfus (kadın ve erkek) yaşamaktadır. Ayrıca 800 hane, 1 câmi, 2 mescid, 1 mekteb-i rüşdiye, 2 mekteb-i sıbyan, 170 dükkân, 1 hamam, 1 değirmen ve 2 han mevcuttur. Ahâlîsinin çoğunluğu İslâm olan Biradost nahiyesinin bir kaç köyünde Keldânî ve Yahudi bulunmakta, halkı Türkçe ve Kürtçe konuşmaktadır.⁴⁸

7.1.3. Salâhiye Kazası:

Kerkük'ün güneydoğusunda yer alan kazanın merkezi Salâhiye kasabasıdır. Kasaba ovada kurulmuş olup toprağı çok verimlidir. Merkezinde 1088 hane, 2500 nüfus (kadın ve erkek), 1 hükümet konağı, 2 câmi, 2 medrese, 2 tekke, 2 hamam, 35

⁴⁶ Demir ve diğerleri, Kerkük...

⁴⁷ Demir ve diğerleri, Kerkük...

⁴⁸ Demir ve diğerleri, Kerkük...

değirmen ile 1 telgrafhane bulunmaktadır. Ahâlîsinin çoğunluğu Türk olmakla beraber köylerinde Arap ve Kürtler de yaşamaktadır. Salâhiye kazasında çok çeşitli tarım mahsulü üretilmektedir. Ayrıca petrol ve tuz yönünden de çok zengin bir kazadır.⁴⁹

7.1.4. Köysancak kazası:

Kerkük livasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Şaklava ve Balısan nahiyeleriyle birlikte 120 köye sahip olan kazanda; 1 hükûmet konağı, 1 câmi, 10 mescid, 6 mekteb-i sıbyan, 3 medrese, 3 tekke, 1420 hane, 8 değirmen, 3 hamamı bulunmaktadır. Toplam nüfusu 4200 civarındadır. Köysancak'ta halk, tütün tarımı ve ticareti ile geçimini temin etmekte; ayrıca Zab nehri üzerindeki Tak iskelesi de kaza için çok büyük önem taşımaktadır.⁵⁰

7.1.5. Râniye Kazası:

Kerkük livasının kuzeydoğu tarafında yer alan kazanın merkezi Râniye köyüdür. Vezine, Kehne, Lahican, Mirkan, Navdest, Şaver, Betvin, Nazin, Hulkan, Çanaran nahiyeleri ile 250'ye yakın köy ve mezrayı içine almaktadır. Merkez kazada 1 mescid, 1 hükûmet konağı, 15 dükkân ve 80 hane bulunmaktadır. Çoğunluğunu Kürtlerin teşkil ettiği 150 kadar nüfusa sahiptir.⁵¹

8. DEMOGRAFİK YAPI

Kerkük bölgesinin ilk yerleşik halkı Asurilerdir. İslamiyetten sonra buraya Türkler ve Araplar yerleşmişlerdir. Irak Devletinin kuruluşundan sonra Kerkük ve civarına çevreden gelen göçlerle buradaki Kürt nüfusu da bir hayli artmıştır.

⁴⁹ Demir ve diğerleri, Kerkük...

⁵⁰ Demir ve diğerleri, Kerkük...

⁵¹ Demir ve diğerleri, Kerkük...

Irak, tarihinin ilk dönemlerinden itibaren, Arap yarımadasından göç alan bir ülke olmuştur. İslâmiyet'in ilk yıllarında Necid bölgesinden pek çok kabile buraya göçmüştür. Fetihlerden sonra da bu göçler artarak devam etmiştir. İlk yıllarda yeni kurulan şehirlere yönelen göçlerin zaman içerisinde bölgenin tamamına yayıldığı görülmüştür. Hazret-i Osman devrinde Ezd, Tay, Kinde ve Abdulkays; Emeviler döneminde ise Şeyban, Selul ve Hazrec gibi kabileler Irak'a yerleşmişlerdir. Göçün hızlanmasında, bölgede yaşayan halkın çoğunluğunun İslâmiyet'i benimsemesi önemli rol oynamıştır.⁵²

Irak'ta Türkmen, Musul Türkleri ya da Kerkük Türkleri adlarıyla bilinen ve Kuzey Irak'ta Musul yahut el-Cezire olarak adlandırılan bölgede ve kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan bir şerit üzerinde Musul, Kerkük, Erbil, Diyala ve Süleymaniye şehirleriyle bunların mücavir alanlarında yoğunlaşmış bulunan Türkler, 1990 yılı tahminlerine göre yaklaşık 2.130.000 kişilik nüfuslarıyla halkın % 12'sini ve Kürtler'den sonra ikinci büyük azınlık grubunu oluşturmaktadırlar. Ayrıca başşehir Bağdat'ta da Karakol, Azamiye ve Ragıbe Hatun semtlerinde yerleşmiş yaklaşık 300.000 kişilik bir Türk nüfusu mevcut idi.⁵³

Türklerin, Irak'ın müslümanların eline geçmesinden hemen sonra bölgeye yerleştikleri bilinmektedir. Irak'ta ilk Türk yerleşimi 674 yılında Emevi Halifesi Muaviye tarafından Horasan'a gönderilen Ubeydullah bin Ziyad'ın Basra'ya 2.000 Türk getirmesiyle gerçekleşmiştir. Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla Bağdat ve Samarra şehirlerindeki Türk asıllı askerlerin nüfusu gittikçe artmıştır. Bu arada Samarra'nın hemen kuzeydoğusunda bilinen ilk Türk kasabası Dakuk kurulmuş ve burada ilk Türk yerleşmesi meydana gelmiştir.⁵⁴

Selçuklular devrinde bölgedeki Oğuz boyları hakkında çok fazla bilgi yoktur. Bu devir kaynaklarında ancak birkaç Oğuz boyundan bahsedilmektedir. Kerkük yöresinde yaşayan Döğer oynağına, Selçuklular zamanında bu bölgede yaşayan

⁵² 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

⁵³ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

⁵⁴ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

kesif Döğer varlığının kalıntısı nazarı ile bakılabilir. Yayınını yaptığımız 111 numaralı defterde 45 hane ve 8 mücerred ile yer alan Döğer nüfusu bulunmaktadır.⁵⁵

Bölge halkı uzun yıllardan beri buraya yerleşmiş Türk unsurlarından meydana gelmektedir. Defterdeki eklerden anlaşıldığı kadarıyla da Osmanlı Devleti burada yaşayanların hayat tarzları ve uygulamalarına birçoğu Şii mezhebine bağlı olmasına rağmen karışmamıştır. Safevilerin bölgeyi almalarından sonra, ahalinin bir kısmı burayı terketmiş, Osmanlıların eline geçince değişik sebeplerle 423 köyün 106'sı boşalmıştır. Doğusu ve batısı devlete sürekli problem çıkaran Kürt ve Arap cemaatlerle çevrili olan bölgede en sorunsuz topluluk, yerleşik hayata geçmiş Türklerdi. Bu konar-göçer gruplar zaman zaman Safeviler tarafına geçerek veya yağma-çapul gibi hareketlerde bulunarak bölgedeki asayiş bozuyorlardı. Genelde her iki devlet yani Safeviler ve Osmanlılar, Irak'ın kuzeyindeki Türkleri hoş tutarak hep kendileri için burada dayanak noktası oluşturmaya çalışmışlardır. Aslen Meraga Azerbaycan Türklerinden olan Irak Türklerinin bir kısmının Şah İsmail tarafından, bir kısmının da Nadir Şah tarafından Irak'a yerleştirilmeye çalışılmasının da bu sebeple olduğu tahmin edilmektedir. Yine aynı şekilde 17985, 111 ve 285 numaralı defterlerde bulunmasına rağmen daha önceki tarihli 1028 ve 1049 numaralı defterlerde yer almadığı için 1540 yıllarında buraya iskân edildiği anlaşılan ve bir Türk topluluğu olan Nilkaz tairesinin bu bölgeye yerleştirilmesi de bu amaca yöneliktir. Zira az da olsa isimleri arasında Ömer ve Osman gibi Şii mensuplarının kullanmadıkları isimler bulunmasına rağmen genel olarak isimlerinin Şii akidesinde olduklarını gösterdiği bir taifenin bu yıllarda Sünni akidenin en şiddetli savunucusu görünümündeki Osmanlı Devleti tarafından Safevilerle sınır olan bir bölgeye yerleştirilmiş olmaları bunu göstermektedir. Ancak bu yapılırken, bölgeye hakim dinî inanış olan Şii mezhebine mensup olmayanların buraya iskânı ile ahali arasında değişik problemlerin ortaya çıkacağı endişesiyle yani bir mezhep kavgasının çıkmasından korkulduğu için böyle bir siyaset takip edilmiş olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁶

⁵⁵ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

⁵⁶ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

Eserini 1822'de yazan Bağdatlı Münşi Muhammed bin Ahmed'e göre; Bağdat'taki son Kölemen Valisi Davud Paşa zamanında valiye bağlı oymak kuvvetleri arasında Bayat boyuna mensup 1.000 atlı asker bulunmakta idi. Ayrıca Tavuk bölgesinde onlardan 2.000 eve yakın bir küme bulunduğunu, Türkçe ve Arapça konuştuklarını, iyi ve aranan atlar yetiştirdiklerini yazmaktadır.⁵⁷

Kerkük şehrinde 1894/95 tarihinde 12.461 İslâm, 229 Keldani ve 381 Musevi olmak üzere 13.081 erkek nüfus var ise de buna bir misli kadın nüfus ile 3.000'den aşağı olmayan yabancı nüfus ilave olunca, şehrin toplam nüfusu 29.140 kişiye ulaşmıştı. Kerkük'ün I. Dünya Harbi'nden kısa bir süre önce 20.000 kadar tahmin edilen nüfusunun hakim unsurunu Türkler teşkil ediyordu. Bu nüfusun bulunduğu bölge Osmanlılar tarafından fethedilmeden buraya yerleşmiş olmaları muhtemel ise de, menşenin halifeler tarafından daha IX. asırda buraya konulmuş Türk muhafızları mı, yoksa Selçuklu ve Beytiginliler zamanında gelmiş Türk muhacirler mi olduğu kesin bir şekilde söylenememektedir.⁵⁸

Tahrir defterlerindeki reaya isimlerinden hareketle defterin ait olduğu bölgenin müslim mi, gayrimüslim mi olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Reayanın dinî durumu açıkça bu defterlerde belirtilmektedir. Gayrimüslim unsurların hangi etnik gruba dahil oldukları Yahudi ve Ermeniler dışında belirtilmeyip “Gebr” veya “Gebran” ifadesiyle Ortodoks mezhebinden olan bütün etnik unsurlar ifade edilmektedir. Müslim veya gayrimüslim unsurların hangi etnik gruba dahil olduklarını anlamak için varsa mensup bulunduğu aşiret veya cemaatten hareketle bir sonuca ulaşılabilir. Ancak bu da Osmanlı Devleti'nde bulunan etnik grupların çok az bir kısmı için geçerlidir. Yine bölgedeki yer adları, şahıs isimleri ve kullanılan terminoloji ve tarihî bilgiler konuyu aydınlatabilir.⁵⁹

⁵⁷ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

⁵⁸ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

⁵⁹ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

Müslüman topluluklarda isimlerden hareketle yapılacak bu tarz bir çalışmanın bir takım zorlukları vardır. Çünkü bütün müslümanlar tarafından ortak kullanılan “Ahmed”, “Mehmed/Muhammed”, “Ali”, “Hasan”, “Hüseyin” vb. din kaynaklı isimler kesin etnik grup tespitini zorlaştırır. Ancak buna rağmen etnik özelliği yansıtan isimler, zorluğu nispeten ortadan kaldırabilir. Mesela Türkler ortak İslâmî isimlerin yanında Türkçe isimler almışlardır. Sadece Araplar ve Farslar tarafından kullanılan “Fahd, Basim, Sohrab, Hürmüz, Süfyan, Beşşar, Tufeyl, Hanzale, Me'mun, Dara, Şirzad ve Ebu...” ile başlayan isimleri ise hemen hemen hiç almamışlardır. Aydoğmuş, Tapduk, Yenibey, Aydın, Gündüz, Korkud, Gündoğmuş, Beytigin, Sevindik, Güvendik, Kutlubey, Durmuş, Uğurlu, Durak, Göçeri, Satılmış, Başlamış, Kayıtmaz, Eslemez, Taşdemir, Oruçkulu, Tanrıveren, Tanrıvermiş vb. Türkçe isimleri müslüman topluluklardan sadece Türkler kullanmışlardır. Yine Arapça ve Farsça isimlere Türkçe ilavelerle ve Türkçe, Arapça ve Farsça isimlerin birleşmesiyle “Allahverdi, Allahveren, Şahkulu, İmamkulu, Hüseyinkulu, Hudaverdi, Babakulu, Aydınşah, Kara Halil” gibi bir nevi Türkçeleşmiş isimleri de sadece Türkler kullanmışlardır.⁶⁰

1981 yılı istatistik tahminlerine göre 1.227.025 nüfuslu Musul, 402.067 nüfuslu Selahattin, 567.957 nüfuslu Kerkük, 637.778 nüfuslu Diyala ve 632.252 nüfuslu Erbil gibi Türkmenlerin bulunduğu vilayetlerin nüfuslarının toplamı 3.467.269 idi. Aynı tahminlere göre Irak'ın toplam nüfusu 13.669.689 idi. Irak'ta yayınlanan kaynaklarca Türk nüfusun %2'lik bir nispet ettiği iddia edildiğine göre, bölgede bulunan 3.467.269 nüfusun sadece 273.393'ü Türktür ki, bu da bölgeye göre %7.88'lik bir oran demektir. Yani Irak'ın Türklerle meskun vilayetlerinde "her 100 kişiden ancak 8'i Türk'tür" anlamına geliyordu. Ancak bölge gezildiği zaman bu rakamın gerçeklerden ne kadar uzak olduğu hemen göze çarpmaktadır. Hatta bazı vilayetlerde bunun tersini iddia etmek daha doğru ve daha mantıklı olur. Ayrıca 1960'a kadar Kerkük nüfusunun %95'inin Türk olduğu bilinmektedir. Ancak daha sonra güdülen Araplaştırma politikası nedeniyle on binlerce Arap ailesi Kerkük'e yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Kürtlerle meskun civar illerdeki köylerin

⁶⁰ 111 Numaralı Kerkük Livâsı...

yıktırılması, Kürtlerin de Kerkük'e göç etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla 1980'li yıllarda Kerkük'teki ezici Türk yoğunluğu zedelenmiş ve %95'lik oran %75'e düşürülmüştür.⁶¹

---

⁶¹ Kerkük'ün Sesi, Nüfus Yapılanması, <http://kerkukunesi.blogcu.com/NUFUS+YAPILANMASI/>, 12/06/2007.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. YÜZYILDAKİ GELİŞMELER

Giriş

Konunun bu bölümünde Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan ancak İngiltere ve emperyalist dış güçlerin, bitmek bilmez hırs ve güç mücadeleleri ile zengin petrol yataklarında söz sahibi olma oyunları ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında bırakılan Musul vilayeti ve doğal olarak Kerkük Sancağı'nın; Osmanlı'nın son döneminde ve devamında kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nden nasıl alındığı ve 1.Körfez Savaşı ve ikibinli yılların başına kadar olan dönemi içeren bilgiler ile Türkiye'nin izlediği politikalar yer almaktadır.

Konunun bazı bölümlerinde, Musul sorunu olarak geçen kısımlarda Kerkük Sancağı'nı da kapsayan Musul Vilayeti ifade edilmektedir. Tarih boyunca konu; Musul-Kerkük, Musul ya da tek başına Kerkük Sorunu olarak ele alınmış olduğundan sonuç itibari ile sorunun kaynağı bir olup, özünde de Kerkük'te ve çevresinde yaşayan yoğun Türkmen halkın uğradığı haksız uygulamalar ile Kerkük'ün bir oldu bitti ile Türkiye Cumhuriyeti'nden alınmasını ifade eden süreç anlatılmaya çalışılmıştır.

1. MUSUL-KERKÜK'ÜN OSMANLI DEVLETİ'NİN VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ELİNDEN ALINIŞI, MUSUL SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI, LOZAN KONFERANSI

Musul-Kerkük sorunu Birinci Dünya Savaşı'nda, galip devletlerinden biri olan ve o dönemin en güçlü devletlerinden sayılan İngiltere'nin, emperyalist politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Musul sorunu Türkiye'nin Asya'daki güney sınırlarının çizilmesine ilişkin bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere tarafından sırf bir sınır sorunu şeklinde gösterilmek istenen bu sorun, Türkiye

açısından ülkenin bir parçasının ve onun üzerinde yaşayan halkın kaderinin belirlenmesi anlamını taşımaktaydı.⁶²

Kısaca Musul Sorunu; Osmanlı Devleti'ne bağlı Musul Sancağı'nın, Birinci Dünya Savaşı'nda işgali ile başlayan; 1926'da Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalmasının ardından ve bölgedeki Türk varlığıyla günümüze kadar gelen siyasi süreçtir, diyebiliriz.⁶³

İngiltere kendisi için en önemli sömürge kaynağı olan Hindistan'ı güvenlik içinde tutabilmek için bir Orta Doğu projesi geliştirmiş, Büyük Oyun'unu uygulamaya başlamıştı. Baş rol oyuncularından birisi olan Irak'ın toprakları, Akdeniz'den Hindistan'a giden bölgenin tam ortasında ve Basra Körfezi'nden Kızıldeniz'e, tüm deniz ve kara yollarını kontrol eden bir coğrafya üzerinde yer almaktaydı. İngiltere hedeflerine ulaşabilmek adına, önce; Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Kıbrıs'ın yönetimini 1878'de, Mısır'ı ise 1882 yılında ele geçirmişti. Bu sırada bölgenin zenginliklerinin fark edilmesiyle beraber Hindistan yolu üzerinde bulunan Basra Körfezi'ne de el atmış, buradaki Fao Adası'nı da işgal ederek, körfezi kontrolü altına almaya başlamıştı.⁶⁴ İngilizler büyük imparatorluklarını genişletmek için, Akdeniz'e hakim olma projelerini 19.yüzyılın ilk yarısından sonra süratle uygulamaya geçmişlerdi.⁶⁵ İngilizlerin bütün hedefi Osmanlı'nın elinde olan toprak altı serveti yani petrolü elde etmektir.⁶⁶

22 Kasım 1914 tarihinde bir Osmanlı limanı olan Basra, bir İngiliz birliğince; İran'dan gelen petrol boru hatlarını korumak amacıyla işgal edildi. Bu aşamadan

⁶² Musul Sorunu, 16/11/2006, www.turkcebilgi.com/Musul%20Sorunu,

⁶³ Wikipedia, Musul Sorunu, Wikipedi Özgür Ansiklopedi, 18/11/2006, http://tr.wikipedia.org/wiki/Musul_Sorunu.

⁶⁴ Turan, Sileli, *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Kasım 2005, s.16.

⁶⁵ Raif, Karadağ, *Petrol Fırtınası*, İstanbul, Divan Yayınları, 1991, s.61

⁶⁶ Karadağ, *Petrol*.... s.70.

sonra İngilizler daha büyük bir planla 1915 yılında, Dicle ve Fırat nehirleri yakınlarındaki bazı yerleri işgal ederek Bağdat'a doğru ilerlediler.⁶⁷

Asırlarca Osmanlı yönetiminde kalan Musul vilayeti, 19. yüzyılın son çeyreğinde Batı emperyalizminin ilgi odağı haline gelmişti. Bölgenin ekonomik ve stratejik önemi, Almanya ve İngiltere'nin kıyasıya bir mücadeleye girmelerine sebep olmuştur. Bu bölge; Arap yarımadası ile Doğu Akdeniz ülkelerini Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya bağlayan yolların üzerinde yer alması, bunun yanı sıra Mezopotamya'ya Hindistan'a yöneltilecek bir saldırı için ilk adımın atılacağı bir bölge olduğu gibi, Basra Körfezi yoluyla da güneye yönelecek bir askeri hareketin başlangıç noktası olma özelliğine sahiptir. Böyle bir hareketi yapacak ordunun, stratejik hareket için geniş bir ikmal üssü ve emniyet sahası olan Mezopotamya'yı ele geçirmesi gerekiyordu. Mezopotamya tarih boyunca Ortadoğu'yu besleyen tahıl ambarlarından biri olmuştur. Avrupa tekstil sanayinin ihtiyaç duyduğu pamuk üretimine elverişli topraklara sahipti. 19. Yüzyılın sonlarında insanoğlu yeni bir stratejik madde keşfetmişti. Bu madde, petroldü. Petrolün ilk bulunduğu yerlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Musul yöresiydi. Bu yeni buluş, emperyal devletlerin Mezopotamya'ya olan ilgisini daha da artırmıştı.⁶⁸

Mezopotamya ve Musul, 19. yy sonlarına doğru büyük güçlerin petrol arama ve imtiyaz kapma yarışına giriştikleri bir bölge olmuştur. 1871'de bölgede araştırma yapan Alman uzmanlar heyetinin Mezopotamya'nın zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunu Osmanlı Devleti'ne bildirmesinden sonra II.Abdülhamit bölgedeki sondaj çalışmalarına hız verdirtmiş, 1898'de yayınladığı iki fermanla Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol sahalarını Hazine-i Hassa'ya bağlamıştır.⁶⁹

⁶⁷ Bernard, Lewis, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, (Çev: Selen Y. Kölay), Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2006, s.424.

⁶⁸ Mim Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1992, s2-3.

⁶⁹ Kurtçephe, *Türk Dış...*

Bölgede bulunan petrolün varlığı derhal büyük güçlerin dikkatini çekmiştir. Berlin-Bağdat Demiryolu'nun yapımını üstlenen Almanların ağırlıkla temsil edildiği Anadolu Demiryolu Şirketi daha 1888'de aldığı imtiyazla demiryolu hattının geçtiği topraklarda bulunabilecek hammadde kaynaklarını çıkartma ve işletme hakkını Osmanlı Devleti'nden almıştı. Musul'da petrol varlığının anlaşılması ve Almanların elde ettiği imtiyaz, İngilizleri de harekete geçirmiştir. Alman nüfuzunda inşa edilmeye başlanan Bağdat Demiryolu'nun Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit edebileceği korkusu ve Mezopotamya'da zengin petrol yataklarının mevcudiyeti, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikayı yönlendiren etkenler olmuştur. 1901'de İran'da petrol imtiyazını elde eden William Knox D'arcy, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisinin teşvik ve desteği ile Babıali ile görüşmelere başlamıştır. 1907'den itibaren Shell ve Royal-Dutch şirketi de katılmıştır. Fakat bu görüşmeler 1908'de Meşrutiyet'in ilanını takiben Mezopotamya'da ki Padişaha ait petrol alanlarının Hazine-i Hassa'dan alınıp Maliye Nezareti'ne bağlanmasıyla bir çıkmaza girecektir.(6) Ancak buna rağmen Shell ve Royal-Dutch şirketi yılmayacak ve bir yan kuruluşu olan Anglo-Saxon Oil Company vasıtasıyla Babıali ile görüşmeleri devam ettirecektir. Bu arada Amerikalılar da Musul petrollerine ilgi duyacaklar ve Amiral Chester vasıtasıyla demiryolu ve petrol imtiyazı elde etmek için yarışa katılacaklardır.⁷⁰

İngiltere son yüzyılda Türkiye'ye karşı yüzeysel ve samimiyetsiz ilgi ve sevgi gösterilerinde bulunsa da, gerçekte, temel çıkarlarının güdü ve etkisiyle, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca amaçlar beslemekten geri kalmamıştır.⁷¹

Amerikalıların imtiyaz yarışına katılmasından sonra, petrol pazarlıkları iyice kızışır. 1912'de bir İngiliz bankacısı olan Sir Ernest Cassel tarafından kurulan Turkish Petroleum Company 19 Mart 1914'te Osmanlıların da imzaladığı bir anlaşma ile D'Arcy grubunun %50, Deutsche Bank'ın ve Anglo-Saxon Company'nin %25'er paya sahip oldukları bir ortaklık haline gelir. Bu anlaşmanın daha mürekkebi

⁷⁰ Kurtçephe, Türk Dış...

⁷¹ Bonyar, Waylet ve Ernst Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*, (Çev: Vedat Atilla), İstanbul, Chiviyazları Yayınevi, 2004, s.167.

kurumadan İstanbul'da bulunan Alman ve İngiliz büyükelçileri Babıali'ye başvurarak Turkish Petroleum Company'ye Musul'da petrol imtiyazı verilmesini isterler. İstenilen bu imtiyaz Sadrazam Said Paşa'nın 28 Haziran 1914 tarihli yazılı cevabı ile verilir. Fakat Dünya Savaşı'nın başlaması, Turkish Petroleum Company'nin imtiyazı kullanma işini sürüncemede bırakır.⁷²

Mezopotamya'nın ekonomik ve stratejik değeri, daha Türkler Odessa'yı bombalamadan (29 Ekim 1914) önce İngiltere'yi harekete geçirmişti. 15 Ekim'de hareketlenen Hindistan İstila Gücü "D", 23 Ekim'de Bahreyn'e ulaşmıştı. Arap şeyhlerini elde eden İngilizler, bu gücü savaş ilanı öncesi Bahreyn'e çıkartmaktan çekinmemişlerdi. 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İngilizler Basra'yı işgal ederek Mezopotamya'ya doğru yetmiş kilometre yaklaştılar. Bölgede bulunan Türk kuvvetleri, savaşın başında bir varlık gösteremediler, 29 Eylül 1915'te Kut düşmana teslim edildi. Ancak bu yenilgi sonrası takviye edilen Türk kuvvetleri Halil Paşa kumandasında İngilizleri önce Selman-ı Pak'ta yenilgiye uğrattılar ve yıl sonunda da Kut'u geri aldılar. Bu arada Rusya'nın İran üzerinden Mezopotamya'ya yönelik girişimleri de Ali İhsan Paşa'nın gayretleriyle önlendi. Böylece Irak'ta yeniden Türk hakimiyeti sağlanmış oldu. Ne var ki, 1916 Haziran'ında başlayan Arap isyanı bölgede güç dengesini İngiltere lehine değiştirdi. İleri harekate başlayan İngilizler, 10 Şubat 1917'de Kut'u, 11 Mart'ta Bağdat'ı ele geçirdiler. Artık İngilizlere Musul yolu açılmıştı.⁷³

Devam eden savaş İngiltere'nin petrol ihtiyacını daha da arttırmıştı. Churchill'in deyimiyle "bir damla petrol, bir damla kandan daha değerli" hale gelmişti. 30 Haziran 1915'te Sir Maurice Bunsen başkanlığında kurulan "Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonu" nun hazırladığı raporda, Musul'daki petrol ve tüm ekonomik imtiyazlara sahip olmanın, İngiltere açısından vazgeçilmez bir hedef olduğu vurgulanıyordu. Ancak savaş içerisinde 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'yla Mezopotamya'nın önemli bölümünü İngilizler alırken, Musul ve

---

⁷² Öke, Belgelerle...s.3.

⁷³ Kurtçephe, Türk Dış...

yöresi Fransızlar'a bırakılmıştı. Müttefikler arası uyumu koruma düşüncesi İngilizleri böyle bir taviz vermeye zorlamıştı.⁷⁴

İngiltere, Musul'u kağıt üzerinde Fransa'ya bırakmasına karşılık bu zengin ve stratejik bölgeden vazgeçmemişti. İngiliz ajanları Londra'ya gönderdikleri raporlarda, petrol, kömür, tütün ve tahıl zenginlikleriyle Musul'un potansiyel değerlerine dikkat çekmişlerdi. Bir taraftan da İngiliz ajanları bölgede halkı İngiliz yönetimine hazırlamak için propaganda faaliyetlerini yürütmüşlerdi. Mütareke öncesi İngiliz Genelkurmayı Musul'u ele geçirmek amacıyla bölgeye bir askeri güç yollama kararı almış ve 17 Ekim 1918'de General Marshall, Musul'a doğru harekete geçmişti. Bölgeye İngiliz saldırıları sürerken, 23 Ekim'de İngiltere Fransa'ya Sykes-Picot Antlaşması'nın, yöre şartlarının değiştiği için uygulanamayacağını bildirmişti. Fransa'nın 1916 antlaşmasının uygulanmasında ısrarlı tutumu; İngiliz hükümeti Musul'un geleceği hakkındaki niyetlerini, zaman içinde Fransızları rahatsız etmeden uygulamaya geçirmeye yöneltmişti. Dışişleri Bakanlığı, Bağdat'taki İngiliz komiserine, Fransız çıkartmasıyla çatışacak bir duruma sebebiyet verilmemesi ve yörenin askeri yönetim altında tutulması talimatını göndermişti.⁷⁵

Mondros Mütarekesi imzalandığı esnada İngiliz kuvvetleri Musul'un otuz kilometre güneyinde bulunuyorlardı. Mütarekeye rağmen İngilizler, Musul'a hakim olmak istiyorlardı. Hatta, müttefikleri olan Fransızları bile bu bölgeye sokmak için çabalamışlardır. Bir an önce Musul ve yöresini işgal edip barış masasına güçlü bir şekilde oturmak asıl amaçlarını ortaya koyuyordu.⁷⁶

Mütarekenin üzerinden daha 24 saat geçmeden İngiliz öncü kuvvetleri komutanı General A.Cassels, 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği bir mektupla Musul'u işgal emrini aldığını bildirmiş ve hemen Türk kuvvetlerinin şehrin beş kilometre gerisine çekilmesini istemişti. Bölgede bulunan İngiliz komutanlarına Mezopotamya'nın Musul'u da ihtiva ettiği ve mütareke hükümlerince işgal edilmesi

⁷⁴ Kurtçephe, Türk Dış...

⁷⁵ Kurtçephe, Türk Dış...

⁷⁶ Kurtçephe, Türk Dış...

emri verilmişti. General Cassels'i harekete geçiren Londra'dan gelen işgal talimatıydı.

Osmanlı orduları, Irak cephesindeki bu büyük başarıya rağmen, savaşın son iki yılında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak Irak'ın kuzeyini yine de başarıyla müdafaa etmiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Ali İhsan (Sabis) Paşa 6. Ordu Kumandanı olarak Musul'da bulunuyordu. İngilizlerin asıl amacı ise ani bir işgal hareketi ile Musul'u ele geçirmektir.⁷⁷

Mütareke'nin yürürlüğe girdiği andan (31 Ekim 1918 günü, saat 12.00'de) itibaren, 6. Ordu birlikleri batıdan doğuya doğru Rakka, Miyadin, Telâfer, Dibeke, Çemçemal, Süleymaniye hattı üzerinde bulunuyordu. İngiliz kuvvetleri ise El-Hazar, Gayyare, Altınköprü, Kerkük, Hanikin hattında konuşlanmıştı. Yâni Mütareke'nin imzalandığı gün, Kerkük merkezi hariç, Musul ve Musul vilâyetinin büyük bir kısmı Osmanlı Ordusu'nun elindeydi. Mütareke hükümlerine göre bölgede bulunan bütün kuvvetlerin yerlerinde kalmaları gerektiği yazmasına rağmen, İngiliz kuvvetleri buna uymamışlardı. İlerleme ve işgale devam eden İngilizler, 1 Kasım'da Hamamalil'e girip, buradan Musul'u işgal edecekleri tehdidinde bulunarak, Türk kuvvetlerinin Musul şehrinden 5 km. kuzeye çekilmelerini istemişlerdi.⁷⁸

Ali İhsan Paşa, İngilizlerin bu isteğini Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya ileterek talimat istemişti. İstanbul'dan gelen talimatta "Mütareke metninde Musul'un boşaltılmasını ve teslimini öngören herhangi bir madde olmadığını, düşman işgal isteğinde ısrar edip saldırıda bulunursa, karşılık vermeden kuzeye çekilmesi" bildirilmişti. 2 Kasım günü General Cassel şehri kuşatarak mütareke hükümlerince Türk garnizonunun teslimini istedi. Ali İhsan Paşa, Musul'daki Türk birliklerinin "garnizon" oluşturmadığını ileri sürerek, şehrin teslim edilmesi teklifini reddetmiştir. Ali İhsan Paşa'nın direnmekte ısrarlı olduğunu gören İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Marshall devreye girmişti. Taraflar arasında karşılıklı yazışmalar başladı.

⁷⁷ Bilim Araştırma Vakfı, Musul-Kerkük...

⁷⁸ Bilim Araştırma Vakfı, Musul-Kerkük...

Marshall durumu İstanbul'daki Amiral Colthorpe'a telgrafla bildirerek meseleyi çözmelerini istedi. Marshall zamanın Türkler lehine işlediğini düşünüyor, devletler arası hukuk kurallarına göre bir süre aşımından sonra İngiliz işgalinin geçersiz sayılmasından korkuyordu. Colthorpe'in diplomatik girişimlerinin sonucunu beklemeden Marshall, sorunu kendisi çözmeye karar verdi. Şehirde bulunan Ermenilerin Türkler tarafından katledildiğini ileri sürdü; Ali İhsan Paşa'nın bunu yalanlaması üzerine, tehdit yoluna başvurdu. 7 Kasım'da, 15 Kasım günü öğleye kadar şehir boşaltılmadığı takdirde dökülecek kanın sorumlusunun Ali İhsan Paşa olacağını belirtti. Tehdit ve Colthorpe'in diplomatik girişimi işe yaradı ve Türk birlikleri 8 Kasım günü şehirden geri çekilmeye başladılar. Aynı gün Musul valiliğine İngiliz bayrağı çekildi. Ali İhsan Paşa 9 Kasım'da İstanbul'a gönderdiği telgrafta General Marshall'in bütün silah ve teçhizatın teslimini istediğini her türlü mali kaynak ve levazımlara el konulduğunu, bunun Musul'un teslimi demek olduğunu İstanbul'a Harbiye Nezareti'ne bildirdi. Harbiye Nezareti, Ali İhsan Paşa'nın bu telgrafına cevap vermedi. İngilizler 11 Kasım'da Musul'da bulunan Türk mülki erkanının görevine son verdiler. Bir taraftan da şehri Türklerden arındırmak için, yoğun bir baskı uygulamaya başladılar. Bu gelişmeler karşısında Ali İhsan Paşa 26 Kasım'da General Fonshaw'a bir telgraf çekerek artık İngiliz isteklerini yerine getirmeyeceğini ilettiler.⁷⁹

Fakat artık iş işten geçmişti. Zira 15 Kasım gününden itibaren Musul tamimiyle İngiliz hakimiyetine girmişti. Böylece mütareke hükümlerine aykırı olarak Musul şehrini İngilizler ele geçirmiş, bununla da kalmayarak işgallerini Musul vilayetinin tamamını kapsayacak şekilde genişletmeye başlamışlardı. Hatta bazı zamanlarda Diyarbakır vilayeti sınırına bile tecavüz ettiler.⁸⁰

Musul'dan çekilen 6. Ordu'nun karargahı Nusaybin'e taşınmıştı. İngilizlerin esas niyetinin Ermenilerin göz koyduğu altı şark vilayetini de işgal etmek ve kendi himayelerinde muhtariyet vermek olduğunu tahmin eden Ali İhsan Paşa,

---

⁷⁹ Kurtçephe, Türk Dış...

⁸⁰ Kurtçephe, Türk Dış...

ordunun ambarlarında bulunan silah ve cephaneyi süratle Anadolu'nun içlerine naklettirmiş ve derhal yöre valileri ile yazışarak Güneydoğu Anadolu'da "Müdafa-i Hukuk" cemiyetleriyle yerel milis teşkilatları kurulmasını sağlamıştı. Ancak İngilizler Paşa'nın bu faaliyetlerinden hiç de hoşnut olmadılar ve onun merkeze alınması için İstanbul'a baskı yapmışlardı. Bu baskılar kısa sürede İngilizlerin istediği etkiyi verdi ve Paşa 6. Ordu Komutanlığı'ndan alındı. İstanbul'a dönmek üzere bindiği tren daha Haydarpaşa'ya girer girmez İngilizlerce tutuklanan Ali İhsan Paşa, Malta adasına sürgüne gönderildi.⁸¹

Musul'un Osmanlının elinden gitmesinde, İngilizlerin mütarekeyi çiğnemek pahasına bu zengin ve stratejik bölgeyi ele geçirmek kararlılığını göstermeleri ve Osmanlı Hükümeti'nin gereğinden fazla korkak ve çekingen davranması önemli rol oynamıştır.⁸²

Mezopotamya'nın zengin potansiyeli, 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşmasıyla Musul'un Fransız nüfuzuna bırakılmasına rağmen,⁸³ İngilizler için bir ilgi odağı olma özelliğini sürdürmüştü. 1917-1918 yıllarında yaşanan petrol krizi, Musul'u İngiltere açısından vazgeçilmez bir bölge haline getirmişti. Mütareke öncesi, Irak'ın önemli bir bölümünü ele geçiren İngilizler, en yüksek petrol potansiyeline sahip Musul'un işgalini İngiltere açısından hayati bir mesele olarak görmüş ve bölgeyi ele geçirmek için kararlı bir tutum sergilemişti. Osmanlı Hükümeti ve Musul'da bulunan Ali İhsan Paşa ise, İngiliz baskısı karşısında ciddi bir direniş gösterememişti. İşgali yaşayan General Wilson hatırasında, "Ali İhsan Paşa, Marshall'ın blöfünü görseydi, Marshall ilerleyemezdi..., ayrıca İstanbul ile Londra arasındaki görüşmeler zaman alabilir, belki bir süre sonra -ara açıldığı için- İngiltere ilerleme emrini veremezdi, hele Türk yetkilileri, hatta Türk birlikleri kendilerine jandarma süsü vererek şehirde kalmakta diretselerdi; İngilizler, onları şehirden çıkartamazlardı" diyerek bölgede bulunan İngiliz kuvvetlerinin Musul'u ele geçirebilecek güçten yoksun oldukları gerçeğini açıkça dile getirmiştir. Ahmet İzzet

⁸¹ Kurtçephe, Türk Dış...

⁸² Kurtçephe, Türk Dış...

⁸³ Fahir, ARMAOĞLU, Siyasi Tarih, Ankara Yayınevi, Ankara, 1975, s.430-440

Paşa Kabinesi'nin İngilizler karşısındaki izlediği teslimiyetçi politika da, Musul'un işgalini hızlandırıp kolaylaştıran önemli bir faktör olmuştur.⁸⁴

1.1. İşgal Sonrası Gelişmeler ve Ankara'nın İzlediği Musul Politikası (1918-1922):

İşgalden sonraki dönemde İngilizler, Musul'un siyasi geleceği hakkında karar vermekte tereddüte düştüler. Musul konusunda İngiliz bakanlıkları arasında bir fikir birliği yoktu. Bölgede bulunan İngiliz Ajanları Londra'ya gönderdikleri raporlarda iki ayrı öneride bulunmuşlardı bunlardan biri; Irak'ın geleceği ve İngiliz çıkarları açısından Musul'u Irak'a bırakmayı önerirken, bölgenin etnik yapısını göz önünde bulunduran ajanları ise kurulacak Kürt Konfederasyonunun sınırlarına dahil etmek gerektiğini öngörüyorlardı. Bu sırada Türk toprakları üzerinde bir Ermeni Devleti kurulması fikrinin arkasında da İngilizlerin olduğu haberleri, bölgede bulunan aşiretleri İngiltere'den soğutarak, Türklerle birlikte hareket etme yollarını aramaya sevk etmiştir. Bu tepkinin sonucu olarak, 22 Mayıs 1919'da, Şeyh Mahmut ani bir baskınla Süleymaniye'ye girmiş, yönetime el koyduktan sonra bölgedeki İngiliz subaylarının tamamını hapse attırmıştı. Fakat Kerkük'ten harekete geçen İngiliz kuvvetleri, 17 Haziran'da Süleymaniye'yi geri alıp Şeyh Mahmut'u esir almışlardı. Türkiye ile birleşmek amacıyla başlatılan bu ilk ayaklanma, bölgede bir Kürt Konfederasyonu kurmak fikrini zayıflatırken, Musul'un Irak'la birleştirilmesi ihtimalini güçlendirmişti. İngilizler bu olay neticesinde sembolik bir rakam bile olsa, Musul'da Türk nüfusu bırakmamaya karar vermişlerdi.⁸⁵

Musul'da bu gelişmeler meydana gelirken, diğer taraftan Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal, milli kurtuluş hareketini başlatmıştı. TBMM'nin açılışından sekiz gün sonra 1 Mayıs'ta Mecliste yaptığı konuşmada Mustafa Kemal şöyle demiştir: "...hudud-ı millimiz İskenderun'dan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u

⁸⁴ Kurtçephe, Türk Dış...

⁸⁵ Kurtçephe, Türk Dış...

Kerkük'ü, Süleymaniye'yi içine alır. İşte hudud-ı millimiz budur!". Bu sözlerin açıkça ifade ettiği gibi, daha Milli Mücadelenin başlamasında Mustafa Kemal; Musul'un Türk vatanın bir parçası ve sınırları içerisinde olduğunu ilan ediyordu. Mustafa Kemal, Musul'un misak-ı milli sınırları içerisinde yer aldığını ileri sürerken, İstanbul Hükümeti 10 Ağustos 1920'de imzaladığı Sevr Antlaşması ile bir çok Türk toprağı gibi Musul'u da İngilizlere veriyordu.⁸⁶

Misak-ı Milli, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda kararlaştırıldı. Misak-ı Milli'nin birinci maddesi, Türkiye'nin güney sınırlarını belirliyordu. Bu maddede şöyle yazılıydı:

Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu (30 Ekim 1918 günkü Mütareke yapıldığı sırada) düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceğinin, haklarını serbestçe açıklayacakları rey sonucu belirlenmesi gerekir; söz konusu mütareke çizgisi içinde din, soy ve amaç birliği bakımlarından birbirlerine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslâm çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle birbirinden ayrılamayacak bir bütündür.⁸⁷

Musul ve Süleymaniye bölgesi, Atatürk'ün çizmiş olduğu ve Türk toplumunun varlığının devamı için öngörülen ilkelerin en son sınırını belirleyen Misak-ı Milli (Milli Ant) ile Türkiye sınırları içerisinde. Bu ant; İstanbul Meclisinde, Anadolu'yu temsil eden milletvekillerinin de katılımıyla 28 Ocak 1920'de kabul edilmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde toplanan Mecliste de, bu sınır için tezahüratlarda bulunulmuştur.⁸⁸

Buna göre mütareke hattı esas alındığında Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin ve diğer taraftan Hatay bölgesinin Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu açıktı.

⁸⁶ Kurtçephe, Türk Dış...

⁸⁷ Bilim Araştırma Vakfı, Musul-Kerkük...

⁸⁸ Tuncer, Topur, Ortadoğu, Yıkımın Adı Barış, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, Aralık 2006, s.115.

Bu arada San Remo Konferansı sırasında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan 24 Nisan 1920 tarihli antlaşmayla, Sykes-Picot Antlaşması'na göre Fransız nüfus alanı olarak kabul edilen Musul, İngiltere'ye bırakılmıştı. Musul'un İngilizlere bırakılmasına karşılık, Musul petrollerinin işletme payının % 25'inin Fransızlara verilmesi kararlaştırılıyordu. Ayrıca İngiltere, Ruhr bölgesi üzerindeki Fransız iddialarını destekleyecekti. Fransa'nın devreden çıkmasından sonra İngiltere, Mezopotamya'da Irak Devletinin kuruluşunu gerçekleştirdi. Sözde yapılan bir halk oylaması sonucu Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal Irak krallığına getirildi. (23 Ağustos 1921).⁸⁹

Güneyde Irak krallığı kurulurken, Musul bölgesinde Türk istihbaratçılarının etkin rol oynadıkları görülmüştür. İngiliz esaretinden kurtulup, kaderlerini Türkiye ile birleştirmek isteyen aşiretler, İngilizlere karşı peş peşe ayaklanmışladı. İngiliz hava kuvvetleri isyanları bastırmak için bomba yağdırmasına rağmen olayların hiçbir şekilde kesilmiyordu. 1921 ve 1922 yıllarında taraflar arasında Musul için sürmekte olan mücadele kızıştı. 1 Şubat 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Türkiye lehine gelişen uygun şartları göz önüne alarak, Musul'a bir miktar kuvvet gönderilmesi için Milli Müdafaa Vekaleti'ne emir verdi. Gönderilecek Türk kuvvetlerinin komutası Suriye ve Antep cephesinde önemli görevler almış olan Kaymakam Özdemir Bey'e (Şefik Özdemir) verilmişti. Özdemir Bey bir binbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen ve bir subay namzedi ile bir hesap memurundan oluşan kadro teşkil etti. Aşiretlerden topladığı milislerle Fransız ordusundan kaçan Tunuslu ve Cezayirli askerlerin oluşturduğu yüz kişilik bir müfreze kuvvetiyle, 15 Mayıs'ta Diyarbakır'dan yola çıkan Özdemir Bey, 22 Haziran'da Revanduz'a vardı. Bölgenin en büyük aşiretlerini yanına alan Özdemir Bey, 31 Ağustos'ta İngilizlere karşı saldırıya geçti. Derbent Muharebesi ile İngilizlere karşı kesin bir zafer kazandı. İngilizlerin durumu gittikçe daha da vahim bir hal alıyordu. 18 Eylül'de Şaklara ilçesine giren Özdemir Bey, Musul ile irtibata geçmiş oldu.⁹⁰

---

⁸⁹ Kurtçephe, Türk Dış...

⁹⁰ Kurtçephe, Türk Dış...

Musul'daki askeri durum gün geçtikçe İngilizler aleyhine geliyor, İngilizler buradaki birlikleri ya takviye etmeleri ya da çekilmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Kısa sürede takviye güç göndermeleri mümkün görünmeyen İngilizler; eldeki kuvvetlerle Musul'u, Türklere karşı savunmalarının da imkansız olduğunu biliyorlardı. Bu sebeple ortada geri çekilmekten başka çare kalmıyordu. İngilizler belli etmeden kademeli olarak çekilme kararı almışlardı. Bir süre sonra İngilizler Süleymaniye'yi boşalttılar. Süleymaniye Türklerin eline geçti. Aşiretler halkın sevinç gösterileri arasında şehre girdiler. İngiliz Savaş Bakanlığı hükümete sunduğu bir muhtıradan “ne Irak ordusunun ne de bölgede bulunan İngiliz kuvvetlerinin Türkler tarafından desteklenen aşiretleri durdurabileceğini” belirtiyordu.⁹¹

Gelişmeleri değerlendiren İngilizler, Musul'u askeri güç kullanarak elde tutamayacaklarını anlayınca, Türklere Kürt aşiretlerin arasını açmak gayesiyle Hindistan'da sürgünde bulunan Şeyh Mahmud'u 12 Eylül 1922'de Bağdat'a çağırarak Süleymaniye'ye gönderdi. Mahmut'un Süleymaniye'ye gelip liderliğinde bir devlet kurduğunu ilan etmesi; aşiretleri ve Türkleri rahatsız ederken, İngilizlere rahat bir nefes aldırmişti. Halk Şeyh Mahmud'un kurduğunu söylediği devletin hakimiyetinde kalmak istemiyordu. Bölge halkı İngiliz ve Araplardan da nefret ediyorlardı. Artık Musul, Türkleri bekliyordu. Mustafa Kemal Anadolu'da kazandığı başarıları ile kısa sürede Musul halkının gözbebeği ve mahalli bir kahramanı haline gelmişti. Bu sırada; Özdemir Bey, Yüzbaşı Fevzi'yi, Şeyh Mahmut ile temas kurması için Süleymaniye'ye gönderdi. Bu görüşmede Şeyh Mahmut, İngilizlere karşı birlikte saldırıya geçmeyi önermişti. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için bölgeye takviye Türk kuvvetleri sevk etmek gerekiyordu. Özdemir Bey bu görüşmeyi Doğu Cephesi Kumandanlığına rapor etti. Kumandanlık da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Genel Kurmay Başkanlığı) durumu bildirdi. Bunun hemen arkasından vakit kaybetmek istemeyen Özdemir Bey, İran üzerinden Caf aşiretinin yaşadığı topraklardan geçerek Süleymaniye'ye yürümek için Doğu Cephesi Kumandanlığı'na

---

⁹¹ Kurtçephe, Türk Dış...

bir öneride bulundu. Fakat bu öneri, Doğu Cephesi Kumandanlığı'nca uygun bulunmadı. Bölgede bulunan kuvvetlerin Revanduz'da toplanarak El-cezire Cephesinin başlatacağı, harekate kadar da savunmada kalınması emredilmişti.⁹²

Şeyh Mahmut'a rağmen işin kötüye gittiğini gören İngilizler, aşiretleri menfaat karşılığı yanlarına çekmeyi denemeye karar verdiler ve bu doğrultuda çalışmalarını hızlandırdılar. Süleymaniye'ye gönderilen Noel, bazı aşiret reisleriyle Bağdat'a döndü. Ancak gelen aşiretler zaten İngilizlerle işbirliği yapmış olanlardı. Üstelik şimdi bölgeye bağımsızlık verilmesini ve Şeyh Mahmut'un devletin başı olmasını istiyorlardı. Ne var ki, İngiliz Yüksek Komiserliği Mahmut'a ve onu destekleyen aşiretlere de artık güvenmiyordu. Zira Bağdat'a ulaşan bilgilere göre Mahmut, Türklerle anlaşma yolları aramaktaydı. Ona güvenmenin bir hata olacağını düşünen İngilizler, yine Hindistan'da sürgünde bulunan Seyyid Taha'yı devreye sokmaya karar verdiler. Seyyid Taha, aşiretleri yanına çekeceğine inanıyordu. Kendisine hava desteği verildiği takdirde Özdemir Bey'in emrindeki kuvvetleri Revanduz'dan püskürtebileceğini ileri sürmüştü. İngiliz Hükümeti gelişmeleri değerlendirmek ve Musul'da içine düşülen durumdan çıkabilmek için bir çözüm yolu bulmak amacıyla, 8 Aralık'ta "Irak Komitesi" adını taşıyan bir heyeti Londra'da topladı. Bu toplantıda petrol bulunmayan Musul nehrinin kuzeyindeki toprakların, Türklere bırakılabileceği görüşü ağırlık kazanmıştı. Bu görüş aslında İngilizlerin asıl amaçlarının ne olduğunu açıkça gözler önüne seriyordu. Komite sorunun çözümünde inisiyatifi Lozan'da bulunan Curzon'a bırakma kararı almıştı.⁹³

Özdemir Bey'in kazandığı başarılar Ankara'da Musul'un kurtarılabilceği kanaatini uyandırmıştı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 7 Eylül 1922'de Musul'un silahla kurtarılması emrini Milli Savunma Bakanlığı ile Doğu ve Elcezire kumandanlıklarına bildirdi. Bu emir, "Elcezire Cephesi bütün kuvveti ile Dicle'nin iki tarafından Musul yönünde taarruz edecektir. Doğu Cephesi ise; Van, Hakkari ve Iğdır sınır kıtalarından teşkil edilen dağ bataryaları ile takviye edilen bir

---

⁹² Kurtçephe, Türk Dış...

⁹³ Kurtçephe, Türk Dış...

piyade tümeni, bir süvari tugayı, aşiret süvari tümenleri ve yerli halk ile takviye edilerek Özdemiş Müfrezesiyle birlikte İmadiye, Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük hattına taarruzla görevlendirilecektir." şeklindeydi. Genel Kurmay Başkanlığı'nca El-cezire Cephesi kıtalarının 10 Kasım 1922'ye kadar Siirt-Diyarbakır-Mardin-Cizre çevresinde toplanarak, Doğu Cephesinden gönderilecek kuvvetler geldikten sonra harekate geçilmesi emredilmişti. 25 Aralık 1922 tarihli bir başka emirle toplanma bölgesi Şırnak, Cizre, Midyat olarak değiştirildi. Bu hazırlıklar yapıldığı sırada Lozan'da devam eden barış görüşmelerinin kesilmesi ihtimali belirlediğinden, Batı Anadolu ve Boğazlar bölgesinde güç bulundurulması zarureti doğmuştu. Bu sebeple El-cezire Cephesi emrine gönderilecek uçak bölüğü Genel Kurmay Başkanlığı'nın 23 Aralık tarihli emriyle Batı Cephesi emrine verildi. Genelkurmay Başkanlığı'nın emirlerinden de anlaşılacağı gibi, Lozan Konferansı başlamadan önce Türkiye, Musul'u savaşarak kurtarmak ve kendi sınırlarına dahil etmek istiyordu. Fakat, konferansın başlamasıyla bir süre için askeri yöntemlerden vazgeçilip, diplomatik usullerle meselenin çözülmesi, Ankara'da daha uygun karşılanmış olmalı ki, tüm hazırlıklar yapılmasına rağmen Musul'a beklenen Türk harekati yapılamamıştır.⁹⁴

Türk Ordusunun Musul'a girmekten vazgeçmesinden sonra beklediği yardımcı kuvvetlerin gelmemesi; Özdemiş Bey'in bölgedeki otoritesini sarsmış; yörenin en büyük aşiretlerinden olan Barzan ve Balık aşiretlerinin İngilizlerle, anlaşmaları da kuvvet dengesinin Türklerin aleyhine gelişmesine sebep olmuştu. Cephane sıkıntısına düşen ve kuvvetleri zayıflayan Özdemiş Bey, İngilizlerle giriştiği mücadeleyi kaybederek, İran'a sığınmıştır. Silahları alınan Özdemiş Bey ve müfrezesi, zorlu bir yolculuktan sonra 10 Mayıs 1923'te Van'ın Özalp ilçesine ulaşabilmişlerdir.

---

⁹⁴ Kurtçephe, Türk Dış...

1.2. Lozan'da Musul Sorunu:

Lozan Konferansı'nda üzerinde en çetin tartışmaların yürütüldüğü konu ise "Musul Meselesi" oldu. Türkiye için hayatî bir öneme sahip olan Musul, I. Dünya Savaşı'nın galibi olarak Lozan Konferansı'na egemen olan İngiltere için de gerek zengin "petrol kaynakları" ve gerekse "Hindistan yolunun emniyeti" bakımından ele geçirilmesi zorunlu görülen stratejik ve ekonomik öneme sahip bir bölgeydi. Türkiye ise, haklı olarak, Misâk-ı Millî'nin vazgeçilmez bir parçası olan ve üzerinde yaşayan insanların da kendisiyle dil, din, kültür ve tarih bağlarıyla bağlı olduğu Musul vilayetine sahip olmak istiyordu. Lozan'a giden Türk heyetinin başında olan İsmet Paşa, gerek T.B.M.M.'de yaptığı konuşmada gerekse Sapanca'da trende iken gazetecilere verdiği demecinde Türk heyetinin amacının Misâk-ı Millîyi gerçekleştirmek olduğunu ısrarla vurgulamıştı.⁹⁵

Musul meselesi, ilk olarak Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda ele alındı. İsmet Paşa Türk tezini siyasî, tarihî, etnografik, coğrafî, ekonomik ve askerî açılardan geniş bir şekilde ve son derece tutarlı bir biçimde savundu.⁹⁶

1922 Eylül'ünde Yunan işgal kuvvetlerini Anadolu'dan tamamen atan Türkiye, 20 Kasım 1922'de Lozan'da nihai barış için düşmanlarıyla masaya oturdu. İngilizler konferans öncesi Musul'un Irak'ın bir parçası olması gerektiği tezini savunmaya başlamışlardı. Konferansta da aynı tezi savunacakları anlaşılıyordu. Musul konusunun konferansın açılışından bir hafta sonra yani 22 Kasım'da ele alınması kararlaştırılmıştı. Ancak İsmet Paşa, 26 Kasım akşamı Lord Curzon'a bu sorunun aleni görüşülmesinden vazgeçilmesini ve özel görüşmelerle halledilmesini önerdi. Bu önerinin kabul edilmesiyle başlayan ikili görüşmelerde taraflar arasında bir antlaşmaya varılamadı. Türk tarafının Musul'un Türkiye'nin bir parçası olduğu ve Türkiye'ye iade edilmesi şeklindeki isteği, İngilizlerce bölge halkının çoğunluğunun

⁹⁵ Saatçi, Irakta Türk... s.129.

⁹⁶ Bilim Araştırma Vakfı, Musul-Kerkük...

Türk olmadığı ve Faysal ile yapılan anlaşma gereğince buranın Irak'ın toprağı olduğunu ileri sürerek kabul edilmedi. Özel görüşmelerden bir sonuç alınamayınca Curzon, Musul meselesini genel oturuma getirmeye karar verdi.⁹⁷

Musul sorunu, konferansın 23 Ocak tarihli oturumunda gündeme geldi. İsmet Paşa, etnoğrafik, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri açılardan Musul'un Türkiye'nin bir parçası olduğunu ve İngilizlerin iddialarının ise ne kadar yersiz olduğunu uzun bir açıklama ile ortaya koydu.⁹⁸ Çünkü Irak; İngiltere için ekonomik çıkarlarının yanısıra, dünyadaki konumunu güçlendireceğı için de çok önemliydi. Akdeniz Havzası'nı Hint Okyanusu ve Uzakdoğu'ya bağlayan yolların kavşağındaydı ve İngiltere'nin hem sömürgeler güvenliğı, hem de dünya gücü olarak konumunu muhafaza etmesi bakımından ele geçirilmesi gereken bir ülkeydi. İşte bu hedeflerini gerçekleştirmek için uydurma teoriler geliştirmiş, nitekim daha 1. Dünya Savaşı başlamadan İngiltere, Irak'ı istila planlarını hazırlamış ve Basra Körfezi'nden askeri birliklerini ülkeye sokmuştu.⁹⁹ Paşa önce Musul vilayetinin nüfus çoğunluğunu Türklerle, Kürtlerin oluşturduğunu, ikinci olarak da Kürtlerin Turan kökenli ya da Türklerle aynı soydan geldiklerini Encyclopaedia Britannica'ya dayanarak ileri sürdü. Üçüncü olarak Kürtlerin kaderlerini kardeşleri olan Türklerle birleştirdiklerini vurguladı. Paşa en son olarak da Musul'un geleceğini belirlemek üzere bir plebisit yapılmasını isteyecekti. İsmet Paşa'nın İngilizlere karşı kullandığı en önemli koz bölge halkının Türkiye ile birlikte yaşama arzusuydu. Bu nedenle Türk heyeti Musul sorununun lehine çözümü için plebisit yapılmasını ısrarla savunacaktı. İsmet Paşa'ya göre yöre halkı işgalden beri her vesile ile Türkiye'ye katılmak istediklerini göstermişlerdi. Başlarına İngiliz uçaklarının yağdırdığı bombalar bile Musul halkını bu karardan döndürememişti. Musul vilayetinin doğu kesiminde yaşayanlara dört yıldan beri söz verilen özerkliğe dahi bölge halkı inanmamıştı. Bir plebisit yapıldığı takdirde bırakınız Musul halkını Irak halkı bile Türkiye ile birleşmek isteyeceklerdi.

⁹⁷ Kurtçephe, Türk Dış...

⁹⁸ Fahir, Armaoğlu, Lozan Konferansı ve Musul Sorunu, 1998, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınevi, s.127.

⁹⁹ Kemal, Tayfur, Musul Sorunu, 19/01/2007, www.kesfetmekicinbak.com/kultur/tarih/00517/+%22musul+sorunu%22&hl=tr&gl=tr&ct=clnk&cd=1.

Çünkü Musul daha 11. yüzyıl ortalarında Selçuklu Türklerinin eline geçmiş ve bunu, son olarak Osmanlı egemenliği takip etmiştir. Bölge, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Türklerin elindeydi. Osmanlılar bölgeyi; Musul, Süleymaniye, Kerkük sancaklarından oluşan bir vilayet halinde yönetilmesini sağlamışlar ve Musul'u merkez tutmuşlardı. Mondros Mütakeresi ilan edildiğinde, Kerkük'ün merkezi hariç, Musul vilayeti Osmanlı ordusunun elinde bulunmaktaydı.¹⁰⁰

Kurnaz bir politikacı olan Lord Curzon, Türk tarafının tezini çürütmek için karşıt iddialar ileri sürdü. Hiç inandırıcılığı olmayan İngiliz tezine göre, Türk tarafının nüfusla ilgili verdiği istatiki bilgiler gerçeği yansıtmıyordu. Bölgede yaşayan Türkler ancak nüfusun 1/12'sini teşkil ediyordu. Çoğunluk olan Kürtler ise Türk değil, İran kökenliydi. Bağımsız Irak Devletinin ekonomik ve siyasi açıdan Musul'a ihtiyacı vardı. İngiltere Faysal ile yaptıkları antlaşmaya sadık kalarak Musul'u Irak'ın ayrılmaz bir parçası olarak görüyordu.¹⁰¹

İki tarafın görüşleri arasında tek ortak nokta, Musul sorununun bir petrol sorunu değil, bir ülke sorunu olduğu görüşü idi. Oysa, Musul'un kaderini tayinde petrol faktörü tarafların görüşlerinin aksine çok büyük rol oynuyordu. Savaştan yeni çıkmış, ekonomik kaynakları sınırlı bir Türkiye için Musul petrolünün önemi pek büyüktü. Ancak, Türkiye devletin güvenliğini ön planda tutarak, Musul sorununu bir ülke sorunu olarak ele alıyordu. Ankara petrolün, sorunun çözümünde oynayacağı rolün farkındaydı. İsmet Paşa ile Curzon arasındaki ikili görüşmelerde İngiltere ile petrolü paylaşabileceklerini söylemesi, yine büyük petrol şirketlerine Musul'da petrol arama ve işletme imtiyazını alabilmenin yolunun Ankara'dan geçtiği mesajının verilmesi, hatta bu konuda bazı girişimlerde bulunulması, Türkiye'nin Musul petrolüne gösterdiği ilginin işaretleriydi. Konferans sırasında Musul petrolerinden % 25 pay alan Fransızlar, İngilizleri desteklerken, Amerikan temsilcisi de Musul

¹⁰⁰ Topur, Ortadoğu... s.114.

¹⁰¹ Kurtçephe, Türk Dış...

petrolünün de içinde olduğu bazı ekonomik imtiyazlar beklentisiyle Türk tezini destekliyordu.¹⁰²

Daha barış görüşmeleri başlamadan uluslararası petrol şirketleri arasında Musul petrolü için kıyasıya bir rekabet başlamıştı. İngiliz ve Fransızların Musul petrollerine dair düzenlemelerinden Amerika Birleşik Devletleri hiç de hoşnut olmamıştı. Amerikan hükümeti Londra'ya gönderdiği sert notalarla, Mezopotamya'daki petrole ilişkin düzenlemelerin "açık kapı" ilkesine aykırı, olduğunu ileri sürüyordu. Chester grubu savaş öncesi Osmanlı Devleti ile önsözleşmesi yapılmış imtiyazı yürürlüğe koymak üzere devreye girerken Amerikan firmaları olan Standart Oil ve Anglo-American II.Abdülhamit'in varislerini bularak tasfiye edilen Turkish Petroleum Company'nin hisseleri üzerinde uluslararası sorunlar yaratma yoluna başvuruyorlardı. II.Abdülhamit'in Musul'daki emlakinden, o zamanın rakamlarıyla 20 milyon sterlin civarında bir gelir elde edilebileceği tahmin ediliyordu. Amerikalılar, varislerle anlaşabilirse padişah emlakinin Maliye Hazinesine devrinin yasal olmadığını ileri sürerek hak iddia edebilirlerdi. Taraflar bu konuda davalarının haklılığını ispat yarışına girişeceklerdi.¹⁰³

Bu arada Ankara da boş durmuyordu. Lozan'daki Türk heyetinden Ahmet Rüstem Bey ve iki arkadaşı Musul petroleri için pazarlık yapmak amacıyla Londra'ya gönderildi. Bazı şirket temsilcileri ve İngiliz parlamenterlerle temas kuran Türk heyeti İngiliz hükümetine ulaşmaya çalışıyordu. Musul üzerindeki Türk hakimiyetini İngilizler tanısun, petrol sizin olsun tarzında bir propaganda yapan Ahmet Rüstem Bey ve arkadaşları İngiliz istihbaratının dikkatini çekmişlerdi. Lord Curzon'un hükümet yetkililerini uyarması üzerine Londra'da Türk heyetine randevu verilmemişti. Musul petrolü, bir Meksika şirketi olan Agwi Petrol'ün dahi ilgisini çekmişti. İngiliz hükümetine gelen istihbarat raporlarına göre, Türk Hükümeti Musul'daki petrol kaynaklarının tamamına sahip çıkmak azmindeydi ve II.Abdülhamit'in varisleriyle paylaşmak gibi bir niyeti de yoktu., 25 Şubat 1923'te Sömürgeler Bakanlığı'nda bir araya gelen İngiliz karar vericileri, petrolle ilgili bir durum değerlendirmesi yaptılar. Bu toplantıda petrol sorununa giden yolun bir an önce açılmasına karar verildi. İngilizler, Ankara'nın yaptığı gibi imtiyaz vaat ederek

¹⁰² Kurtçephe, Türk Dış...

¹⁰³ Kurtçephe, Türk Dış...

taraflar toplayacaklarını anlayacak ve Musul petrolleriyle ilgilenen şirketlerle temasa geçeceklerdi. Böylece Türkiye'nin elindeki koz alınmış olacaktı.¹⁰⁴

İngiliz temsilcisi Curzon, Türk tarafının güçlü argümanlara sahip olduğu Musul sorununu konferans gündeminden çıkartarak, Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine havalesini isteyecekti. Sorunun İngiltere'nin ağırlığının olduğu Milletler Cemiyeti'ne havalesi, sorunun İngilizler lehine çözümlenmesi anlamına gelecekti. Türkiye üyesi olmadığı ve İngiltere'nin etkisi altında olan Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununa karıştırılmasını istemiyordu. Ancak diğer taraftan Musul sorunu yüzünden barış yolunu tıkamayı da düşünmüyor istemiyordu. İsmet Paşa, 9 Şubat'ta müttefiklere sunduğu mektupta, Türk tarafının görüşünü şu sözlerle açıklamıştı: “Salt barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla ve Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içinde bir ortak anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu meselenin konferans programından çıkartılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz.”¹⁰⁵

Curzon önerisini yaptıktan sonra, Türk tarafının cevabını bile beklemeden Lozan'dan ayrılmıştı. Diğer delegelerin ayrılmalarından sonra İsmet Paşa da Ankara'ya dönmüştü. Türkiye'nin Musul Politikası TBMM'de tartışmalara yol açmıştı. Hükümetin izlediği politikayı eleştiren ve kuvvet kullanarak Musul'u alma fikrini savunan milletvekillerine cevap için söz alan Mustafa Kemal şöyle diyordu: “Bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit, bu meselede karşımızda yalnız İngiliz değil; Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alırız. Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen son bulacağına kani olamayız. Yani bunu ayrıca konu etmek isterseniz mahzurları kendi kendine ortaya çıkar.”¹⁰⁶

Mustafa Kemal'in bu değerlendirmesinin, o günkü siyasi konjüktür göz önüne alındığında çok doğru bir yaklaşım olduğu gerçekçeliği karşımıza çıkmaktadır. Türkiye İngiltere'nin hayati çıkarlarının bulunduğu Musul bölgesi için savaşın henüz bittiği bir sırada yeni bir savaşa girerek bütün elde ettiklerini bir anda

¹⁰⁴ Kurtçephe, Türk Dış...

¹⁰⁵ Kurtçephe, Türk Dış...

¹⁰⁶ Kurtçephe, Türk Dış...

tehlikeye atamak istemiyordu. Yalnız İngiltere değil, diğer bazı ülkeler de kendi menfaatleri için, Türkiye'ye karşı harekete geçebilirlerdi. Ankara için barış antlaşmasının imzalanması öncelikli bir konu idi.

Bu değerlendirmelerden sonra Türkiye, Musul sorununun konferans programından çıkartılmasını ve iki ülke arasında bir yıl içinde ortak bir anlaşma ile çözümlenmesini istedi. Anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmesi kararlaştırılmıştı. Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde Musul sorunu gündeme gelmemişti. Türk tarafının bir yıllık önerdiği süre dokuz aya indirilerek, üzerinde mutabakata varıldığı şekliyle Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasında yer aldı.¹⁰⁷

Lozan Konferansı'nda alınan karar gereğince, ikili görüşmelere başlanması gerekiyordu. İngiltere ise buna yanaşmıyordu. Bunun sebebi ise, Irak'ta düzeni kurduktan sonra yönetimi İngiliz yanlısı çevrelere bırakıp, kendisine en uygun ortam oluştuğunda çözüme gitmek istiyor olmasıydı. Bu yüzden görüşmelere hemen başlanamadı. İngiltere, Milletler Cemiyeti ile sorunun çözüme ulaşacağından emindi. Türkiye ile İngiltere arasında Lozan Antlaşması ile öngörülen ikili görüşmeler 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da başladı. "Haliç Konferansı" adı verilen bu toplantılara Türkiye adına Meclis Başkanı Ali Fethi Bey başkanlığında bir heyet katıldı. İngiliz heyetinin başkanlığını ise Sir Percy Cox yapmıştı. İlk toplantıda, Türk heyeti sınırın Musul'u Türkiye'ye bırakacak şekilde çizilmesi gerektiği tezini savunarak, bunun ırki, coğrafi ve tarihi delilleri üzerinde durmuştu. İngilizler ise Musul'un Irak'la birleşmesinde ısrar etmişti. 21 Mayıs'taki oturumunda ise Cox Musul'un yanında Fırat'ın iki yakasındaki toprakları da istedi. 24 Mayıs'ta yapılan oturumda İngilizler Musul'la birlikte Hakkari'nin Beytüşşebap, Çölemerik ve Revandiz kasabalarını da talep ettiler. Taraflar görüşlerinde ısrar edince Haliç Konferansı 5 Haziran'da tatil edilmişti.¹⁰⁸

---

¹⁰⁷ Kurtçephe, Türk Dış...

¹⁰⁸ Kurtçephe, Türk Dış...

Görüşmelerin kesilmesinden sonra Türkiye, Nesturilerin isyanıyla karşılaştı. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından kullanılan bu Hıristiyan azınlık mütareke sonrası kaçtıkları İran'dan alınarak Irak'a yerleştirilmişlerdi. İngilizler Nesturileri İmadiye'ye yerleştirerek Türkiye'ye karşı bir tampon bölge oluşturmak istiyorlardı. 7 Ağustos 1924'te ayaklanan Nesturiler, Hakkari valisi ile jandarma kumandanını esir aldılar. İsyanda İngilizlerin parmağı olduğu ispatlandı. İsyana kısa sürede bastırıldı. Bu olayın ilgi çekici yönü isyanı bastırmakla görevlendirilen Cafer Tayyar Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Musul vilayet sınırları içerisinde uzanan bir askeri harekate girişmeyi göze aldığını ifade etmesiydi. Ancak Rauf Orbay'ın anlattığı bu anekdotu doğrulayan bir belge bulunmamaktadır.¹⁰⁹

6 Ağustos 1924'te İngilizler, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurarak Musul meselesini gündeme almasını istediler. Türkiye de bunu ilke olarak kabul etmişti. Milletler Cemiyeti Meclisi'nde 20 Eylül 1924'te Musul meselesi görüşülmeye başlandı. Türk temsilcisi Fethi Bey Musul'da plebisit yapılmasına taraflar olduklarını açıkladı. İngiliz temsilcisi Lord Parmoor ise, sorunun Musul'un geleceği sorunu değil, Türk-İrak sınırının tespiti olduğunu ileri sürdü. İngiliz temsilcisi sınıf sorununun plebisit ile çözümlenemeyeceğini iddia ederek plebisite başvurulması önerisini reddetti. Sorunun çözümü için tarafsızlardan oluşan bir komisyon kurulmasını ve sorunu görüşüp bir karara bağlanmasını önerdi. Milletler Cemiyeti Meclisi, 30 Eylül'de Musul sorununu incelemek üzere bir komisyon oluşturulmasını kararlaştırdı. Üç kişiden oluşacak komisyon üyeleri tarafından devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'nce seçilecekti. Taraflar komisyona yardımcı niteliğinde müşavirler atayabilecekti.

Bu sırada Musul bölgesinde Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında sınır çatışmalarının artması ve gerginliğe yol açması üzerine Türkiye'nin başvurması sonucu Milletler Cemiyeti Meclisi, 29 Ekim 1924'te gerginliği azaltmak amacıyla "Brüksel Hattı" olarak anılan çizgiyi geçici sınır çizgisi olarak tespit etti. Bu hat yaklaşık olarak Musul'u Hakkari'den ayıran eski vilayet sınırı idi.

¹⁰⁹ Kurtçephe, Türk Dış...

Bundan sonra komisyon üyeleri belirlendi. Üçlü komisyon, eski Macar Başbakanı Kont Telek, İsveçli A. Wirsén ve Belçikalı A. Paulis'den oluştu. Komisyon 13 Kasım'da göreve başladı. İngilizler komisyonun kendi lehlerine karar vereceğinden son derece emindiler. Türklerin verilecek karara itiraz edeceğini de sanmıyorlardı. Milletler Cemiyeti'ne katılmak isteyen Türkiye'nin yalnızlığa mahkum olmamak için karara itiraz edemeyeceğini tahmin ediyorlardı.

Komisyon, Musul bölgesinde yaptığı incelemeleri değerlendirerek hazırladığı raporu 18 Temmuz 1925 günü tamamladı. Rapora göre, Brüksel hattı coğrafi sınır olarak benimseniyordu. Komisyon, ekonomik açıdan bölgenin Irak'a bağlanması sonucuna varmıştı. Komisyon, Irak'taki üç yıl sonra sona erecek manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılması ve Kürtlere idari ve kültürel haklar verilmesi kaydıyla, Musul vilayetinin Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm olacağını belirtiyordu. Bu iki hususa uyulmadığı takdirde Musul vilayetinin Türkiye'ye bırakılması daha uygun olacaktı. Ayrıca komisyon Musul'un İngiltere ile Türkiye arasında paylaşılabilirliği önerisini de getiriyordu. İngiltere'nin Hakkari vilayeti üzerindeki iddiasını ise reddediyordu.¹¹⁰

3 Eylül'de Milletler Cemiyeti Meclisi komisyon raporunu görüşmeye başladı. İngiltere komisyonun Irak'a bırakılması için öne sürdüğü manda süresinin uzatılması ve Kürtlere özerklik verilmesi şartlarını kabul ettiğini bildirdi. Türkiye ise kararı tanımadığını ve Musul üzerindeki hakimiyet haklarından vazgeçmediğini bildirdi. Türk temsilcisi Tefik Rüşü Bey, Lozan Antlaşmasının Milletler Cemiyeti Meclisine bağlayıcı karar alma yetkisi vermediğini ve tarafları olumlu oylarının da bir karar için şart olduğunu söyledi. Meclis, 19 Eylül'de Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'ndan istişari mütalaa sormak kararını aldı. Türkiye bu kararı da tanımadı. Divanın konuyu görüştüğü toplantıya katılmadı. Adalet Divanı verdiği mütalaa Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararının her iki taraf için de bağlayıcı olduğunu bildirdi. Meclis bu mütalaaı aldıktan sonra 16 Aralık 1925 günü evvelce geçici olarak belirlenen Brüksel hattının güneyinde kalan arazinin Irak'a bağlanması

---

¹¹⁰ Kurtçephe, Türk Dış...

kararını aldı. Türkiye bu kararı da tanımadığını, Musul üzerindeki egemenlik hakkını olduğu gibi muhafaza ettiğini Milletler Cemiyeti Meclisi'ne duyurdu.

Türkiye'nin Cenevre'de gerçekleştirilen oldu bittiye karşı takındığı sert tavır fazla sürmedi. Zira Türkiye'yi uzlaşmaya iten sebepler çoğalmıştı. Bu sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Türkiye'nin uluslararası yalnızlığa itilmesi,
2. İtalya'nın yayılma politikası,
3. İnkılapların tamamlanabilmesi için istikrara ihtiyaç duyulması,
4. Şeyh Said isyanı.¹¹¹

Türkiye'nin uluslararası yalnızlığı Milletler Cemiyeti'nde Musul sorunu görüşülürken iyice ortaya çıkmıştı. Türkiye'yi destekleyen Milletler Cemiyeti Üyesi-tek bir ülke dahi -yoktu. Bu durumda Türkiye elde ettiği bütün sonuçları tehlikeye atacak bir maceraya atılamazdı. Böyle bir teşebbüse girişmek İngiltere'nin yanı sıra bazı devletlerin de Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek fırsatı verebilirdi. Bu sırada İtalya'nın Sicilya'ya askeri yığınak yaptığı haberleri alınmıştı. Bu haberler Ankara'da bu askerlerin Anadolu'ya yapılması düşünülen bir saldırıda kullanılacağı şeklinde değerlendirilmiş ve bir İtalyan saldırısından endişe duyulmaya başlanmıştı. Atina'dan Londra'ya gönderilen 23 Mart 1926 tarihli bir İngiliz raporu Türkiye'nin endişelerini doğrulamaktaydı. Bu rapora göre İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan uygun bir zamanda Türkiye'ye karşı birlikte harekete geçmeyi tasarlıyorlardı. Buna göre Yunanistan, Doğu Trakya'yı alacak; İtalya Anadolu'da hareket serbestisi elde edecek; Yugoslavya ise Arnavutluğu ilhak hakkına sahip olacaktı. Bilhassa İtalya faktörünün Türkiye'yi Musul sorununda uzlaşmaya yönelttiği söylenebilir. Türkiye 17 Aralık 1926'da imza ettiği Türk-Sovyet paktına rağmen Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti üyesi olmadığı için yalnızlıktan kurtulamamıştı.¹¹²

---

¹¹¹ Kurtçephe, Türk Dış...

¹¹² Kurtçephe, Türk Dış...

Musul sorunu Türk Dış Politikasının gündemini işgal ederken Türkiye içeride köklü bir değişim geçirmekteydi. Mart 1924'te Osmanlı devlet sisteminin son kurumu olan halifelik kaldırıldı. Bunu adım adım gerçekleştirilen diğer inkılaplar izledi. Bu inkılaplara içten ve dış dünyadan tepkiler geliyordu. Türkiye hedeflediği noktaya gelebilmek için istikrara ihtiyaç duyuyordu. 1925 yılı Şubat'ında başlayan Şeyh Sait ayaklanması, Türkiye'nin istikrar ihtiyacını ve dolayısıyla İngiltere ile anlaşma zorunluluğunu ortaya koymuştu. Bu ayaklanma Türk-Kürt kardeşliğini ve Musul'daki aşiretlerin Türkiye'yi tercih ettikleri tezini zayıflatmış ve uzlaşmaya yönelmesinde rol oynamıştı.

1925'te yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne zorla Irak sınırı kabul ettirilmişti. Türkiye-İrak sınırları belirlenmişti. Irak resmen bir devlet olmuş, İngiltere böylece bir "Petrol Devleti" kurmuş ve bu devletçiği himayesine almıştı.¹¹³

Bu sebeplerle Türk Hükümeti Milletler Cemiyeti Meclisi'nin vermiş olduğu kararı esas olarak kabul edip, İngiltere ve Irak'la görüşmelere girişmişti. Bu görüşmeler sonunda 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Anlaşması ile Musul sorunu çözümlenmişti.¹¹⁴

5 Haziran 1926'da Ankara'da imzalanan antlaşma, iki gün sonra yani 7 Haziran 1926'da T.B.M.M'de tasdik olunarak kabul edildi. Söz konusu antlaşma 3 fasıldan oluşmaktaydı. Bu fasıllar ve antlaşma maddeleri Ek 1'de gösterilmiştir.

Bu anlaşmaya göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır esas itibariyle Brüksel hattı olacaktı. Fakat Türkiye lehine bazı küçük değişiklikler yapılacaktı.

---

¹¹³ Karadağ, Petrol... s.207.

¹¹⁴ Kurtçephe, Türk Dış...

2. ANTLAŞMA SONRASI GÜNÜMÜZE KADAR Kİ DURUM:

Musul sorunu Lozan'da gündeme geldiğinde Türkiye sorunun İngiltere ile Türkiye arasında ikili görüşmelerle çözümlenmesi fikrini ortaya atarak karşısındaki rakip sayısını azaltmayı düşünmüştü. Bundan sonra iki devlet arasında 5 Haziran 1926 tarihine kadar devam edecek bir diplomasi savaşı başlamıştı. Lozan'da çözümlenemeyen Musul sorununun ikili görüşmelerde tarafların görüşlerinde ısrarı üzerine Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi İngiltere'nin kozlarını kuvvetlendirmişti. Nitekim Cemiyetin oluşturduğu İnceleme komisyonunun raporu Musul'u hukuken İngilizlere bırakmıştı. Bu rapor çerçevesinde Milletler Cemiyeti de Musul'u İngiltere'nin 25 yıl süreli mandaterliği kabulü şartıyla Irak'a bırakmıştı. Bu karara rağmen bölge üzerindeki iddiasını sürdüren Türkiye, Şeyh Sait ayaklanması ile Musul üzerindeki hak iddiasını dayandırdığı tezin zayıfladığını anlayınca İngilizlerle anlaşma yolunu tercih etmişti.¹¹⁵

1932'de İngiltere'nin mandaterliğinin sona ermesi ve Irak'ın bağımsız bir devlet olması üzerine Türkiye, Musul petrolü üzerindeki haklarını korumak için Irak ile bir protokol imzaladı. Varılan anlaşmaya göre Irak devleti, Musul petrol gelirlerinin % 10'unu Türkiye'ye ödemeye devam edecekti. İngiltere resmen Irak'tan çekilmişti, ama fiilen ülke petrolünün önemi dolayısıyla ülkedeki faaliyetleri ve etkinliği her geçen gün daha da artmıştı. Irak'ta 1937 ile 1941 yılları arasında peş peşe tam yedi darbe olayı yaşandı. Kralları, Başbakanları, Genelkurmay Başkanlarını ve üst düzey yöneticileri hedef alan suikastlar gerçekleştirildi. Bu istikrarsız dönemde Türkiye, Musul petrollerinden hissesine düşen % 10 payı doğru dürüst alamadı. 1952 yılında taraflar arasında Irak'ta yapılan görüşmelerde Türkiye, petrolden alacağı pay karşılığı olarak 100 milyon İngiliz lirası alacağı olduğunu ileri sürmüştü. Bu alacağın tahsili hususunda bugüne kadar özel bir çalışma yapılmamakla birlikte eldeki bilgilere göre Türkiye, alacağını, tahsil edememişti. 1958'de yapılan darbe sonucunda Kral Faysal, ailesi ve üst düzey yöneticilerin yataklarında

---

¹¹⁵ Kurtçephe, Türk Dış...

parçalanması ve yönetimin el değiştirmesinden sonra Türkiye'nin petrol alacağı bir daha gündeme getirilmemişti.

1958 darbesinden sonra işbaşına gelen askerî yönetimler, Irak nüfusu içerisinde hatırı sayılır bir yere sahip olan Türk nüfusunu Türkiye'nin Irak üzerinde etkinliğini artıracak tehlikeli bir unsur olarak gördükleri için petrol bölgelerinin üzerinde oturan Türklere karşı yoğun, sistemli ve acımasız bir asimilasyon ve sindirme politikası yürüttüler. 1958'den günümüze kadar uzanan zaman diliminde binlerce Türk aydını idam edildi veya Irak zindanlarını boyladılar. 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler kararıyla 32 ile 34'üncü paraleller arasında kalan Irak toprakları korumaya alınırken temel matematik kuralları hiçe sayılarak 34'üncü paralel bir doğru olmaktan çıkarıldı ve zikzaklar çizen bir eğriye dönüştürüldü. Böylece sayıları 3 milyona ulaştığı söylenen Irak Türklerinin % 90'ı koruma sahasının dışına atılmış oldu. Bu garip uygulamanın tek nedeni, Türkiye'yi petrol bölgesinden uzak tutmak idi. Kuzey Irak olarak adlandırılan bölgenin Irak hükümetinin denetiminin dışına çıkarılması, Türkiye açısından çok büyük sorunları da beraberinde getirdi. Bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan bölücü PKK militanları Kuzey Irak'ı üst olarak kullanmaya başlayınca Türk topraklarında yaşanan terörist eylemlerde de hızlı bir artış gözlemlendi. 1999 yılına kadar geçen sürede 30 bin Türk insanı bölücü terörün kurbanı oldu. Türkiye'nin 1991 Körfez Krizi'nden dolayı uğradığı ekonomik kaybı konusunda 30 ile 85 milyar dolar arasında rakamlar telaffuz edilmektedir. Bunların yanında Saddam yönetimine karşı koymak gerekçesiyle Kuzey Irak'ta yaşayan Kürt kabilelerinin başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı devletler destekleriyle siyasî, ekonomik ve askerî bakımdan örgütlenmesi, bölgede "fiili" bir Kürt devletinin kurulduğu kanısını doğurmuştur.¹¹⁶

3. BİRİNCİ KÖRFEZ SAVAŞI

1990'li yıllar yaklaşırken, Irak, bugün pek çok araştırmacı tarafından siyasal bir komplo olarak kabul edilen, en azından karmaşıklığı inkar edilemeyen, karanlık

¹¹⁶ Kurtçephe, Türk Dış...

bir ilişkiler zinciri içine girmiştir. Zira en azından, Saddam rejimi yine batı tarafından bir canavar haline getirilmiş, ABD, İngiliz, Fransız ve alman firmalarının eliyle müthiş bir silahlandırma süreci yaşanmış ve bu süreç neredeyse Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal edişine kadar sürmüştür. George Bush'un 1989'da başkanlığı devralmasından sonra ilk iş olarak, Amerikan senatosunun çıkardığı, "Kendi vatandaşlarına karşı, kimyasal silah kullanan Irak'a ticareti yaptırımlar uygulamayı öngören yasa tasarısını" veto edişi; ABD'nin Irak'la olan ticaret hacmini 1989'da 1 milyar Doları aşması, 1990'da da rakamın daha da yükseğe tırmanmış olduğu gerçeği; Fransa'nı 1989'da Irak ile silah satışı üzerinde geniş bir anlaşmaya varmış olması ve dahası 12 Şubat 1990 günü başkan adına dışişleri bakanlığından John Kelly'nin "Bush yönetiminin, Amerikan kamuoyunun tüm baskılarına rağmen, Saddam'a desteğini sürdüreceğini ve Bağdat'la ilişkilerini güçlendirme yönündeki kararlılığını" ifade eden Bağdat ziyareti bu süreci bu yönden anlamlandıracak önemli veriler olmuştur.¹¹⁷

Körfez Savaşı 02 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt topraklarına girmesi ve bu ülkeyi tamamen işgal edip daha sonra da ilhak etmesiyle ortaya çıkan durumdur. 02 Ağustos 1990-16 Ocak 1991 tarihleri arasındaki kriz döneminde yapılan bütün barış girişimleri, ambargo ve abluka önlemlerine rağmen, Irak diktatörü Saddam, Kuveyt'ten çekilmeye razı olmamıştır. Suudi Kralı Fahd; 6 Ağustos 1990'da ABD'den askeri kuvvet yardım talebinde bulunması ile talebi olumlu karşılayan ABD, bölgeye derhal müdahaleye karar vermiştir. Bu süreç 17 Ocak 1991 sabahı erken saatlerde "Desert Storm - Çöl Fırtınası Harekati" ile devam etmiştir.¹¹⁸

Irak öteden beri üzerinde hak iddia ettiği Kuveyt'i 2 Ağustos 1990'da işgal edip. 8 Ağustos'ta da Kuveyt'i ilhak ettiğini açıkladı. Irak ile Kuveyt arasındaki savaşın temelinde, Kuveyt'in Irak'ın kendi toprakları üzerinde İngiltere tarafından

¹¹⁷ İsmail, Dursun, *İsrail, ABD Ve İngiliz Üçgeninde Kürt Tezgahı*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ekim 2006, s.173.

¹¹⁸ Mehmet, Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu: Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s.356-357.

oluşturulmuş suni bir devlet olarak görmesi ve bunu içine sindirememiş olması yatmaktadır. Irak, Kuveyt'in Osmanlı döneminde Basra'nın bir kazası olduğunu ileri sürerek, kendi toprakları olduğunu iddia etmekteydi.¹¹⁹

Irak, Kuveyt'i ilhaka karar vermeden önce bunun alt yapısını da hazırlayacaktı. Irak-Kuweyt anlaşmazlığı, daha Mayıs 1990'da kaynamaya başlamıştı. 1990 Mayısında Bağdat'ta yapılan Arap Birliği Zirvesi'nde Saddam Hüseyin bazı Arap ülkelerinin OPEC kotalarına uymayarak fazla üretim yaptıklarından ve bu sebeple de petrol fiyatlarının düşük olduğundan şikayet etmişti. Söz konusu ülkelerin başında da Suudi Arabistan ve Kuveyt geliyordu.

Irak, Kuveyt'i işgal etmeye kesin olarak karar vermişti. Ve bunun ilk işaretini 30 Temmuz 1990 günü binlerce asker, 300 tank, 300 ağır topla Kuveyt sınırına hareket ederek verdi. 1 Ağustos'u 2 Ağustos'a bağlayan gece Kuveyt sınırına yığılmış bulunan ve 100.000 kişi tahmin edilen Irak kuvvetleri sınırı aşarak, Kuveyt topraklarına girmeye başladı. Harekatın başlamasından 7 saat sonra başkent Kuveyt tamamen işgal edilmişti.¹²⁰

Saddam 2 Ağustos'ta Kuveyt'i işgalinin ardından, 8 Ağustos'ta ilhak ettiğini, 28 Ağustos'ta da Kuveyt'in ondokuzuncu ili olduğunu ilan etmişti. BMGK Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine yani, 2 Ağustos 1990 günü, 660 sayılı kararla, Irak'tan Kuveyt'teki kuvvetlerini kayıtsız şartsız geri çekmesini isteyen kararı aldı.¹²¹ Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra batı dünyası eşi görülmemiş bir hızla şaşkınlıktan sıyrılarak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden Irak'ın derhal geri çekilmesini öngören 660 sayılı kararı 14-0 gibi bir oylama sonucuyla kabul ettiler.

Bir diğer gelişme de; iki eski hasım ABD ve Sovyetler Birliği Irak'ın istilasını kınayan ortak bir açıklama yayımladı. Güvenlik Konseyi birkaç gün sonra

¹¹⁹ Tayyar, Arı, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s.219

¹²⁰ Hakkı, Öznur, *Cahşların Savaşı; Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, Ankara, Altinküre Yayınları, Mayıs 2004, s.310-311.

¹²¹ Öznur, Cahşların...s.312.

daha ciddi bir adım atarak, Irak'a ticarete boykot uygulamasını öngören 661 sayılı kararı kabul etti.¹²²

Irak'ın Kuveyt'i işgalini müteakip hemen petrol ambargosu uygulanmaya başlandı. Bir günde dört milyon varil petrolün dünya piyasalarından çekilmesiyle ve Saddam'ın Suudi petrol tesislerini tahrip edeceği tehditleri üzerine dünya petrol fiyatları iki misli yükselerek kırk dolara ulaştı.¹²³

Diğer taraftan Amerika da, Irak'ın Amerika'daki bütün malvarlığını dondururken, Irak'tan yapılan petrol ithalatını da yasakladı. Aynı zamanda, Kuveyt'in de alacak ve mal varlığını dondurdu. Bu suretle Kuveyt'in dışarıdaki mal ve alacak varlığı ile yatırımlarının Irak'ın eline geçmesi önleniyordu.

Japonya, Fransa, İngiltere ve İtalya da aynı şeyleri yaptılar. Sovyet Rusya Irak'a silah sevkiyatını durdurdu ve Irak'ın Kuveyt'ten derhal çekilmesini istedi. Almanya, Irak'a açmış olduğu ithalat kredilerini askıya alırken, Irak'a ihracat yapılmasını da yasakladı. Çin ise, konuya barışçıl bir çözüm bulunmasını talep etti. Çin, Amerika'nın, Irak'ın mal varlığını dondurmakla ve Körfez'e savaş gemileri göndermekle, gerginliği arttırdığını söylüyordu. Çin ayrıca Irak'a silah satışını da durdurdu.¹²⁴

Tepkiler sürerken ABD'nin öncülüğünde BMGK; 660 (2 Ağustos 1990), 661 (6 Ağustos 1990), 662 (9 Ağustos 1990), 664 (18 Ağustos 1990), 665 (25 Ağustos 1990), 666 (13 Eylül 1990), 667 (16 Eylül 1990), 669 (24 Eylül 1990), 670 (25 Eylül 1990), 674 (29 Ekim 1990) ve 677 (28 Kasım 1990) sayılı kararları alarak Irak'ın Kuveyt'ten koşulsuz olarak derhal çekilmesini ve sorunun taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözülmesini istemiş, bunun mümkün olmaması üzerine 29 Kasım 1990'da Irak'a karşı güç kullanılmasına izin veren 678 sayılı kararı kabul etmiştir.¹²⁵

¹²² William R.Polk, *Irak'ı Anlamak*, (Çev: Nurettin Elhüseyni), İstanbul, NTV Yayınları, Şubat 2007, s.166.

¹²³ Onur, Öymen, *Ulusal Çıkarlar Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak*, İstanbul, Remzi Kitabevi, Ekim 2005, s.352.

¹²⁴ Öznur, Cahşların...s.312.

¹²⁵ Arı, 2000'1 Yıllarda... s.233.

Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra batı dünyası eşi görülmemiş bir hızla şaşkınlıktan sıyrılarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden Irak'ın derhal geri çekilmesini öngören 660 sayılı kararı 14-0 gibi bir oylama sonucuyla kabul ettiler. Bir diğer gelişme de; iki eski hasım ABD ve Sovyetler Birliği Irak'ın istilasını kınayan ortak bir açıklama yayımladı. Güvenlik Konseyi birkaç gün sonra daha ciddi bir adım atarak, Irak'a ticarete boykot uygulamasını öngören 661 sayılı kararı kabul etti.¹²⁶

Amerikan Kongresi 12 Ocak 1991'de benimsediği bir karar ile başkan Bush'a, Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için gerekli gördüğü her türlü tedbiri alması için savaş yetkisi verdi. Nitekim 16 Ocak 1991'de bir Amerikalı general komutasında müttefik güçleri "Çöl Fırtınası Operasyonu"na başlamışlardı. ABD'nin krize yönelik temel hedefleri şunlardı:

- 1- Irak'ın derhal ve koşulsuz olarak Kuveyt'ten çekilmesi,
- 2- Meşru Kuveyt Hükümeti'nin yeniden işbaşına gelmesi,
- 3- Diğer ülkelerdeki amerikan vatandaşlarının korunması,
- 4- Amerikan ulusal çıkarları için yaşamsal öneme sahip olan bölgede istikrarın sağlanması.

ABD, Irak'a karşı büyük bir askeri hareket başlattı. Tarihin en güçlü hava bombardımanlarına sahne olan Körfez Savaşı, 38 gün sonra, 27 Şubat 1991'de, Irak'ın BM'nin 660, 662 ve 674 sayılı kararlarını kabul ettiklerini, Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini bildirmesi üzerine, başkan Bush'un 28 Şubat'ta savaşın bittiğini ilan etmesiyle "Çöl Fırtınası Operasyonu" sona ermişti.

BMGK'nın 3 Nisan 1991 tarihinde 2981'inci güvenlik oturumunda alınan kararla, Irak'la ateşkesin nihai koşulları belirlendi. Körfez Savaşı Irak'ın teslim

---

¹²⁶ William R., Polk, Irak'ı...

olmasıyla sonuçlandı. Irak, savaş tazminatı ödemeyi kabul etti. Bunun yanı sıra Birinci Körfez Savaşı, Irak'ı bölgedeki etkin bir güç olmaktan çıkarmıştı.¹²⁷

20. yy'ın son on yılında dış güçler, daha çok kendi çıkarlarını gözetmek, yani pazarlarını ve petrolü bunun yanı sıra BM'nin temel kurallarına gereken saygıyı elde etmek, uluslararası toplumun çıkarlarını savunmak için hareket edecekleri mesajını verimeye çalıştıkları bir gerçektir.¹²⁸

4. BİRİNCİ KÖRFEZ SAVAŞININ TÜRKİYE'YE ETKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

Körfez Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye'nin Irak politikasında köklü değişiklikler yaşanmış, Türkiye bu tarihten itibaren geleneksel olarak takip ettiği bölgesel tarafsızlık politikasını terk ederek, koalisyon güçlerinin yanında yer almıştır. Bu bağlamda Türkiye, Huzur operasyonlarına hukuki bir zemin hazırlamış, Çekiç Gücün topraklarında konuşlanmasına izin vermiş ve BM ambargosunu, petrol boru hattını kapatarak etkin politikasını kanıtlamıştır.¹²⁹

Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesi, ardından 1991 yılında 1. Körfez Savaşı sonucunda Kuveyt'ten çekilen Irak birliklerinin, kuzeye yönelik bazı operasyonlarından kaçan 450.000 kişi Türkiye'ye sığındı. Bu Türkiye açısından büyük ekonomik ve insani sorunlara yol açtı. Körfez Savaşı sonucunda Türkiye Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı kapatmak zorunda kaldı. Oysa bu hattan gelen petrol bir yandan Türkiye'nin petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü uygun koşullarla sağlıyor, bir yandan da geçiş ücreti olarak Türkiye'ye azımsanmayacak bir para bırakıyordu.¹³⁰

¹²⁷ Öznur, Cahşların...s.313-314.

¹²⁸ Bernard, Lewis, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, (Çev: Selen Y. Kölay), Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2006, s.485.

¹²⁹ Dursun, Kürt Tezgahı... s.192-193.

¹³⁰ Onur, Öymen, *Silahsız Savaş, Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, Mart 2005, s.153-154.

Körfez kriziyle birlikte Türkiye'nin Orta Doğu politikasının 1980-1988 döneminde başlayan hareketliliğın sona ermesi, Irak'a uygulanan ve on iki yılı aşkın devam eden ambargo Türkiye'yi yaklaşık elli milyar dolar kayba uğratmıştır.

Körfez Krizi'nden sonra, transit kara taşımacılığı ve ihracat faaliyetlerinin büyük ölçüde sona ermesi nedeniyle, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Irak'ın kuzey bölgesi arasındaki ticaret düşük seviyede seyretmiştir. Geçimini ve ticaret düzenini sınır ticareti ve/veya tankerle petrol nakline bağlayan bölge esnaf ve tüccarının önemli bir bölümü kepenk kapatmak durumunda kalmıştır. Aynı şekilde bölgenin en önemli üretim ve ihracat kalemlerinden olan canlı hayvan yetiştiriciliği ve ihracatı da çok önemli bir darbe yemiştir.

Irak, Körfez Savaşı öncesi dönemde, Almanya'nın ardından Türkiye'nin ikinci büyük ticari partneri durumundaydı. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakan kapısı da Irak üzerinden açılmaktaydı. Körfez Savaşı ve ardından uygulanan ambargo ile Irak pazarı da, Irak üzerinden Ortadoğu'ya açılan kapılar da büyük ölçüde eski aktivitesini kaybetmiştir. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılması, bir yandan petrol ithalatını güçleştirirken, bir yandan da petrol ile taşımadan doğan geliri ortadan kaldırmış, izleyen yıllarda ise düşük seviyelere çekmiştir.

ABD, Türkiye'yi Körfez savaşına bizzat katılması, dahası Musul ve Kerkük petrollerinden pay vaadederek onu kendi çıkar ve planları çerçevesinde Irak Kürtleri'ni kendi himayesi altına alması konusunda özendiriyordu. Bunu Türkiye'deki Kürt sorununun Türk burjuvazisinin çıkarlarına en uygun çözümünün de bir yolu olarak sunuyordu. Özal'ın tümüyle angaje olduğu bu politika, o dönem için ABD'nin istediği sonuçlara ulaşamadı. Türk devleti Irak'a yönelik savaşa doğrudan katılmadı. Ambargoya katılmakla ve Türkiye topraklarının Amerikan güçlerinin saldırı üssü olarak kullanmasına rıza göstermekle yetindi.¹³¹

¹³¹Amerikan emperyalizmine kölece bağımlılık ve pişkince ikiyüzlülük!..
http://www.kizilbayrak.org/2007/sikb.07.13/sayfa_17.html, 11/10/2007.

Körfez Savaşı'nda Türkiye büyük zarar görmüştür. Irak'ta iş yapan firmalar şantiyelerini tasfiye etmek zorunda kalmışlardır. Ticaret durmuş, ulaşım, taşımacılık hizmetleri uzun süre yapılamamıştır. Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı yıllarca kullanılmadı. Sonuçta Türkiye'nin kaybı, yaklaşık kırk milyon doları buldu. Bazı körfez ülkelerinin bu kayıplara karşı, yaptıkları yardımların toplamı dört milyar doları geçmemiştir. Birleşmiş Milletler Yasası'nın 50. maddesi, böyle durumlarda zarara uğrayan ülkeye yardım yapılmasını öngörmesine rağmen, Türkiye bu maddeye dayanarak Birleşmiş Milletlere yaptığı başvuru ve destek isteği, olumlu bir cevap almadı. Oysa aynı şekilde zarara uğrayan Ürdün'ün kayıpları uluslararası toplumun ambargosuna rağmen, Irak'la ticaretine göz yumması ve diğer katkıları sayesinde büyük ölçüde telafi edilmişti. Türkiye'ye ise Ürdün ekonomisinin çok zayıf olduğu, bu yardım yapılmazsa çökeceği anlatıldı. Bunun sebebi, Türkiye'nin uğradığı zararı kendi başına karşılayacak güçte olduğu düşünülüyordu. Bazı kamyon sahiplerinin Irak'a gıda maddesi götürdükten sonra dönüşlerinde büyük yakıt depolarına bir miktar mazot yükleyerek Türkiye'ye getirmesi, Türkiye'ye verilmiş bir taviz gibi algılanmaktaydı. Oysa Türk Hükümeti bundan bir kazanç sağlamıyor, aksine zaman zaman bu nedenle sıkıntılarla karşılaşılıyor ve bu ticareti engellemek zorunda kalıyorlardı. Irak'taki gelişmeler neticesinde Türkiye'nin borçları artmış, daha sonraki yıllarda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizlerde Irak'taki bu gelişmelerin doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu açıkça bilinmektedir..¹³²

Körfez Harekatından, 11 Eylül olaylarına kadar Türkiye'nin Irak'ın kuzeyine yönelik politikaları şu şekilde bir seyir izlemiştir:

Bu dönemde Türkiye'nin gayretleri; Irak'ın toprak bütünlüğünün muhafazası yönünde idi. Çünkü bu bölgede mevcut durum çerçevesinde Türkiye'nin ve çevre ülkelerin bunun aksine bir duruma tahammülleri yoktu. Bu düşünceden hareketle Türkiye; Irak Hükümeti ile Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplar arasında diyalog kurma fikrini ortaya atmış ve desteklemiştir.

¹³² Öymen, *Ulusal Çıkarlar...s.357-358*.

Diğer yandan, Irak'ın kuzeyinde meydana gelen otorite boşluğundan faydalanarak giderek güçlenen BTÖ'nü ortadan kaldırmak isteyen Türkiye, bölgenin kontrolünü sağlamak maksadıyla, Kürt gruplarla temasa geçmiştir. Türkiye bu maksatla IKDP ve KYB ile ilişkiler kurarak, Irak'ın kuzeyinde meydana gelecek BTÖ ile IKDP ve KYB muhtemel birlik ve dayanışmasının önüne geçmiştir. KYB'nin BTÖ ve İran ile olan ilişkilerini kesmek istememesi üzerine Türkiye bölgedeki amaçlarına hizmet etmek üzere IKDP ile ilişkilerini derinleştirmiştir.

Bu arada, Çekiç Güç'ün bölgeye yerleşmesi ile Türkiye, Irak'ın kuzeyindeki gelişmelerle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgi ile Türkiye, bölgedeki gelişmelere müdahil olarak, kendi aleyhine bir durumun ortaya çıkmasını önlemeye çalışmıştır. Türkiye bundan sonra bölgedeki gelişmelerin içinde doğrudan yer almaya başlamıştır. IKDP lideri Mesut Barzani ve KYB lideri Celal Talabani'nin 1992'de Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulunmaları, kendilerine Türkiye tarafından diplomatik pasaport verilmesi, Ankara'da temsilcilik açmalarına izin verilmesi bu gelişmelerin bir parçasıdır.

Türkiye'nin millî menfaatlerine yönelik en ciddi tehditlerden biri olan Irak'ın kuzeyinde siyasal bir Kürt oluşumu, Türkiye'nin davet ettiği Çekiç Güç'ün sağladığı güvenlik sayesinde çekirdek olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu oluşumun en önemli aşaması Mayıs 1992'de Irak'ın kuzeyinde seçimlerin yapılması ve bir parlamentonun kurulmasıdır.

04 Temmuz 1992'de bölgesel hükümet teşkil edilmiş, yerel parlamentonun 05 Ekim 1992 tarihinde aldığı kararla federe devlet statüsü onaylanmış ve bu yapının Erbil, Süleymaniye, Duhok ve Kerkük'ü içerdiği açıklanmıştır. Böylece Irak'ın kuzeyinde hukuken değil ama fiilen bir devlet kurulmuştur.¹³³ Bu gelişmeler, Türkiye'yi daha etkin önlemler almaya itmiştir.

¹³³ Aykut, Tanrıverdi, Türkiye'nin Körfez Savaşından bu yana Kuzey Irak Politikası, Basılmış Tez, 2002, s.38

Türkiye, ilk olarak, söz konusu kararın bölgedeki barış ve istikrarın aleyhine olduğunu ve bunu tanımadığını açıklamıştır.

İkinci olarak Ankara, Irak'ın kuzeyinde yerleşik Kürt gruplara Bağdat yönetimiyle işbirliği yapmalarını önerirken, Bağdat yönetiminin bölgedeki denetimini yeniden kurması gerektiğini de savunmaya başlamıştır.

Üçüncü olarak, 1992 yılının Kasım ayında Ankara'da Suriye ve İranlı yetkililerle bir konferans düzenleyerek Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması yolunda bir bildiri yayınlanmasını sağlamıştır. Bu bildiri sayesinde Türkiye, aslında ilişkilerinin iyi olmadığı Suriye ve İran'la, bu noktada ortak menfaatlerinin olduğunu ve bölge ülkeleri ile beraber ABD'ye ve dünyaya, Kürt devleti kurulmasına izin vermeyeceği mesajını iletmiştir.

Dördüncü olarak, 1993'ten itibaren Türkiye Irak yönetimiyle ilişkilerini geliştirmeye, temelde ekonomik nedenler de olsa, Irak'a uygulanan ambargonun kaldırılması için daha yoğun girişimlerde bulunmaya başlamıştır.

Birçok açıdan kendi aleyhinde seyreden bu gelişmelere karşı, Türkiye'nin oluşturmaya çalıştığı politikalardan bir diğeri de Irak'ın kuzeyinde, ABD'nin Kürt gruplarla yürüttüğü görüşmeler sürecinde fiilen yer almak olmuştur.¹³⁴

Türkiye, Kürt grupları örgütlemeye çalışan ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin girişimleri içerisinde yer alarak, inisiyatifi kaybetmeme gayretleri sarf etmiş ve bunda da bir ölçüde başarılı olmuştur.

Türkiye, BM ambargosuna harfiyen uymanın yanında, Irak Yönetimi ile siyasî anlamda hiçbir zaman teması kesmemiştir. Bu kapsamda, Irak Yönetimi'nin

¹³⁴ İlhan, Uzel, ABD ve NATO'yla İlişkiler, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Cilt 2, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.264.

BM kararlarına uyması için ikna gayretleri ile beraber, BM nezdinde, ambargonun, özellikle Türkiye lehinde yumuşatılması politikası izlenmiştir.

Körfez Savaşı sonrası Türkmenlerle ilgili aktif politikalar uygulanmaya konulmuştur. Bu maksatla 1992-1997 yılları arasında Türkmenlerin Irak'taki konumunun güçlendirilmesi, Kürt gruplarla her platformda eşit temsil ve eşit haklara sahip olmaları, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının sağlanması gibi politikalar Dışişleri Bakanlığı'mızca hazırlanıp uygulanmıştır.

ABD 1998 yılı başına kadar, Irak'ta yeni bir oluşum için yapılan girişimlerde çok etkili olmuş ve bunun sonucunda bölgedeki mevcut oluşumlar birbirleriyle çatışarak, kendi yaptıkları seçimi, parlamentoyu, orduyu ve hükümeti kendileri ortadan kaldırmışlardır. 1998'den sonra, daha önce gerçekleştirilen Dublin ve Ankara görüşmelerinin başarısızlığa uğraması üzerine Washington süreci başlamış ve 17 Eylül 1998'de yeni bir devletin kurulabileceğine ilişkin program niteliği taşıyan Washington bildirisi çıkarılmıştır.

Türkiye'nin bundan rahatsızlık duyacağı değerlendirildiği için, 10 Kasım 1998'de ABD, Türkiye ve İngiltere bir üçlü deklarasyon yayımlamışlardır. Türkiye'yi memnun etmek için, 29 Eylül 1998'de ABD'de "Irak Kurtuluş Kanunu" çıkmıştır. Aynı yıl Kasım ayında ise Ankara zirvesi gerçekleştirilmiştir.

Türkiye 1998 yılı Kasım ayının ilk yarısında, Barzani ve Talabani ile Ankara'da üçlü bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı çok önemli üç özellik arz etmektedir.

Birincisi; Ankara toplantısının düzenlenmesi hususudur. Barzani ve Talabani arasında 17 Eylül 1998'de imzalanan ve ABD yönetiminin de müşahit sıfatıyla imzaladığı "Washington Mutabakatı'nın emredici hükümleri arasındadır. Dolayısıyla, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın tamamen kontrolü altında gelişen bir olay olduğunu söylemek mümkün olmasa da, bölgede en önemli güç merkezi

konumunda bulunan ABD'nin, Türkiye'yi tamamen göz ardı ederek politika üretemeyeceğini ifade açısından da önemlidir.

İkinci özelliği; Irak'ın kuzeyinde yaşayan dört etnik gruptan biri olan ve kendilerine karşı birinci derecede sorumluluk taşıdığımız Irak Türkmenlerinin, Ankara'daki görüşmelere etkin olarak alınmamasıdır. Böylece Türkmenlerin "Irak'ın kuzeyinin geleceği" konusunda iradelerini beyan etmelerinin bizzat Türkiye tarafından kısmen engellendiği değerlendirilebilir.

Üçüncüsü ise; toplantı sonrasında yapılan ortak açıklamada "Federasyon" veya "Federe Kürt Bölgesi (Yönetimi)" gibi ifadeler yer almamıştır. Ancak, IKDP lideri Barzani, Ankara'daki toplantıdan sonra düzenlediği basın toplantısında, "Federasyon bizim insanlarımızın idealidir" demiştir.

Neticede, Türkiye Kürtler tarafından yönetileceği ve Türkmenlerin de "azınlık statüsü" içinde yaşayacağı tasarlanan bir modele, "hayır" diyememiştir. Bölgedeki diğer Kürt partisi olan, KYB'nin lideri Talabani de bunun bilincinde olduğundan, bir gazeteye verdiği röportajda, Türkmen'lerin azınlık statüsünün çerçevesini kendisine göre, "Türkmenler hükümette ve parlamentoda temsil edilecek. Şehirlerin güvenliğini de IKDP, KYB, Türkmen'ler ve Asuri'lerden oluşan güçle koruyacağız" diyerek çizmektedir.¹³⁵

Washington ve Ankara süreçleri Türkiye'nin uzun vadeli politikalarının olmayışının ve bu politikaları icra edebilecek enstrümanlarının yetersizliğinin bir sonucudur.

1999 yılına girildiğinde, Türkiye bir yandan ABD'nin Irak'a yönelik operasyonlarından ve Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin kurulması olasılığından rahatsızlık duyarken, öte yandan da Washington'la işbirliğini sürdürmekteydi. 1999

---

¹³⁵ Radikal Gazetesi, 11 Kasım 1998

başında Türk Dışişleri yetkilileri ABD yetkilileriyle birlikte Irak'ın kuzeyinde Barzani ve Talabani'yle görüşmelere devam ettiler.

Ayrıca bu dönemden itibaren Türkiye, Irak politikasında küçük çaplı açılımlarda bulunmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları insani yardım gönderilmesi, ticaret heyetinin ziyareti ve diplomatik temsilin büyükelçilik düzeyine çıkarılmasıydı. Bunun nedeni, Türkiye'nin ABD'nin izlediği politikadan uğradığı zararın bir türlü karşılanmaması ve Fransa ve Rusya gibi ülkelerin Irak'a yönelik yaptırımları delmeleri sonucu, bu ülkeye uygulanan ambargonun gevşemesiydi. Zaten daha sonraki ABD yönetimi de "Akıllı yaptırımlar" politikasına yönelme seçeneğini gündeme getirerek, para karşılığı mazot alınmasını ve genelde ticari ilişkilerin gelişmesini engellemeye çalışmıştır.¹³⁶

---

¹³⁶ Baskın, Oran, Türk Dış Politikası, 1928-1980, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.271

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

21. YÜZYILDA BÖLGEDEKİ GELİŞMELER, TÜRKMEN HALKIN DURUMU, BÖLGEDEKİ GELİŞMELERİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE TÜRKİYE’NİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

Giriş

Bu bölümde 2000 yılından sonra bölgede meydana gelen gelişmeler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Kerkük nüfusunun dönem içerisinde %95'lere varan oranla asıl sahibi olan ancak son dönemde azınlık statüsüne konulan ve bir çok alanda mağdur edilen Türkmenler hakkında da konu içerisinde bilgiler yer almaktadır. Son olarak da Türkiye'nin bu dönemdeki politikaları ve gelişmelerin Türkiye üzerine etkilerine yer verilmiştir.

1. 21. YÜZYILDA BÖLGEDEKİ GELİŞMELER

Nisan 2000'de Washington'da "Kürtlerin Kimlik Arayışı" başlıklı bir konferans düzenlenmesi ve bu konferansa Barzani ve KYB temsilcilerinin yanı sıra BTÖ'ye sempatiyle bakan isimlerin katılması ve konferans sırasında IKDP'ye devlet gibi davranılması Türkiye'nin tepkisine yol açmıştır. ABD konferansın resmi bir nitelik taşımadığını ileri sürse de Frank Ricciardone gibi bölgeden sorumlu dışişleri yetkililerinin katılması Türkiye'nin rahatsızlığını artırmıştır.¹³⁷

Amerika; Afganistan harbini izler şekilde hiç vakit kaybetmeden, giderek sertleşen bir tutumla ve kasıtlı olarak İran, Irak ve Suriye'ye yönelmiştir. Amerika eğilimleri saldırgan ve iş bitirici olmakla birlikte, Avrupa, Irak'a yönelecek eylemlere kuvvetle karşı konum almıştır. Arap ülkeleri ise 11 Eylül saldırısından sonraki dönemde kendilerini zan altında bırakan yaklaşımlardan ve olası Irak hareketinden sonra sıranın kendilerine gelebileceği endişesinden dolayı, Irak'a

---

¹³⁷ Uzgel, ABD ve Nato'yla... s.265-267.

harekata başından karşı çıkmışlardır. Bölgenin en büyük devleti Rusya başkanı Putin'in; Irak'ın terörle herhangi bir maddi ilişkisine ait bilgi bulunmadığını söylemesi dikkat çekmiştir.¹³⁸

Bush yönetimi 2001 de Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olmasına ve uluslar arası terörizme destek vermesine saldırıyı gerektiren sebepler olarak açıklamıştır. Bilindiği üzere Irak böyle silahlara sahip değildi ve Usame Bin Ladin'in El Kaide hareketine destek vermiyordu.¹³⁹

Irak Savaşı 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında A.B.D.'nin geliştirdiği yeni dış politika doktrinleri çerçevesinde, Afganistan'a yapılan askeri müdahalenin ardından, Körfez Savaşı'ndan beri tecrit edilmiş durumda ve ambargo altında bulunan Irak'a karşı 20 Mart 2003 tarihinde (başta Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık gelmek üzere) Koalisyon Güçleri olarak tanımlanan ülkeler ordularınca başlatılmış olan askeri saldırıları ve sonrasında işgal altındaki Iraklıların süregelen direniş eylemlerini kapsamaktadır. Savaşın amacına ulaşması bakımından, yani Saddam iktidarının devrilmesiyle son bulduğu düşünülse de direnişin küçük çaplı olması itibariyle de halen devam ettiği söylenebilir.

Irak Savaşı'nın aşamaları aşağıdaki başlıklarda toplanabilir.

20 Mart 2003 - 1 Mayıs 2003: Koalisyon güçleri ile düzenli Irak ordusu birlikleri arasındaki çarpışmalar.

2 Mayıs 2003 - 28 Haziran 2004: Düzenli birlikler arasındaki çarpışmaların sona ermesinden Irak'ın hükümranlılık haklarının iade edildiği duyurusunun (Koalisyon Güçleri'ne ait bir duyurudur) yapıldığı tarihe kadarki süre. Ebu Garip Cezaevi işkenceleri ortaya çıktı ve dünya kamuoyu önünde ABD'ye büyük bir zarar verdi.

¹³⁸ Topur, Ortadoğu... s.418.

¹³⁹ Polk, Irak'ı... s. 223.

29 Haziran 2004 - 30 Ocak 2005: Irak'ın hükümlerlik haklarının iade edildiğinin duyurulmasından ilk Irak seçimlerine kadarki süre.

31 Ocak 2005 - 16 Aralık 2005: Irak geçici seçimleri ertesinden Irak genel seçimlerine kadarki süre.

17 Aralık 2005: Irak genel seçimleri.

30 Aralık 2006: Saddam Hüseyin 04.55'te idam edildi.¹⁴⁰

20 Mart 2003 Perşembe günü sabaha karşı İkinci Körfez Savaşı başladı. Saddam Hüseyin'e Irak'ı terk etmesi için verilen süre dolduktan yaklaşık 75 dakika sonra TSİ 04.31'de ABD güçleri Irak'ı bombalamaya başladı. Beyaz Saray, Savaş başladı açıklamasını yaparken, Başkan Bush da “Koalisyon güçleri, benim emrimle, belirlenen noktalara saldırı düzenledi” dedi. “Irak'ı Özgürleştirme” adı verilen hareketin ilk aşamasında 'bazı en üst düzey liderlerin' hedef alındığı kaydedildi. Sabah saatlerinde Irak ve ABD arasında ilk çatışma Kuveyt sınırında yaşandı.

ABD Başkanı George W. Bush, eski Başkan babası George Bush'un, 1991 Körfez savaşının ardından “yarım bıraktığı” Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin rejimini devirme işini, 12 yıl sonra ikinci Körfez savaşıyla tamamlamaya karar verdi. Amerikan Delta özel kuvvetlerinin peşine düştüğü Saddam Hüseyin, savaşı ancak sürgüne giderek durdurabileceğini belirten, ülkeyi terk etmesi için kendisine 48 saat tanıyan Bush'a karşılık, Irak'ta kalmayı tercih etti. Buna karşılık ABD, geniş çaplı askeri operasyonuna, Bush'un “erken safha” olarak nitelediği şekilde, gelen istihbarat bilgileri çerçevesinde Bağdat yakınında yeraltında derin siperlerde gizlendiği sanılan Saddam, oğulları Uday, Kusay ve iki Iraklı lideri bombalayarak başladı. Bush, TSİ 05.15'te başlayan konuşmasında, “benim emrimle koalisyon kuvvetleri, Saddam Hüseyin'in savaşa kabiliyetine zarar verecek askeri önem taşıyan hedefleri vurmaya başladılar” ifadesini kullandı. “Çok geniş bir kampanyanın erken aşamasındayız”

¹⁴⁰ II: Körfez Savaşı, 15/10/2007, http://tr.wikipedia.org/wiki/Irak_Sava%C5%9F%C4%B1.

diyen ABD Başkanı, 35'ten fazla ülkenin, ABD'ye “hayati” destek sağladığını belirterek, NATO üslerinin kullanılmasından, istihbarat, lojistik paylaşımına ve askerlerin topraklarında yerleştirilmesine izin verilmesine kadar çok çeşitli destek verildiğini söyledi. Bush, “her ülke, bu koalisyonda, ortak savunmamıza hizmet etme onurunu paylaştı” diyerek saldırılarına meşruiyet kazandırmaya çalıştı.

20 Mart 2003 günü savaşın başlamasının ardından 22 mart günü en yoğun bombardıman yapıldı. Musul, Kerkük, Umm Kasr, Basra ve Nasırıyye'ye bir gecede 500 ton bomba atıldı. İngiltere, İspanya ve ABD'nin Azor Adaları'nda toplanmaları Haçlı ruhunun başlaması olarak değerlendirildi. 24 Mart günü de El Cezire televizyonu öldürülen 5 ABD askerinin cesedini yayınladı. Bu ABD tarafından kınandı. Ve 26 Martta kayıplar 260 kişi olarak açıklandı. ABD 27 Martta Pazar yerini bombaladı ve 15 kişinin ölümüne sebep oldu. Ardından 29 Martta ABD tekrar başka bir Pazar yerini bombaladı. Burada ki kayıp oldukça fazlaydı: 55 ölü. 2 Nisana gelindiğinde Irak'a 8700 bomba atılmıştı.

ABD'nin yoğun saldırılarının ardından 10 Nisan 2003 günü Bağdat düştü. Nihayet 15 Nisan 2003 günü Tikrit'in de düşmesi ile ABD tüm Irak'a hakim oldu.

Savaşın hemen ardından Ağustos ayı ile birlikte faili meçhul bombalama olayları da başlamıştır. Bu olaylardan en çok iz bırakanı, Irak İslam Devrim konseyi lideri Muhammed bakir El-Hekim'in Necefte Cuma namazı çıkışında korumaları ile birlikte bombalı eylem sonucu öldürülmesi olmuştur. Muhammed Bakir El-Hekim 23 yıl İran'da sürgünde yaşamış Şii bir liderdi. Bu bakımdan nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Şiileri ilgilendirdiğinden eylemin önemi daha da öne çıkmaktadır. Bu eylemin yanında 7 Ağustos'ta Ürdün büyükelçiliği, 19 Ağustos'ta BM binası bombalanmış ve günümüze kadar bombalama eylemleri devam etmektedir. Ayrıca ABD Başkanı George W. Bush'un 1 Mayıs'ta Irak Savaşı'nın sona erdiğini ilanının ardından, bölgedeki Amerikan birliklerince en büyük harekât olan Yarımada Operasyonu düzenlenmiş 97 Iraklı öldürülmüş, 400'den fazlası da tutuklanmıştır.

Saddam Hüseyin yönetiminin düşmesinden sonra ABD'nin yerel gruplar ile işbirliği yaparak, ülkede yönetimi eline alması sürecinde ülkede hassas dengeler kurulmaya başlanmıştır. Necef ve Kerbela gibi şehirlerde dini kurumların çok kuvvetli olmasından dolayı kontrol bu bölgelerdeki gruplara geçmiş, Basra'ya Şii aşiretlerden birinin lideri vali olarak atanmış, Erbil, Süleymaniye ve Duhok illerinde savaş öncesi durum korunmuş, Tikrit'te aşiret liderleri ile anlaşma sağlanmış bunun sonucunda kontrol büyük ölçüde sağlanmıştır. Ancak Musul, Kerkük, Enbar ve Diala'yı içine alan Selahattin'in güney ve Bağdat'ı kapsayan orta alan sorun oluşturmuştur. İlk günlerde ciddi sorunlar yaşandıktan sonra Musul'a bir Arap valisi atanarak sorun Arapların lehine çözülmüş, Kerkük bölgesinde özellikle Peşmergelerin Kerkük'e saldırmasıyla sorunlar yaşanmış, küçük çatışmalar meydana gelmiş, yönetim şehrin özelliğini tam yansıtmayacak bir biçimde çözülmüş bu şehre bir Kürt vali bir Arap ve Cephe dışından bir de Türkmen vali yardımcısı atanmıştır. ABD'nin Irak'taki bu politikası, içinde bulunduğu sakat mantığı yansıtmaktadır. Bir Iraklılık bilincinden ziyade etnik farklılıkları körükleyecek yeni yönetim anlayışı güdülmektedir. Bunun da ileride etnik farklılaşmayı daha da derinleştireceğini söylemek yanlış olmaz.

Ayrıca ABD'nin Irak Savaşında beklediği ölçüde direnişle karşılaşmamasının en büyük sebeplerinden birinin de; savaşı fiziksel yıkımdan çok psikolojik yıkım üzerine kurması olduğu gerçeğinin altında yatmasıdır.¹⁴¹

“Irak'a Özgürlük”harekatı neredeyse dört yılını tamamlayacak.Irak'ta üçüncüsü mayıs 2006 sonunda olmak üzere,üç ayrı hükümet kuruldu.Ayrıca yeni güvenlik güçleri ve silahlı kuvvetler de oluşturuldu.Hatta bu silahlı kuvvetlerin hava kuvvetleri bile kurulup, ABD'li subayların nezaretinde eğitimlerine başlandı. Kara kuvvetleri bir yanda eğitilirken diğer yandan ihtiyaç duyulan araç,silah ve teçhizat da tedarik ediliyor.Irak Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan zırhlı araçlardan bir kısmı da bir Türk firmasından temin edilmekte.

¹⁴¹ Halis, Çevik, 2.Körfez Savaşında Türk Dış Politikası, 03/09/2007, http://www.bulentsenver.com/Kultur/doc/EtikLiderlik_KonyaEmniyetMudurlugu.doc.

Özgürleşmesi ve huzura kavuşması istenen Irak'a ne huzur geldi ne de özgürlük....Sadece Irak'ın kuzeyinde, 1.Körfez Savaşından sonra yaratılan “de facto” bölgesindeki Kürt aşiretleri, Irak'ın işgalinde olabildiğince kazançlı çıktılar. Onların bu kazanımları bölge jeopolitiğine yeni sorunları da beraberinde getirdi. Özellikle 2007 yılı içinde Kerkük'ün geleceği ile ilgili olarak yapılması düşünülen referandum, Irak'ta yeni ve daha büyük sancılara gebe olduğunu, yılın ilk günlerinden itibaren, hissettirmeye başladı. Ocak 2007 içinde Kerkük'te üç önemli bombalı saldırı meydana geldi. Bunlardan birinin de Irak Türken Cephesi Başkanı Sadettin Ergenç'e rastlaması, tesadüf olmasa gerek. Hele de Sadettin Bey, 15-16 Ocak 2007 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleşen “Kerkük 2007” konferansına katıldıktan sonra.¹⁴²

2. TÜRKMEN HALKIN DURUMU

Kerkük'teki Türklerin gelişi konusunda beş ihtimalden söz edilir:

- 1- Selçuklular tarafından buraya Anadolu'dan getirilen Türkler,
- 2- Timur'a esir düşen ve Şii temayüllü Safevi Kızılbaş Tarikatının Şeyhi Erdebili'nin ricası üzerine canı bağışlanan yüz bin Türk esirinin çocuklarıdır. Bu bilgiler ışığında 1392-1402 yılları arasında bölgeye yerleştikleri söylenebilir.
- 3- Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın güney yollarını korumak için yerleştirdikleri Türklerdir. (1512-1566)
- 4- Irak'ı işgal eden İsmail Şah Safevi'nin Merağa'dan bölgeye iskân ettirdiği Azerbaycanlılardır. (1502-1524)
- 5- Nadir Şah'ın bölgeye yerleştirdikleri Türkmen askeri korumalarının çocuklarıdır. (1730-1747)

¹⁴² Celalettin, Yavuz, Kerkük'ü Savunmak, Kerkük'te Türkiye'yi Savunmak, 2023 Dergisi, 15 Şubat 2007, s.4.

Türkler bu bölgeye tek bir zaman diliminde değil üç farklı dönemde yerleştiği ve yerleşmenin tamamlandığı söylenmektedir. İlk yerleşme dönemi Emeviler zamanına uzanmaktadır. Ünlü tarihçi Taberi, Türklerin 650 yılında, Emevi Halifesi Muaviye zamanında ve Ubeydullah Bin Ziyad tarafından Irak'a yerleştirildiklerini yazmaktadır. İkinci yerleşme dönemini 1055 yılında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi ile başlatmak mümkündür. Bu dönemde yerleşmelerin daha yoğun bir şekilde olduğunu söyleyebiliriz. Irak Selçukluları ile devam eden bu dönem, Kanuni'nin Irak'ı fiilen Osmanlıya ilhak etmesiyle biter. Üçüncü dönem ise IV. Murat'ın Bağdat'ı fethiyle başlar ve 1918 yılında İngilizlerin Kerkük,ü işgal etmesiyle sona erer. Irak'a yerleştirilen Türklerin büyük bir kısmı Müslüman bir kısmı da hıristiyandır. (Gagavuz Türkleri olarak adlandırılanlar) ¹⁴³

Türklerin Irak'a gelişleri Hicri 54 tarihlerine uzanmaktadır. Emeviler Sasani imparatorluğunu yıktıktan sonra Türklerle temasa geçmişlerdir.

Emeviler tarafından 2000 kişilik bir Türk topluluğu Basra'ya daha sonra 3000 kişilik bir toplulukta Bağdat'ın güneyinde bedre kasabasına yerleştirilmiştir.

Abbasi devletinin kurulmasında büyük rol oynayan Türkler bu devletin önde gelen unsuru olmuştur. Abbasilerde güç ve kuvvet tamamen Türklerin eline geçmiş, siyasi ve idari kadroda Türklere büyük görevler verilmiştir.

1055 yılında Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi ile Irak, fiilen Türk hakimiyetine girmiş, siyasi nüfus Türklerin eline geçmiştir. Irak Türkleri arasında büyük bir yer tutan Bayat aşireti de Tuğrul Bey zamanında Irak'a yerleşmiştir.

Tarihi içinde Kerkük ve civarındaki Türk varlığının diğer etnik guruplar ile kıyaslanmayacak kadar çok olduğu bir gerçektir. Ancak, geçmişe ait çok sağlıklı nüfus istatistiklerinin elimizde olmayışı ve çeşitli arşivlerde bu konu ile ilgili ham malzemenin derlenmemiş olması, kesin rakamları vermemize engel teşkil etmektedir.

¹⁴³ Nakip, Kerkük Şehrinin... s.33,34,36.

Buna rağmen, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başına ait olup, kolay ulaşılabilen Osmanlı kaynakları bu konuda bizlere ip uçları vermektedir. Genel olarak Salnameler (Yıllıklar) diye bilinen ve her yıl devlet tarafından yayımlanan eserlerde nüfus bilgileri de verilmektedir. Fakat, Osmanlı idari sistemi içinde etnik kimlikten ziyade, cemaat/din esas alınarak sayım yapıldığı için bu kaynaklarda verilen değerler de cemat/din sınıflaması ile verilmiştir. (Müslüman, Ortodoks, Katolik, Yahudi, vs. gibi.). Ancak büyük çoğunluğu Müslüman olarak gösterilen Kerkük kentinin nüfusunun, yukarıda tarihsel deliller dikkate alındığında, etnik bakımdan da bütünüyle Türk olduğunda şüphe yoktur. Zaten kaynaklar da bu yönde ip uçları vermektedir.

Örneğin 1891 Salnamesine Göre Kerkük, altı kaza ve beş nahiyeden oluşmaktaydı. Merkezin toplam 4630 hanesi bulunmaktaydı. Tarih araştırmacılarının genel olarak bir haneyi 5 kişi kabul ettiklerini dikkate alırsak; toplam nüfus 23150 kişi olarak hesaplanabilir. Aynı salnamede bu nüfus etnik bir tasnife tabi tutulmamakla birlikte, Kerkük'te başta Türkçe olmak üzere Kürtçe ve Arapça konuşulduğunu belirtilmektedir. Aynı bilgiye, 1892-93 yılındaki Salname'sinde de rastlanabilmektedir. Salnamelerde ilk sırada Türkçe'ye yer verilmesi tesadüfi değil, bilakis ahalinin nerdeyse tamamının Türk olmasındandır.

1894 yılındaki Salname'de Kerkük için verilen toplam nüfus 29140 kişidir. Kentte 1200 gayr-i müslim 3000 civarında da yabancıların yaşadığı belirtilen bu kaynağa göre, "şehrin geneli Türk ve Türkçe konuşan" halktan meydana geldiği özellikle belirtilmektedir. Ayrıca Ağalık, Meydan, Çay, Çukur, Avcı, Ahi Hüseyin vs. gibi bir çok Türk mahallesinin de ismi verilmektedir. Yine aynı kaynağa göre, Kerkük civarında her biri iki yüz haneden oluşan İs'in, Beşir, Tazehurmatu gibi büyük Türk köyleri bulunmaktadır.

Etnik veya dinsel kimlik belirtirken hiçbir komplekse kapılmayan Osmanlı kaynaklarının güvenilirliği bütün araştırmacılar tarafından kabul edilen bir gerçektir. Osmanlı Salnameleri ise Osmanlı nüfus ve istatistik bilgileri açısından kullanılan

temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla yukarıda verilen bilgiler ve 1894 yılı Salnamesi'nde Kerkük'de yabancı olarak bir hayli miktar Arap ve Kürt ile biraz İranlı'nın varlığından söz etmesi, geri kalan nüfusun tamamının Türk olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bilgileri bazı küçük farklılıklar ile batılı kaynaklar da teyit etmektedir. Örneğin 1838'de bölgeyi ziyaret eden Amerikalı Horatio Suothgate Kerkük'in nüfusunu 15000 olarak vermektedir. Yaklaşık elli yıl sonra, 1885 tarihli bir İngiliz konsolosluk raporunda Kerkük'ün nüfusu, etnik kimlik zikretmeden 25000 olarak vermektedir. 1890'larda Duyun-i Umumiye Müfettişi olarak bölgeye giden ve daima resmi rakamlara ulaşma imkanı bulunan Fransız Vital Cuinet, "Le Turquie D'Asia" isimli eserinde, Kerkük şehrinin nüfusunu 30.000 olarak verirken; bu nüfusun 28000'inin Türkmen olduğunu ısrarla göstermektedir. Bu rakam da aynı tarihlerdeki Osmanlı Salnameleri'nde verilen nüfus verileri ile paralellik göstermektedir. Aynı döneme ait İngiliz belgelerinde de benzer bilgiler bulunduğu görülmektedir. Örneğin, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bir belgesine göre de, Kerkük'ün nüfusu yaklaşık 25000 olarak verilmektedir. Bu belgede nüfusun başta Türk, Kürd ve Araplar'dan oluştuğu söylendikten sonra Kerkük'de yaygın dilin Türkçe olduğu da vurgulanmaktadır ki, bu da buradaki nüfusun çoğunluğunun Türk olduğunu göstermektedir.¹⁴⁴

XIX. yüzyılın yarısına gelindiğinde Irak üzerinde, İngilizler, Fransızlar ve Almanya arasında bir çekişme başlamıştır.

1.Dünya savaşında bu çekişme içerisinde Irak cephesinde; İngilizlerin Basra körfezine kuvvetlerini çıkarması ile başlayan savaş, Kut şehri bölgesinde İngiliz Komutan Towsend'da esir alınmasına rağmen, daha sora Osmanlıların aleyhine gelişmiş, 30 Ekim 1918'de İngiliz Kuvvetleri Musul'a 13 mil uzaklıkta iken İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.

¹⁴⁴ Habib, Hürmüzlü, Neden Kerkük Özel, Global Strateji Dergisi, Kerkük Özel Sayısı, Haziran 2005, s.5.

Mütareke hükümlerine uymayan İngiltere bu tarihten sonra ilerlemesine devam etmiş, 10 Kasım 1918 'de Musul İngilizlerin kontrolüne girmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında San Remo'da toplanan müttefikler, 24 Nisan 1920'de Irak'ı, İngiliz mandasına vermiştir. Bu arada, Mondros Mütarekesi'nden sonra Milli Mücadele başlamış, son Osmanlı Meclisi Mebusanı 10 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi onaylamıştır. Böylece, Mondros Mütarekesi imzalandığında Türk ordularının elinde bulunan ve Türklerin yaşadığı toprakların tümünün, kayıtsız şartsız yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının içinde olduğu Dünya kamuoyuna duyurulmuştur.

Musul Meselesi Lozan barış konferansında tartışılmış, konferansta;

“Türkiye ile Irak arasındaki hududun 9 ay zarfında Türkiye ve Büyük Britanya arasında ihtilafsız tayin edileceği,

Bu müddet zarfında iki hükümet arasında bir anlaşma olmadığı takdirde İhtilaf, Milletler Cemiyeti meclisine arz olunacağı karara bağlanmıştır.

Türkiye ile İngiltere arasında sorunu çözmek üzere, Haliç Konferansı 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da toplanmış, Türk tarafı, Musul'un Osmanlı yönetimindeki vilayet sınırları dikkate alınarak Türkiye'ye bırakılmasını, İngiliz Heyeti ise, Hakkari dahil Musul'un İngiltere'ye bırakılmasını istemesi üzerine konferans sonuç alınmadan dağılmıştır.

Haliç Konferansı'nda bir sonuca ulaşılamayınca İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş, Cemiyet meclisi meselenin incelenmesi için; Macaristan, İsviçre, Belçika, Türk ve İngiliz üyelerden oluşan bir komisyona görev vermiştir. Bunun üzerine Türkiye bölgede yapılacak plebisitin sonuçlarını kabul etmeye hazır olduğunu açıklamıştır.

Milletler Cemiyeti Meclisi komisyonun raporuna uygun olarak, 16 Aralık 1925 tarihinde Musul'u Irak'a vermiş, ayrıca Irak'taki manda yönetiminin 25 yıl uzatılmasını kabul etmiştir. Türkiye içinde bulunduğu şartlar neticesinde İngiltere ile anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmış ve 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Antlaşması yapılmış, Irak İngiltere'ye bırakılmıştır.

Türkiye'den ayrıldıktan sonra Irak Türklerinin hakları, 1970 tarihli Irak geçici anayasası, 1932 tarihli bağımsızlık deklarasyonu, 1970 tarihli ihtilal Konseyi kararları ile garanti altına alınmış, Irak halkının Arap, Kürt, Türkmen halkından oluştuğu, Türkmenlerin anadili ile eğitim yapabileceği, Irak halkı arasında dil, din, soy ayrımı yapılmayacağı, bir sınırlama olmadan kamu görevi yapabileceği, Türkçe'nin Arapça ve Kürtçe ile birlikte resmi dil olarak kabul edildiği, Televizyonda Türkçe yayınların yapılabileceği, Türkçe dergi ve gazete çıkarılabileceği, Türkmenlerin kültürel dernekler kurabileceği hükme bağlanmıştır.

Irak'ta yaşayan Türkmen nüfusu, yaklaşık 2.5 milyon civarında olup, yarısına yakını, Kerkük, Musul ve Erbil'de yaşamakta, dillerini koruyabilmektedir. Nüfusun bir kısmı ise, Irak'ın diğer Arap şehirlerine dağılmış durumdadır. Arap şehirlerinde yaşayan Türkmenler'in çoğu kendi gelenek ve göreneklerinden uzaklaşmış ve diğer kültürlerden etkilenmiş durumdadır.

Ancak Irak yönetimleri günümüze kadar olan dönemde, Türkmenlerin çoğunlukta oldukları bölgelerin etnik yapısını değiştirmek için zorunlu göç, kamulaştırma, idari yapının değiştirilmesi, tehdit dahil her türlü yola başvurmuş, Türkmen ileri gelenlerini Türkiye'nin casusu olmakla suçlayarak yargılamadan idam etmiş, Türkçe'nin kullanılmasını yasaklamış, ismi Türkçe olan yerleşim yerlerinin isimlerini değiştirmiş, Türkmenlerin birbirlerine alım-satım yapmasını yasaklamış, Türkmenler tarafından kurulan kültürel, sosyal, meslek kuruluşları kapatmış, yapılan nüfus sayımlarında Türkmen hanesi kaldırılarak Türkmenler kendilerini Kürt veya Arap yazdırmaya zorlanmış, Kürt toplumunu kandırarak Türkmen toplumuna yönelik katliamlar yaptırılmıştır.

Kerkük'te 1875-2001 yılları arasında; 17 Türk, 12 Arap, 3 Kürt belediye başkanlığı yapmıştır. Sırasıyla: Türk belediye başkanları toplam 71 yıl, Arap belediye başkanları 22 yıl, Kürt belediye başkanları da 20 yıl görev yapmışlardır. Bunlar da gösteriyor ki bölge halkının büyük bir kısmı; Türkmen halktandır. Ancak son 9 yıllık sürede; 1994'ten Saddam iktidarının devrildiği 2003 senesine kadar ki dönemde hep Arap belediye başkanları hizmet görmüştür. Bu da gösteriyor ki Kerkük 'te en uzun süre ile belediye başkanlıkları Türkmenlerin elinde kalmış ancak son dönemde yapılan haksızlıklar sonucu bu durum değişme göstermiştir.¹⁴⁵

Türkmenler, Irak'ın Kerkük, Musul ve Erbil kentlerinde yoğunlaşmış olarak yaşamaktadırlar. Çiftçi ve köylüsü az olup, nüfusunun çoğunluğu eğitim almış durumdadır. Sadece Irak'ta değil, diğer Arap ülkelerinde de birçok tanınmış aydın Türkmen yetişmiştir. 1950-1960'lı yılların ünlü Arap Dili ve Tarihi bilgini olan Prof. Dr. Mustafa CEVAD, Arap Dünyası Hukuk Nişanesi sahibi Dr. Ekrem NEŞET ve 1948 İsrail Savaşı'nda Irak Ordusunun üç büyük komutanından biri olan General Ömer Ali, Irak'taki ünlü Türkmenlere birer örnektir.

Türkmenler tarih boyunca Irak'ta hakim olan bütün yönetimlere karşı uyumlu bir davranış sergilemişlerdir. Herhangi bir ayaklanmaya veya silahlı eyleme katılmamışlardır. Buna karşın; bir taraftan da Arapların baskılarına maruz kalmışlardır. Günümüzde İngilizlerin uyguladığı nüfus politikasına bağlı olarak, Türkiye ile fiziki bağları koparılmış olan Türkmenlerin yaşadıkları bölgelere de Kürtler hakim durumdadır. Kürtlerin Türkmenlere baskıları hala sürmekte olup, Türkmenler varlıklarını korumaya çalışmakta ve Kürtlerle işbirliği yapmamaya kararlı bir tutum sergilemektedirler. Bunun nedeni ise, Komünist Kürtlerin 1959 yılında Türkmenlere karşı gerçekleştirdiği katliamı unutmamış olmalarıdır. (Türkmenlere karşı yapılan katliamlar Ek-2'de ve Türkmenlerin Irak'ta uğradığı haksız muameleler için yayınlanmış raporlar Ek-3'te verilmiştir.)

---

¹⁴⁵ Nakip, Kerkük Şehrinin... s.264-265.

Toplumlar için üretilen politikaların başarı şansı bu politikaların doğru, uygulanabilir ve ehil ellerde olmasına bağlıdır. Türkmen toplumu için de aynı hususlar geçerlidir. Osmanlı imparatorluğunun yıkılışı ile anavatanlarından ayrılan bu topluluk son on yıla gelene kadar adeta yok sayıldığından, bu tarihe kadar Türkmenlere yönelik bir hedef veya politika olmadığı gibi bu tarihten itibaren oluşturulmaya çalışılan politikalara mesnet teşkil edecek elimizde yeterli ve sağlıklı bir bilgi ile bu politikaların emanet edileceği uygun yetişmiş kadrolar da yok denecek kadar azdır.

Geçmiş dönemlerde şu veya bu sebeplerle Irak yönetimlerinin, Türkmenlere tanıdığı çeşitli siyasi, sosyal (insani) ve kültürel haklar olmuştur. Ne var ki bu dönemlerde akıl almaz bir ilgisizlikle bu hakların takipçiliği yapılmamış kazanılmış bir çok hakkın geri alınmasına engel olunamamıştır. Halbuki Türkiye bu imkanları orda yaşayan halka sürekli empoze edip canlı tutabilir, halkın daha bilinçli ve birlik içerisinde yaşayıp daha güçlü olmalarını temin edebilirdi. Türkmen toplumunun haklarını aramak ve uğradığı zulmü dünya kamuoyuna duyurmak üzere siyasallaşma hareketlerine hız verdiği ve Türkmen parti ve kuruluşlarının Irak Türkmen Cephesi altında toplandığı dönemlerde meydana gelen, 31 ağustos 1996 ve 10/11 ağustos 1998 vakaları, Türkmen toplumunu bu faaliyetlerden men etmek üzere gerçekleştirilmiş, toplum üzerinde korku yaratmay amaçlamış faaliyetlerdir.

Yeni dünya düzeninde Irak'ın alacağı şeklin ne olacağının henüz kafalarda netleşmemesi, Türkmenler dahil Irak halkının tamamında Saddam fobisinin devam etmesine sebep olmaktadır. Bunun yanında, Kürtlerin başta ABD olmak üzere dünya devletleri tarafından (kendi menfaatleri için bile olsa) desteklenmeleri nedeniyle en azından bir federallik (Saddam'la ortaklık) elde edebileceği yönündeki beklentiler, Türkmenler için KDP'nin de korkulacak güçler arasında yer almasını sağlamıştır. İşte bu iki güç arasında kendini sıkışmış hisseden Türkmenler halen net tavırlarını ortaya koyamamakta, bir çok Türkmen kendisini Arap veya Kürt olarak beyan etmektedir. Bu durumu engellemek için Türkiye'nin geliştirebileceği politikaları olsaydı, örneğin medya kanalları ile dil ve Türk kültürünü canlı tutup, Türkmen

liderleri destekleyip koruma politikaları üretebilseydi bu olumsuzluklardan şuan için bahsetmek mümkün olmayabilirdi.

Sınırsız petrol gelirlerini kullandığı körfez krizi öncesi dönemde Irak halkı, kendi kültürlerine göre zengin bir hayat sürmüştür. Bu gelirlerin kesilmesiyle başlayan ekonomik sıkıntılar, bir dizi düşkünlükleri de beraberinde getirmiştir. Kültür düzeyi yüksek olan, daha çok şehirlerde yaşayan ve bu yüzden de devlet kademelerinde görev yapan Türkmenler krizden en çok etkilenen unsur olmuştur. Türkmenler maddi sıkıntılara bir yere kadar dayanabilmekte, ondan sonrası için Türkmen toplumunun sorunları değil hayatta kalma mücadelesi önem kazanmaktadır. Halen Erbil’de yaşayan Türkmenler uzun yıllar Irak yönetiminde bulunan iktidarların uyguladığı baskı ve asimilasyon politikaları sonucu kimlikleri konusunda yaşadıkları ikilemi henüz tam olarak üzerlerinden atamamışlardır. Tarihte Erbil’deki nüfusun büyük çoğunluğunun Türkmen olmasına ve kale içinde toplu halde yaşamalarına rağmen 1950’lerden sonra sürekli isyan eden Kürtlerin kontrolü zor olan bölgelerden getirilip Erbil’e yerleştirilmeleri sonucu şu anda azınlık durumuna düşmüşlerdir. Bu durumda birçoğu yerel yönetimlerin imkanlarından yararlanmak için kendini Kürt olarak göstermektedir. Aynı durum Kerkük’te de süratli bir şekilde meydana gelmektedir. Irak hükümeti tarafından Irak’ın güneyine göç ettirilen Türkmenler, bu bölgeye KDP ve KYB’nin teşviki ile göç eden Kürtlere göre azınlık durumuna düşmek üzeredir.

Türkmenler her dönemdeki Irak yöneticileri tarafından Kürtlere karşı bir denge unsuru olarak kullanılmışlardır. Körfez krizinden sonra da bu durum değişmemiştir. Bu kez kontrolü elinde bulunduran Amerika’nın suni olarak belirlediği 36ncı paralel uygulaması nedeniyle Türkmenler ikiye bölünmüşlerdir. Bu sayede ileride Kürtlerin ABD’nin sözünü dinlememesi durumunda Kürtlere karşı Saddam veya sonrası dönemde Irak’a müdahale edilmesini gerektiren bir kart, ABD/İngiliz çıkarı söz konusu olduğunda ise Irak yönetimine karşı oynanacak kart haline getirilmişlerdir.

Hiçbir dönemde baskıcı yönetime karşı isyan etmemiş sadece göç etmiş olan Türkmen toplumunun yıllardır üzerine bu kadar gidilmesinin en önemli sebebi konuştuğu dili ve yaşadığı kültürüyle Türkiye Türklerinin bir parçası olmaları gerçeğidir. Başka bir deyişle Türkiye, Irak'a ve Türkmenlere komşu olmasaydı bu insanlar bu kadar baskı ile karşılaşmayacaklardı. Hiçbir hareketlilikleri olmasa dahi sırf bu özellikleri yüzünden her türlü eziyete maruz kalmışlar ve bundan sonra da kalacaklardır.

Türkmenlerin mevcut durum içerisindeki en önemli sorunu, Irak vatandaşının ortak sorunu olan ekonomik sorunlar ile güvenlik endişesidir. Bunlar gerek Kuzey Irak'ta ve gerekse Merkezi Yönetim bölgesinde Türkmenler için çözümlenmesi daha zor sorunlar haline gelmektedir.

Türkmen toplumunun büyük bir problemi de iyi lider ve yetişmiş personel problemidir. Bu özelliklere sahip Türkmenlerin hiçbiri mücadele alanında değildir. Oysaki bu liderlerin Türkiye Cumhuriyeti tarafından korunup, desteklenmesi ve örgütlenerek kendi haklarını elde edebilmek için toplumsal birliğin de sağlanabilmesi için gerekli politikaların üretilmesi gerekliliği su götürmez gerçeklerdendir. Bu liderlerin hepsi Türkiye veya Avrupa'da yaşamaktadırlar. Bölgede yaşayan, toplumun sorunlarını yakından tanıyan, sorunlarını bilen, eğitim seviyesi iyi olan Rauf Denктаş gibi bir lider, Türkmen davasına büyük bir ivme kazandıracaktır. Ancak böyle bir liderin bulunması ve bölge şartlarında görev yapmasının zor olacağı değerlendirilmektedir. İşte bu sebeplerledir ki Türkiye'nin burada üretmesi ve uygulaması gereken politikalar açıktır. Eğitime önem vererek, halkın eğitilmiş, geçmişini bilen ve geleceği için politikalar üretmede etkin olabilecek liderler yaratılması gerekliliği vardır.

Merkezi Irak yönetiminin Türkmenlere karşı tutumuna gelince: Türkmenler, Türkiye ile olan bağlantıları nedeniyle, Saddam için endişe kaynaklarından biri olmaya devam etmiştir. Hatta ITC başkanı ve beraberindeki heyetin 20-27 Nisan 2000'de Türkiye'ye yaptığı ziyareti, Merkezi Irak Yönetimi tarafından, Türkiye'nin

Irak muhalefeti için ITC'ni talimatlandırma ve yeni oluşumda görevlendirme maksadıyla yapıldığı şeklinde değerlendirildiği gözlenmiştir.

Kerkük ve Musul gibi petrol bölgelerini kurtarmak için Kuzey Irak'ı Kürtlere kendiliğinden bırakan Saddam, günün birinde Musul ve Kerkük'te, Türkiye tarafından hak iddia edilemesin diye asimilasyon faaliyetlerine hızla devam etmiş, bunun için çeşitli bahanelerle Türkmenleri göçe zorlamıştır. Ne var ki Irak'ın Arap halkı bile Saddam'ın uygulamalarını milliyetçilik olarak görmemiştir. Kürtlerden nefret eden Saddam, Türkmenler söz konusu olduğunda, Kürtlerle çok rahat anlaşabilmiştir.

Irak yönetimi tarafından günlük yayınlanan; El-Cumhuriyet gazetesinin 28.06.1999 ve 10059 numaralı sayısında Saddam Hüseyin "Biz (Irak halkı) hoş kokulu bir demet çiçek olup, Müslüman, Kürt, Arap, Türkmen ve Hıristiyan'lardan oluşmaktayız." ifadesini kullanmıştır. Babil gazetesinin 28 06 1999 tarih ve 2425 numaralı sayısında ise Saddam Hüseyin parti kadroları ile yaptığı görüşmesinde; Kürt milletinin Irak milletinin bir kısmı olduğunu, geçmişte olduğu gibi gelecekte de Irak milletine ait olacakları ve Irak çatısı altında çalışan Müslüman, Kürt, Arap, Türkmen ve Asuri vatandaşlarının Irak'a hizmet etmeleri gerektiğini ifade eden bir demeci yayınlanmıştır. Bu demeçler Saddam'ın ilk defa Irak'ta Türkmen varlığını resmen kabulü anlamına gelmesi bakımından önem arz etmektedir.

Kürt liderlerinin (KDP ve KYB)'nin Türkmen toplumuna karşı tutumu iseşöyledir; 1991 yılından beri Kuzey Irak'ın fiilen hakimi durumunda olan Kürt Liderleri siyasi arenadaki tecrübesizliğini, bölgedeki devletlerin (Türkiye, İran, Suriye) birbirleriyle problemleri nedeniyle gün geçtikçe telafi etmektedir.

1996 yılına kadar ABD tarafından Saddam'a karşı desteklenen, ancak 31.08.99'da Saddam'la anlaşıp Erbil'e girerek ABD'yi bile hiç ummadığı bir biçimde yüzüstü bırakan Barzani ile; ikili oynamakta ondan aşağı kalmayan Talabani, başta yine ABD olmak üzere, birçok gücün çıkarlarının kesiştiği bir

coğrafyada olmaları nedeniyle çeşitli destekler almaya devam etmektedirler. Bu güne kadar olan gelişmeler değerlendirildiğinde ABD'nin iki lider arasında tercihini Talabani'den yana kullanacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye'den elde edecekleri menfaatler hatırına Türkmenlere üst düzey ilişkilerde iyi davranan, kamu oyuna kendilerini barışçı diye lanse eden Kürt Liderler, özellikle emniyet ve asayişten sorumlu ast kademelerine ve tabanlarına ise Türkmenlere ve ITC'ne karşı kin duygusu aşlamaya ve bu duyguyu kemikleştirmeye çalışmaktadırlar.

Türkmen toplumunun durumunun anlatıldığı bölümde bildirildiği gibi, bölgede 1991 yılından yani fiili hakimiyetin Kürt gruplara geçişinden sonra Türkmen Toplumunu aleyhine vuku bulmuş iki önemli olay vardır (31.08.96 ve 10/11.08.98) ve ikisinin de arkasında KDP'nin olduğu değerlendirilmektedir.

Söz konusu olaylardan sonra, meydana gelen hasarları telafi etmek üzere üst düzey heyetler kurularak defalarca karşılıklı görüşmeler yapılmış, ancak toplantılarda KDP yöneticileri her defasında sadece söz vermişler ve iyi niyetli olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak şu ana kadar (önemli sayılabilecek) elde edilmiş ne bir siyasi hak ne de bir maddi tazminat olmuştur.

K.İrak'ta dış güçlerin yardımıyla Kürt devleti oluşturma çalışmaları hızla devam etmektedir. ABD ve İngiltere'nin Kürt grupların aralarında anlaşmaları için yaptığı zorlamalar şu ana kadar sonuç vermemiştir. Her iki gurup da çeşitli gerekçe ve bahaneleri ileri sürerek otoritelerinden taviz vermeye yanaşmamaktadır.

K.İrak'taki siyasi partilerin sayısal fazlalığı bir demokratiklik göstergesi gibi algılanmamalıdır. Bunlar Kürt grupları tarafından özellikle kurdurulmuş, oy parçalamak, nabzı ve kontrolü elde tutmak amacı taşıyan, çoğunlukla içi boş partilerdir. Demokratik haklar yerel yönetimin işine geldiği noktaya kadar vardır.

Bir aşiret yönetimi olmanın getirdiği alışkanlık gereği öncelikle aşiretin ileri gelenleri ve bunlara yakın olan diğerleri için çalışan bir ekonomik çark mevcuttur. Elde edilen gelirlerin bir kısmı önce bu çevre tarafından, bir kısmı ilerde yapılacak olası seçimlerde harcanmak üzere, bir kısmı siyasi ortamın aleyhlerine gelişmesi durumunda bu mücadeleyi bölge dışında sürdürebilmek üzere yurt dışında bloke edilmektedir. Kalan cüzi bir miktar ise halk için harcanmaktadır. Yönetimde söz sahibi olanların tamamı makamlarını kötüye kullanarak servet sahibi olmuştur. Türkmen toplumunun son yıllarda K. Irak'ta meydana gelen ekonomik gelişmenin dışında tutulmasına özellikle dikkat edilmektedir.

Temel tüketim malzemelerinin ticareti Barzani ailesi tarafından paylaşılmış ve haraç karşılığı dağıtılmıştır. Ne yazık ki bu ticaretin büyük bölümü Türkiye'de (Mersin, Gaziantep gibi) kurdukları şirketler yoluyla yapılmaktadır. Türkmen toplumunun ise istifade ettiği ve kendilerine ait bu şekilde tek şirket yoktur. Bundan daha acı olan ise Türkiye'den girişlerinde Kürtlerin Türkmen tüccarlara çıkarttığı zorluklardır.

Türkmenlerin karşılaştığı tek zorluk bu değildir. Siyasi mücadelelerini sekteye uğratacak her yol denemektedir. Kürt gruplar tarafından böl parçala yut prensibi çerçevesinde birçok Türkmen Tabela partisi kurup desteklenmektedir. Çeşitli sebeplerle bu partilere girip de daha sonra ayrılmak isteyenler ise ölümle tehdit edilmektedir. Aynı gruplar tarafından yabancı gözlemci ve görevlilerin karşısına bu tabela partilerini de çıkartarak yanıltma gayretlerini sürdürmektedirler. Ayrıca bu partiler Kürt grupların ITC'ye karşı söyleyemedikleri konularda sözcü olarak kullanılmaktadır.

Söz konusu tabela partilerini INC (Irak Muhalefet Grupları Birliği) müracaat ettirerek, ITC'nin bu oluşumlar içinde yer alması, bilahare Saddam sonrası kurulacak bir yönetimde de söz sahibi olmaları engellenmek istenmektedir. ITC çalışanları ve binalarına karşı çeşitli silahlı saldırılar ve asılsız suçlamalar ile yıldırma politikası izlenmektedir.

Türkmenlerin de devlet kuracakları endişesiyle ITC'nin her türlü faaliyetine kısıtlama getirilmekte, Merkezi Irak Yönetimine karşı esas mücadeleyi kendilerinin verdiğini, bunda Türkmenlerin paylarının olmadığını iddia etmektedirler. Ayrıca ITC ve Türkmen partilerinin yasal izinli olmadıkları, bu nedenle de hak kazandırıcı tüzel kişiliklerinin olmadığını ileri sürmektedirler. Buna karşılık cezai sorumluluklar gerektiren hallerde bu partiler derhal tüzel kişi gibi ele alınarak yaptırımlara maruz kalmaktadır.

ITC ve Türkmen Partileri aleyhine sürekli hukuki problemler çıkartarak mali külfetlere boğmak istemektedir. Benzer şekilde mal varlığı edinmelerini kısıtlayarak faaliyet alanını daraltmak istemekte; Türkmenlerin bölgedeki diğer parti ve güçlerle bir işbirliğine girme endişesi taşımakta ve bu tür girişimleri engellemeye çalışmaktadır.

Türkiye'nin Türkmenlere sağladığı sınırlı desteğe, KDP'nin Türkiye'ye muhtaç olduğu sürece göz yumacağı değerlendirilmektedir.

Bölgede bol miktarda bulunan NGO'lar yoluyla bir devlet için ihtiyaç duyulan alt yapı gereksinimleri peyderpey karşılanmaktadır.

Kürt Gruplar Sözde Büyük Kürdistan haritalarında Türkiye'den toprak talep etmeye devam etmekte, başkent olarak gösterdikleri Kerkük'te çoğunluğu sağlamak için bu bölgeye göçü teşvik etmekte, Kerkük'te teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetlerine devam etmektedirler. Aynı amaçla Kerkük'teki ticari faaliyetlerin büyük bir bölümünü ele geçirmişlerdir. Kurmayı hayal ettikleri devletin ekonomik olarak yaşaması Kerkük'ün ele geçirilmesine bağlıdır.

20 Mart 2003 günü Irak'a karşı hava ve füze saldırıları ile "Irak'a özgürlük hareketine başlayan ABD ve İngiliz kuvvetleri, Ncef ve Tikrit dışında önemli direnişle karşılaşmamış, Nisan 2003 ayı içinde Bağdat'ı ele geçirmişti. ABD başkanı

Buşh, 01 Mayıs 2003'te çatışmaların sona erdiğini duyurarak, sivil yönetimin başına Paul Bremer'i atadı. 13 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Hıristiyan ve 1 Türkmen vekilden oluşan geçici Irak yönetimi toplantısını yaptı. Irak'a müdahalenin ardından ABD'nin müttefiki haline gelen Irak'taki Kürtler, özellikle Türklerin yoğun bulunduğu Kerkük ve benzeri bölgelerde Arap nüfusu dışarıya sürerken , bu boşlukları dışarıdan getirilen Kürtlerle doldurarak bölgenin demografik yapısını alt üst ettiler. Irak'taki PKK'yı temizleme sözü veren ABD, Türkiye'nin onaylaması mümkün olmayan bu gelişmeye göz yumuyor, hatta bölgedeki ABD'li komutan Albay Willam Mayville gibiler bizzat bu olaylara müdahil oluyor, Peşmergelere yakınlığıyla bölgede nam salıyordu. ABD güdümündeki yeni Irak Hükümetinin Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari idi. Kürtler, ise ABD'li uzmanların "onlar artık soframızın en iyi yerinde" diyebilecekleri kadar ABD müttefikiydiler. Arapça ve Kürtçe resmi dil olarak kabul edilirken, Türkmenlerin adı okunmuyordu.

Türklerin Kerkük dışında yoğun olarak buldukları Telafer'e ABD kuvvetleri Eylül 2004 ve Eylül 2005'te peş peşe taarruzlar tertiplediler. Bu taarruzların ilkinde ABD uçaklarının bombalarıyla katledilen Iraklı Türkmenlerin sayısı 400'ü geçerken , önemli ölçüde maddi hasar meydana geldi. İkinci saldırı ise Türk dışişleri Bakanı'nın sabrını bile taşırılmıştı. Ama Türklere reva görülen de buydu....

Yeni Irak'ta iki genel seçim bir de referandum yapıldı. İlk geçici Devlet Başkanı Kürt liderlerden Celal Talabani olurken, Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari görevini sürdürmüş, Şii İbrahim el-Caferi de Başbakan olarak göreve atanmıştır. 15 Aralık 2005 tarihli genel seçimlerin sonucunda 275 sandalyeli Mecliste Birleşik İttifak (Şii) 128 Kürt ittifakı 53, Sünni İttifakı 44, Laik Şii koalisyonu 25, Milli Diyalog Cephesi 11 sandalye ile temsil ediliyor. Caferi'nin Başbakanlığı konusunda anlaşamayan taraflar, sonunda Nuri el-Maliki'nin başbakanlığında uzlaştı. Saddam döneminde 20 yıl sürgün yaşayan, Suriye'nin desteklediği Lübnan'daki Şii Hizbullah örgütünün lideri "Büyük Ayettullah" Hüseyin Fadallah ile yakın dostluğu bilinen Maliki, sürgün hayatını Şam'da geçirmiştir. Kadınlara özgürlüğü öngören liberal

görüşleri ve ileri teknolojiyi kullanmasıyla İslam dünyasında tanınan Maliki, aynı zamanda İsrail ve ABD'ye duyduğu nefretiyle de bilinmektedir. El-Maliki kabinesi Mayıs 2006 sonlarında Irak Meclisinden güvenoyu aldı.Kabinesinde ikisi Başbakan yardımcısı olmak üzere, 28 bakan mevcuttur. Bu arada, Zebari Dışişleri bakanlığını sürdürürken,dört ayrı bakanlık daha Kürtler tarafından dolduruldu.Kürt liderlerden Talabani ise Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmektedir.Türkmenlere de bir tek Gençlik ve Spor Bakanlığı düşmüştür.Bu tek ve etkisi nispeten az bakanlıkla Iraklı Türklerin yönetimde söz sahibi olduklarını söyleyebilmek ise kesinlikle mümkün değildir.¹⁴⁶

Ekonomik bakımdan gerek Irak'ın gerekse dünyanın önemli kentlerinden birisi olan Kerkük'teki son gelişmeler giderek önem kazanmış ve Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelerini tedirgin eden gelişmeler yaşanmıştır. Kürtlerin, Arapları ve Türkleri göçe zorlamanın yanı sıra şehrin boşalan yerlere ve kamu arazilerine Kürtleri yerleştirme planları seçim öncesi dönemde su yüzüne çıkmıştır. Söz konusu plana göre, Irak'ın kuzeyine, İran, Lübnan ve Türkiye'den getirilen binlerce Kürt aile, Saddam döneminde Kerkük'ten sürüldükleri bahanesiyle bölgeye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim, KDP ile KYB tarafından söz konusu ailelere sahte kimlik düzenlenmiş ve ilk etapta Kerkük'e yerleşecek her aileye 3000-5000 dolar verilerek en az 200 metre kare toprağın parsellenmesine yardımcı olunmuştur. Bölgede yapılan araştırmalara göre, Kerkük'te bulunan El-Tika (Güven) Şirketi, arazi alan kişilere yüksek faizli kredi vermiştir. Fakat Kerkük'teki Kürtleştirme faaliyetleri için faizin söz konusu olmadığı bilinmektedir. Söz konusu şirket gibi bölgede İsrail tarafından desteklendiği bilinen birtakım sivil kuruluşların da bulunduğu ileri sürülmektedir.¹⁴⁷

Bu gelişmeler de gösteriyor ki Kürt gruplar tarafından getirilen aileler için bir taraftan da bölgede bin yıldan fazla yaşamış Türkmen halkı da göndermek için yoğun çaba harcandığıdır.

¹⁴⁶ Yavuz, Kerkük'ü Savunmak..., s.8.

¹⁴⁷ Hicran, Kazancı, "Abd'nin Saddam Sonrası Irak Politikası Ve Kerkük'ün Statüsü", Tusam-Ortadoğu Araştırmaları Masası, Makale, 20 Eylül 2004.

3. BÖLGEDEKİ GELİŞMELERİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

Türkiye 1. Körfez Harekatından bu yana Irak'taki gelişmeler çerçevesinde başta maddi alandaki kayıplar olmak üzere politik ve bölge üzerinde söz sahibi olma imkanlarını da kaybetmişti. Türkiye'nin 1990'dan günümüze kadar uğradığı maddi kaybın en az 50 milyar dolar olduğu söylenmekte. Buna karşılık Türkiye bu kaybın nerdeyse onda biri oranında bile bir çıkar elde edememiştir.

2003 Körfez Harekatı'nda Genel olarak Türkiye'nin bu savaşta politikası savaşın içine tamamiyle girmek istememesi ve hangi tarafta yer alacağına bir türlü karar verememesi ile çok konuşuldu. Türkiye'nin Irak konusunda genel olarak Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduğu ve bundan taviz verilemeyeceği politikasını güttüğünü söyleyebiliriz. Türkiye savaşa kadar oldukça kararsız davranmış, hangi cephede yer alacağına bir türlü karar verememiştir. 1. Körfez Savaşında uğradığı zararlar, ortada uluslar arası hukuk açısından somutlaşmış herhangi bir mazeretin olmaması, kamuoyunun büyük oranda savaşa karşı oluşu ve gerçekten Türkiye'nin bir kısır döngü içerisinde kalması bu kararsızlığı oluşturan nedenler olarak söylenebilir. AKP yönetiminin bir yandan Meclis'in tezkere kararını kendi tabanına ABD direnci imiş gibi propaganda etmesi diğer yandan Amerikan basınına mülakatlar vererek günah çıkartmaya çalışması en başta savaş konusunda hükümetin her hangi bir politikasının olmadığını da göstermiştir. Ayrıca Türkiye en önemli müttefiki olan ABD'ye karşı olmak gibi bir durumla da karşı karşıya kalmak istememiştir. Irak'a savaş konusunda tüm askeri ve diplomatik hazırlıklarını aylardır sürdüren ABD aynı zamanda savaş sonrası ortama siyasi ve ekonomik tüm alanlarda hazırlanmaya çalışmıştır. Savaş sonrası için öylesine detay konulara girilmiştir ki savaştan sonra Irak'ın ihtiyaç duyacağı un ve un mamullerinin karşılanması için Amerikalı üreticiler ve tüccarlar ile Pentagon arasında görüşmeler dahi yapılmıştır. Petrol gibi daha kritik ürünlerde ise hazırlıklara daha fazla önem verilmiştir. Buna karşın Türkiye'nin izlediği politika daha çok 'Zarar – Kontrol Politikası' olarak

adlandırılabilir ki Türkiye gibi gücü sınırlı olan ve savaşın zararlarından daha fazla etkilenebilecek bir ülke için bu tutum çokta yanlış değildir. Savaş başlamadan önce Türkiye savaşın önlenmesi için bazı girişimlerde bulunmuş, diğer bazı devletlerle görüşülmüş, ayrıca savaşın makul gerekçelerle başlaması gerektiğini, bunun yanında Türkiye'nin savaşın tarafı olma durumunda altından kalkamayacağı bir konumla karşı karşıya kalabileceğini her platformda dile getirmiştir. Bu konu Milli Güvenlik Kurulu'nda da görüşülmüş, destekler mahiyette bildiri yayımlanmıştır. Başbakan Tayyip Erdoğan'da barıştan yana olduklarını, ancak bir savaş olursa İslam ve demokrasiyi bünyesinde birleştirerek bir model haline gelen Türkiye'nin bu durumunu yitireceğini, bunu da Türkiye'nin kaldıramayacağını söylemiştir. Ancak her durumda da müttefik olan ABD'den yana olduklarını vurgulamışlardır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan kendisi ile yapılan bir röportajda Türkiye'nin özellikle koalisyonun bir parçası olduğunun altını çizmiştir. Türkiye, ABD ile yürüttüğü pazarlıklar ve bu pazarlıkların durma noktasına geldiği anlarda öncelikle politikasını ve amacını hem ABD'ye hem de dünyaya tam olarak anlatamamıştır. Bir yandan Irak operasyonundan “en az zararla çıkma” felsefesinde başarı elde etme manevraları yaparken diğer yandan Irak ve kuzeyine yönelik politikalarını net bir şekilde götürme becerisini tam olarak gösterememiş ikisinde de ciddi anlamda bocalamıştır. Dolayısı ile Türkiye Irak operasyonunda ABD'nin yanında yer almıştır, ancak, aktif olarak değil. Irak'a yönelik bir askeri hareketin gündeme geldiği andan itibaren Türkiye'nin bu konudaki düşünceleri şu şekilde ifade edilmiştir. Türkiye, Irak'a yönelik bir askeri operasyondan yana değildir. Bunun yanında savaştan sonra Irak'ın toprak bütünlüğü mutlaka korunmalıdır. Ayrıca Kuzey Irak'ta bir Kürt Devleti kurulmamalıdır. Her durumda, Kuzey Irak'ta yaşayan Türkmenlerin hakları korunmalıdır¹⁴⁸

Savaşa hayır demeyi gerektiren nedenlerden birinin dini olduğunu söylemek yanlış olmaz ki bu da herkesin aklına geldiği üzere, Müslüman bir ülkeye karşı işgalci kuvvetlerle işbirliği yapmanın ağır sorumluluğudur. 11 Eylül'ün hemen akabinde Bush'un, belki dil sürçmesi, belki de bilinçaltını yansıtır biçimde “Haçlı seferi”nden söz etmesi, bir anlamda ABD'nin yanında savaşa girecek ülkeyi Haçlı

---

¹⁴⁸ Çevik, 2.Körfez Savaşında...

seferine iştirak etmiş bir ülke konumuna sokmaktadır. Gerçekten bir Müslüman ülkenin bir başka Müslüman ülkeye karşı Gayrimüslim bir ülkeyle işbirliği halinde savaş açması kolay temellendirilebilecek bir olgu değildir. Başka bir “hayır” deme gerekçesi, savaştan en çok masum insanların etkilenecek olması gibi insani bir gerekçedir. İlk Körfez savaşından bu yana, söz konusu savaşın boy hedefi kötü adam Saddam yerinde kalmış, ama savaşta atılan bombalar ve ardından uygulanan ambargonun etkisiyle milyonlarca çocuk, kadın, genç-ihthiyar masum insan açlık, kirli su, yetersiz beslenme ve ilaç yokluğundan ölmüştür. Bir ülke altyapısı tahrip edilmek ve ablukaya alınmak suretiyle perişan hale getirilmiştir.

Savaşa “evet” demenin ulusal çıkarlara da uygun düşmeyeceğini akla getiren başlıca üç neden vardır. Bunlardan birincisi, savaş sonrası paylaşımın veya Irak’ta yeniden yapılanmanın yine güçler dengesine göre yapılacak olmasıdır. Bugün kuzeyden cephe açılması için Türkiye’ye baskı yapan güçler o gün Türkiye’yi savaş sonrası bölgesel yapılanmada eşit söz hakkına sahip bir taraf olarak görmeyeceklerdir. Savaşta Türk kamuoyunun %95’inin istemediği bir seçeneğe Türkiye’yi zorlayanların o gün çok kolay yan çizmeyecekleri ve gerçekten Türkiye’nin ulusal çıkarlarını gözetken çözümler isteyeceklerinin hiçbir garantisi yoktur. Körfez savaşı sırasında “Saddam’ı devirin” diye ayaklandırılan Iraklı muhalefetin sonradan yüzüstü bırakılması, bize vaat edilen savaş tazminatlarının ödenmemesi, halen kuzey Irak Kürtlerinin Türkiye aleyhine kışkırtılması bu bağlamda akla gelen örneklerdir. İkincisi, ABD’nin yıllarca sürecek bir işgale yönelmesi, ardından İran, Suriye gibi başka ülkeleri hedef seçmesi, böylelikle bölgenin sürekli yangın halinde istikrarsız bir bölge haline gelme tehlikesidir. Bu savaş hem Irak halkının, hem de İslam dünyasındaki yüz milyonlarca insanın zihninde Türkiye’yi çok olumsuz bir konuma oturtacak, onlarla aramıza tamiri kolay olmayan kin ve nefret tohumları ekecektir. Uyanması muhtemel etnik sorunlar bölge halkları arasında düşmanlığı körükleyecek, bölge ülkeleri kalkınmaya harcayabilecekleri kıt kaynaklarını yıllar boyu yine ABD ve öteki silah üreticilerinden alacakları silahlara ve savaşların finansmanına aktaracaklardır. Üçüncüsü, AB ve BM ile birlikte hareket etmenin uzun vadeli amaçlarımız ve

çıkarlarımız açısından daha tercihe değer olmasıdır. AB, sorunun silah denetçilerine süre tanınması ve atılacak adımların BM kararlarıyla meşru bir temele oturtulmasını savunmaktadır.

Türkiye'nin Irakta iki ulusal sınırının bulunduğu düşünülebilir; ilki toprak temelli mevcut sınırlar, ikincisi ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel sınırlar bunlardan ilki için yapılabilecek çok bir şey yoktur, zaten Türkiye'nin gelmiş olduğu nokta itibari ile daha fazla toprağa değil daha güçlü bir ülkeye ihtiyacı vardır. İkinci sınırlar konusunda denilebilir ki Türkiye üzerine düşeni yapmamıştır. Bu konuda Türkiye İngiltere, İsrail, ABD gibi ülkelerin dahi gerisine düşmüştür. Böylece bir tür bataklık haline alan Irak'ın kuzey bölgesi zaman içinde Türkiye'yi de içine çekmiştir Türkiye'nin endişelerinin en başında şüphesiz Kuzey Irak ve muhtemel Kürt devleti bulunmaktadır. Savaşa kadar temel tehdit 'Kürt devletinin kurulması' ihtimali olarak konuldu. Dost ve düşmanın bu eksene göre tarifi sonucunda Kürtler ve özellikle Kuzey Irak'taki iki aşiret reisi hedef tahtası ilan edildi, Saddam bile kötünün iyisi sayılır hale geldi. Türkiye'nin Kırmızı hatlarla belirlediği ve savaş ilan sebebi saydığı bu sorunla şu an karşılaşma ihtimali doğmuştur. Bütün konuşulardan farklı bir durum da Türkiye, İran ve Suriye'nin güvenliklerini tehdit edecek böyle bir gelişmenin en büyük kazancının İsrail'in elde edeceği kazanç olacağı ve Kuzey Irak'ta kurulacak ve doğal olarak bütün komşularıyla problemlili bağımsız bir Kürt devleti İsrail'in en önemli sıçrama taşı haline geleceği hususudur. İsrail ve Amerikalı Yahudiler Irak ve Türkiye'deki Kürt sorunuyla çok yakından ilgilenmektedirler. Bunun bir nedeni Kuzey Irak'ta yaşayan ve büyük bir bölümü İsrail'e göç etmiş bulunan Kürt Yahudileri olmasıdır. İsrail Kuzey Irak'ta oluşacak bir devlet içinde Kürt Yahudilerinin haklarını garanti etmek ve onlara ağırlık kazandırmak için çalışmaktadır. Diğer taraftan Yahudi kamuoyunu Kürtler lehinde etkilemek için Kürtlerin Yahudi ırkıyla akrabalığına dair iddialar ortaya atılmaktadır. Önemli bir kısmı 1950'lerden itibaren İsrail'e göç etmiş durumda bulunan Yahudi Kürtler İsrail içinde örgütlenmişler ve Yahudi toplumuna tam olarak uyum sağlamışlardır. Halen İsrail'de 150,000 civarında Kürt kökenli Yahudi bulunmaktadır. Son yıllarda Türkiye'ye gelen İsraili turist sayısında da artış görülmektedir. Bu turistlerin birçoğu

aslında Kürt Yahudileridir ve ziyaretleri Kürt şehirlerine yoğunlaşmaktadır. Çoğu aslen Irak Kürdistan'ı sınırları içinde yer alan Zaho şehrinden gelmektedirler. Zaho savaştan önce kimsenin bilmediği bir kasabaydı. Kürt mültecileri için oluşturulan güvenlik bölgesinin hudutları Zaho'yu da kapsayacak şekilde çizildi. Bundan dolayı Amerika'daki Yahudi lobisi Irak'a karşı saldırıyı büyük bir heyecanla desteklemiştir.

Türkiye bu nedenle Orta Doğuda izlemekte olduğu dış politika çizgisini İsrail'den ayırştırmak durumundadır. Ankara'nın Amerika'daki Yunan ve Ermeni lobilerine karşı kendisine müttefik olarak kabul ettiği ve İsrail'le yakın ilişkiler karşılığında kritik konularda Türkiye lehine faaliyetlerde bulunan JINSA-CSP ekibi bugün Irak'ı parçalama planları yapmaktadırlar. Irak'ta bir Kürt devleti kurulması sonucunu doğuracak rejim değişikliği operasyonu Türkiye'nin en acil önlem alması gereken sorunudur. Türkiye Orta Doğu politikalarını Irak konusunda çıkarları çatışan İsrail'le uyumlu hale getirme çabasından uzaklaşmak ve AB ile ortak stratejiler geliştirmek zorundadır. Türkiye kısa vadede ortak çıkarları gereği AB üyeliğini merkeze almadan da AB ile ortak hareket noktaları bulmak zorundadır Ayrıca Dışişleri Bakanı Abdullah Gül savaştan sonra alınan yeni kararlar ile Irak'a yaklaşık 13 yıldan beri uygulanan ekonomik yaptırımlar kaldırılmakta olduğunu, Irak'ın geçiş sürecinde ve yeniden imarında BM'ye hayati bir rol verildiğini, Koalisyon Güçleri'nin yetki ve sorumlulukları kayda geçirildiğini, uluslararası toplumun Irak'a sağlayacağı desteğin meşru çerçevesinin de belirlendiğini, Türkiye'nin ısrarla üzerinde durduğumuz Irak'ın egemenliği ve toprak bütünlüğünün teyit edildiğini, uluslararası toplumun Irak halkına geçiş döneminde etkin olarak yardımda bulunmasının yolunun da açıldığını, Irak'ın doğal kaynaklarının tüm Irak halkına ait olduğunun teyit edildiğini söyleyerek Türk kamuoyuna bilgi vermiş, bağlantılı olarak da Türkiye'nin endişelerinin giderildiğine atıfta bulunmuştur Bunun yanında Türkiye'yi savaştan sonra olması muhtemel bir göç dalgası da endişelendirmiş, olası göçleri engellemek için Kuzey Irak'a asker gönderilmesi bile gündeme gelmiştir. Tabii ki asker gönderiminin diğer sebepleri PKK-KADEK unsuru, Türkmenlere karşı yapılabilecek muhtemel saldırılar ve bölgedeki dengelerin gözetilmesi amacına yöneliktir. Bu konuda Türkiye Kuzey Irak'ta asker bulundurma konusunda

anlaşmalar yapmış, Türkiye'nin Kuzeyde 12 mil gideceği hususunda anlaşılmıştır. Nitekim Savaşın bitiminden sonra Kürt grupların Türkmenlere karşı yaptığı saldırılardan sonra Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ABD'li yetkililere 2 saate kadar duruma el koymaz saldırının önüne geçmezlerse Türkiye'nin Kuzey Irak'a gireceğini bildirmiştir

Amerika Türkiye'den, yaklaşık 90 bin civarında Amerikan askerine topraklarını açmasını istemiş, bu askerin, 30 bin civarı Türkiye'deki üslerde ve limanlarda konuşlandırılması, 60 bininin ise Kuzey Irak'a geçmesi gündeme gelmiştir. Amerika ayrıca İncirlik, Batman, Diyarbakır, Muş, Malatya üsleri ile İskenderun, Antalya ve Mersin limanlarını kullanma izni talep etmiştir. Ancak Amerikan yönetimi, zor ikna ettiği ve hareket için ihtiyaç duyduğu Kürt grupların karşı çıkması üzerine Türk askerinin operasyon sırasında Kuzey Irak'a geçmesini istememiş, Türkiye'ye, bu yardımlarına karşılık, yüklü miktarda askeri ve ekonomik yardımda bulunmayı kabul etmiş, Kürt devletinin kurulmayacağına dair güvence vermiştir. Tabii ki bu iznin Türkiye tarafından verilebilmesi TBMM'nin kararına bağlıdır ve bu konu bir tezkere ile 1 Mart'ta Meclis' taşınmıştır.¹⁴⁹

ABD 50 yıllık stratejik ortağı ve müttefiki Türkiye ile ilişkilerinde ilk şokunu “asker konuşlandırma ve yurt dışına asker göndermeye” ilişkin yetki tezkeresinin mecliste kabul edilmemesiyle yaşamıştır. 1 Mart'ta görüşülen tezkere mecliste reddedilmiş ve Meclis ‘barış’ demiştir. TBMM Başkanı Bülent Arınç, salt çoğunluk bulunmadığı için Başbakanlık tezkeresinin reddedildiğini açıklamış, yaklaşık 3.5 saat süren kapalı oturumun ardından yaptığı açıklamada, oylamada tezkereye 250 ret, 264 kabul oyu kullanıldığını, 19 milletvekilinin de çekimser kaldığını bildirmiştir. O güne kadar, tezkerenin geçeceğinden emin görünen Amerika, yetki tezkeresinin demokrasiye takılmasına önce ciddi anlamda şaşırmış, ardından bunun doğal bir demokratik bir süreç olduğunu belirterek, tepkisini fazla yükseltmemeye özen göstermiştir. ABD Başkanı Bush, Dışişleri Bakanı Powell ve diğer yetkililer yaptıkları açıklamalarda sık sık Türkiye'nin demokratik sürecine saygı duyduklarını

¹⁴⁹ Çevik, 2.Körfez Savaşında....

dile getirmişler, ancak, ABD'nin şahinleri olarak bilinen yazar ve sözcülerden de tezkerenin geçmemesine yönelik sert tepkisi resmi ağızdan olmasa da bir şekilde Türkiye'ye hissettirilmiştir. Tezkere oylamasından sonra ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Pearson, ABD'nin Türkiye'deki demokratik sürece ve karar alma mekanizmalarına saygılı olduğunu belirterek, Türkiye ile ABD arasındaki geçmişe dayanan dostluğun devam edeceğini söylemiştir. Esasen Irak Krizi Türkiye'yi kendi güvenlik politikası ile müttefikleri arasında bıraktı. Amerika tarafından Türkiye'nin iç politikası görmezden gelinerek giderek artan bir baskı uygulanmıştır. Türk insanı Amerika'ya tarafsız bakabildiği için Irak krizi ile birlikte Türkiye'de bir Amerikan karşıtlığı doğmuştur.¹⁵⁰

Bunun sonucunda Türkiye ile ABD arasında yürütülen pazarlıklar da bir anda durdu. Ekonominin ötesinde pazarlık dışında tutulması gereken çok önemli bazı konulara ilişkin görüşmeler de bir anda ya donduruldu ya da ABD ile Türkiye arasında gerginlik noktası haline geldi. Gerginliğin en önemli nedeni ise Kuzey Irak'tı. Öyle ki Kuzey Irak, zaman zaman Türkiye'nin ABD'ye Irak operasyonunda verebileceği olası bir desteğin ve bu yöndeki tartışmaların bile önüne geçti. Bu gayet doğaldı. Çünkü, masa başında savaşa yönelik yapılan pazarlıkların belki de olmazsa olmaz koşulu her iki ülke açısından da Kuzey Irak üzerinde düğümleniyordu. Reddedilen tezkere sonrası genelde Türkiye'nin yürüttüğü dış politika, özelde hükümet politikasızlıkla suçlanmış ve eleştirilmiştir. Türkiye bu dönemde BM kararı olmadan yapılan bir savaşın meşru olmayacağını ileri sürmüş, diğer taraftan ABD ile pazarlıklar sürdürülmüş, yetki tezkeresi oluşmadan da Türkiye'ye yabancı asker ve mühimmat gelmiş, en sonunda ise Türkiye Meclis tezkereye onay vermeyerek Türkiye'nin ve Hükümet'in kararsız politikasına noktayı koymuştur.Reddedilen tezkerenin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi, üç hafta önceki ilk ret kararının ardından ikinci kez, yurtdışına asker gönderilmesi ve Amerikan uçaklarına Türk hava sahalarını kullanma yetkisi verilmesine ilişkin tezkereyi savaşın başlamasından bir gün sonra görüşüp kabul etmiştir.

---

¹⁵⁰ Çevik, 2.Körfez Savaşında....

Başbakan Tayyip Erdoğan tezkerenin geçmemesi konusunda Türkiye'nin demokratik bir devlet olduğunu, buna Meclis'in karar verdiğini, ayrıca tezkerenin geçmemesinde özellikle pazarlıklar yapılırken Amerikan medyasında Türkiye aleyhine yapılan yayınların etkili olduğunu, 'Türkiye'nin para pazarlığı yaptığı' ve Türkiye'nin satın alınan bir devletmiş gibi gösterilmesinin milletvekilleri üzerinde etkili olduğunu söylemiştir.¹⁵¹

Ayrıca Irak'a asker gönderimi ile ilgili üçüncü bir tezkere 07 Ekim 2003 tarihinde Mecliste kabul edilmiş Irak'lı yetkililerin istemesi halinde gönderilecek olan Türk Askerinin Irak'ta güvenlik ve istikrara katkı sağlaması için gideceği gerekli düzenlemelerin hükümet tarafından yapılacağı bildirilmiştir. Üçüncü tezkerede de Asker son kararı hükümete bırakmış, ulusal çıkarlar için risklerin göze alınabileceğini belirtmiştir. Amerika'nın aslında Türkiye'yi savaşın içine sokmak isteğinde olduğunu söylemek oldukça zordur. AKP Hükümetinin tecrübesizliği ve kararsızlığı ile birlikte gelen tezkere krizinin oluşmasında ABD'nin politikalarının da etkili olduğu söylenebilir. Nitekim ABD tezkere krizine giden haftalar boyunca Türkiye ile yürüttüğü müzakerelerde sürekli olarak Başkanın savaşa henüz karar vermediğini ve bundan dolayı Türkiye'nin taleplerinin karşılanmasının belirsiz olduğunu söyleyerek kararsız bir politika izlemeleri önemli rol oynamıştır. Ayrıca ABD'li yetkililerin tezkerenin geçeceği konusunda duydukları güven bu sonucu beraberinde getirmiştir. ABD gibi dış politika vizyonu olan bir devletin bunları sonucunu düşünmeden yaptığını söylemek yanlıştır. Amerika'nın, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta asker bulundurmasına karşı çıktığını ve Kürt grupların görüşlerini desteklediğini söylemek yanlış olmaz.

Şüphesiz savaşta en çok hafızalarda Türkiye ile Amerika arasında savaş konusunda yapılan pazarlıklar ve eleştirilen hükümet kaldı. Aslında pazarlıklar Ecevit Hükümeti zamanında başlamıştı. Ecevit Hükümeti zamanında son görüşmeyi Dış İşleri Bakanı Şükrü Sina Gürel yapmış ve ABD ile çetin pazarlıklar

¹⁵¹ Çevik, 2.Körfez Savaşında...

gerçekleştirmişti. AKP Hükümeti iktidara geldikten sonra da Hazine'den sorumlu Devlet Bakanı Ali Babacan göreve geldiğinin ikinci haftasında 11-12 Aralık 2002 tarihleri arasında Amerikan yetkilileri ile Irak Operasyonunun mali boyutu konusunda Washington'da görüşmeler gerçekleştirmiş ve değişik senaryolar üzerinde durulmuştur. Yine 27.12.2002 tarihinde ABD yetkilileri ve Türkiye Hazine yetkilileri görüşmelerde bulunmuş, Türkiye'nin verdiği rapora göre savaşın kısa sürmesi halinde Türkiye'nin zararının 20 milyar dolar olacağı, 6 ay veya 1 yıl sürmesi halinde zararın 30 milyar dolar olacağı, 1 yılı aşması halinde ise zararın 100 milyar doları bulacağı bildirilmiştir. ABD'li yetkililer ise Türkiye'ye, üslerin bakım ve onarımı dahil olmak üzere 5 milyar dolarlık bir destek vaadinde bulunmuşlardır. Türkiye bu görüşmelerde ABD yönetiminden borçların yeniden yapılandırılmasını da talep etmiştir. Türkiye ile ABD arasında Irak'a yapılan müdahale öncesi Türkiye birinci Körfez Savaşından sonra yaşadığı olumsuzlukları ABD'nin tekrar yaşatmaması için yapılan görüşmeleri bir mutabakat metni ile anlaşma haline dönüştürmek istemiş oluşturulması ön görülen mutabakat metni ile Türkiye'nin Kuzey Irak'a güvenlik koridoru oluşturulması amacı ile 20 km ilerleyeceği ön görülmüş askeri ve siyasi mutabakat konusunda ABD'nin ekonomik mutabakat konusunda ise AKP hükümetinin cevabı beklenmiş yapılan yorumlara göre ise Türkiye'nin istediğinin yüzde doksan beşi elde ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca mutabakat metninin askeri ve siyasi bölümlerinde anlaşma sağlanmış bunun içinde Kürt grupların silahlandırılmasının da bulunduğu belirtilmiş Kürt grupların ağır silahlarla donatılmaması ve silahların teslimatında ise TSK'nın yetkililerinde bulunması öngörülmüştür.

ABD'nin savaşa kendisiyle birlikte Türkiye'nin de girmesi yönündeki yoğun baskılar karşısında oldukça sıkıntılı günler yaşayan hükümet ABD askerlerinin geçişine izin vermek için yetki isteyen tezkerenin meşrulaştırılmasına gerekçe olarak, savaşa “ahlâken hayır, milli çıkarlarımız için evet!” gibi, değişik yorumlara açık bir argüman bulmuştur. Bu süreçte Hükümeti “savaşa evet” demeye zorlayan nedenlerin başlıcaları ekonomik krizden çıkış amacıyla yürütülen istikrar programının sürdürülebilmesi, 2003'te ödenmesi gereken toplam iç ve dış borçların 73.5 milyar

dolar olması, ABD'ye direnmenin muhtemel ağır faturası ve savaş sonrası duruma müdahil olma isteği olarak sıralanabilir. Tezkerenin reddi ve bu süreçte yapılan görüşmelerde yapılan hareketler Türkiye'yi Ulusal ve Uluslar arası kamu oyunda imajını zedeleyerek satın alınabilir bir ülke konumuna soktu. ABD'nin Irak krizindeki durumundan yararlanmayı düşünen hükümet ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak'a geçmesini sağlayacak tezkere karşılığı ABD ile altı milyar dolarlık bir ekonomik yardım paketi üzerinde anlaşmıştı. Ancak tezkerenin reddi her şeyi alt üst etti.¹⁵²

Genel Kurmay'ın Tutumu'na gelince; Savaştan önce alışılanın aksine Genelkurmay ve MGK'dan (Milli Güvenlik Kurulu) ciddi bir yorum yapılmamıştır. Irak krizi ve muhtemel sonuçları konusunu görüşmek üzere toplanan Milli Güvenlik Kurulu herhangi bir karar almamış kararı ve alınacak kararın sonuçlarını hükümete bırakmıştır. Toplantı sonrası yaptıkları açıklamada “sorunun BM kararları ve uluslar arası hukukun meşruiyeti temelinde barışçıl yollarla çözümü için gerekli çabaların sürdürülmesinin önemi vurgulanmıştır” denmiş, hükümete oluşturulacak politikalar hakkında diğer MGK'lar ile birlikte yol gösterici bir tavsiyede bulunulmamış AKP hükümeti Irak savaşında ki politikası ile birlikte yalnız bırakılmıştır. Reddedilen 1 Mart tezkeresinden önce yapılan MGK toplantısında somut bir karar çıkmamış, MGK toplantısından sonra yapılan kısa açıklamada, Irak'a muhtemel askerî müdahale konusunda ABD ile yapılan müzakerelerde ulaşılan sonuçların değerlendirildiği belirtilmiştir. Orgeneral Hilmi Özkök de “Biz söyleyeceğimizi söyledik” cevabını vererek, MGK'nın 31 Ocak tarihli kararını hatırlatmıştır. Savaş esnasında ve sonrasında askerinin savaşla ilgili bir politikasının olduğunu söylemek oldukça güçtür. Türkiye'de kendilerini ilgilendirsin veya ilgilendirmesin iç ve dış politika ile ilgili bir çok konuda dönemin hükümetlerine basın aracılığı ile veya direk olarak TSK'nın görüşlerini dikte eden Genel Kurmay bu konuda tarafsız ve dışarıda kalmayı tercih etmiş olabilecek olumsuz sonuçlardan kendilerini uzak tutmanın planlarını yapmışlardır. Savaştan önce veya sonra Genel Kurmayın veya TSK'nın

---

¹⁵² Çevik, 2. Körfez Savaşında....

yetkili subaylarının kendi politikalarını yansıtacak herhangi bir görüşleri veya beyanları olmamıştır. Bu durum Türkiye'nin pekte alışık olduğu bir durum değildir. TSK genel olarak denilebilir ki siyasete müdahale etmeme maskesi altında ABD ile savaşa girilmesini destekleyen bir politika izlemiştir. Savaş öncesi askeri kanatta Kuzey cephesi olmadan savaşın kazanılamayacağı yorumları yapılmış, askeri yığınağın da savaşın kazanılmasına yetmeyeceği belirtilmiş ve Irak askerinin direneceği beklenmiş bu sebepler de Türkiye'nin savaşın dışında kalmasına katkıda bulunmuştur.¹⁵³

Türkiye Irak'taki kırmızı çizgilerin üstünü çizmiş, bu nedenledir ki genel seçimler öncesinde Irak'taki Kürt bölgesinin iki kenti Süleymaniye ve Erbil'e İstanbul bağlantılı uçak seferleri başlatmıştı. Bu hava yolu bağlantısının Irak'taki Kürt yöneticilerinin halk arasındaki itibarını oldukça yükselttiği bir gerçektir. Yani Türkiye bir bakıma Irak'taki Kürtleri güçlendiriyordu. "Sekiz yıl içinde bağımsız bir Kürt Devleti" kurulacağını söyleyen 100 bin kişilik peşmergenin başındaki Berzani'nin Kürdistan'ın seçilmiş Başkanı olduğu, Başkan Buş tarafından 27 Ekim 2005'te Beyaz Saray'daki görüşme ile pekiştirilmek istendi. Buna karşılık ABD Kongre üyelerinden McCain ; "Kürtlerin bağımsız bir devlet olmasını Türkler hiçbir zaman kabul etmeyecek. Irak'ın üç parçaya bölünmesi, ancak karışıklığın formülü olabilir" diyerek, Türkiye konusunda ABD yönetimini uyarma gereği duymuştu. Savaş sonlarında Irak'ın kuzeyi yeniden inşa edilen hava alanları, yolları ve üniversitelerin imkanlarıyla daha çekici hale getirildi. Üstelik bu "Irak Kürdistanı"nın ihtiyaçlarının yüzde 90'ının Türk işadamları tarafından alındığını ileri sürenler az değildi. Aslında Irak'ın kuzeyini Türkiye'nin çekici hale getirdiği görülebiliyordu.

Gerçekte Türkiye Irak'taki gelişmelerden en fazla etkilenen ülke olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Temelde Barzani ve Talabani ikilisi "Irak/İran" savaşı sonrası Türkiye'nin bölge üzerindeki dikkatini ülke içine yöneltmesi için PKK terörünü büyük ölçüde desteklemek bir yana yönetmişlerdir. Öcalan/Talabani ve Barzani arasında zaman zaman anlaşmazlık çıkmış olsa da TSK'yı kendi sınırları içindeki

---

¹⁵³ Çevik, 2. Körfez Savaşında...

terörle uğraştırmakta aynı görüşte olmuşlardır. Yıllardır Irak'ın kuzeyinde Türkiye'nin, kendi kucağında büyüttüğü bir nevi “prematüre çocuk” olan “Kürt Devleti” artık küvezden çıkmak için ABD'nin Saddam otoritesini ezmesini beklediğini ya görmedi ya da görmek istemedi. Burada sorun tezkere çıkarıp çıkarmamak sorunu değil Türkiye'nin Musul ve Kerkük'te tarihten kaynaklanan vecibelerini yerine getirip getirmeme sorunu olarak ortada duruyordu. Türkiye daha müdahale olmadan Irak'a şu veya bu biçimde yeterli kuvvet sokup, gerekeni yapması gerekirken Türkiye işi sağa sola havale ederek “ne şiş yansın ne de kebab” politikası izledi.

Barzani ve Talabani Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak'tan uzak tutulmasının yolunun ABD'den uzak tutulmasından geçtiğini çok iyi biliyorlardı. Bunun için tezkerelerin hem kabul hem de reddi durumunda Türkiye'deki lobileri vasıtasıyla büyük gayretler gösterdiler. Irak'ın kuzeyinde birbiri peşi sıra vuku bulan Süleymaniye'deki Çuval vakası, Telafer saldırısı, Musul olayları ve son olarak da Kerkük'te seçim adlı tiyatro oyununda meydana getirilen oldubitti aşamalı bir biçimde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Reflekslerinin test edilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Barzani ve Talabani, Türkiye'nin kırmızı diye nitelendirdiği çizgileri, ABD'nin onayını alarak daha ilk günlerde Kerkük nüfus ve tapu dairelerini yağmalatıp, mezar taşları tahrip ederek çiğnemiştir. Devam eden süreçte de Türkiye'den yükselen tepkilere ise Barzani ve Talabani ikilisi meydan okuyarak cevap vermiştir.

Gerçekçi olmak gerekirse, Türkiye tezkerelerle başlayan süreçte ABD gibi dünyanın tek küresel gücü karşısında ciddi, tutarlı, uzun vadeli ve stratejik içerikli siyasi bir tavır ortaya koyamamıştır. Soğuk savaş sonrasında Dünyanın tek süper gücü haline gelen ABD ile olan ilişkilerin çok daha özenli ve dikkatli yürütülmesi gerekirken bunun tam tersi ciddiyetsiz, ilkesiz ve tutarsız bir tutum ortaya konmuştur. ABD'nin Irak'a müdahalesi sırasındaki Türkiye'nin kararsız, ciddiyetsiz, tutarsız ve güven vermeyen yaklaşımları ABD'nin Türkiye'ye yönelik tavrı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu süreçte Türkiye kendi koyduğu “kırmızı çizgileri” önce

kendi çığnemiş ardından da peşmergeler tarafından bu çizgilerin çığnemesine ses çıkaramaz duruma gelmiştir.

ABD, Irak'ta Türkiye'ye karşı geliştirdiği her tavırdan sonra kontrollü olarak daha da ağırını dayatan bir strateji izlemiştir. Bütün bu yaklaşımlar Türkiye'deki yetkililerin abartılı bir biçimde "ABD, Türkiyesiz yapamaz" düşüncesini yıkmaya yönelik olarak gerçekleşmiştir. ABD, hem Türkiyesiz hem de Türkiye'ye rağmen yapar stratejisi izlemiştir ve izlemektedir.

Türkiye'deki mantık hatalarından birisi de ABD'nin Talabani/Barzani'yi Türkiye'ye asla tercih edemeyeceğine ilişkin inançtır. Bu yaklaşım sakattır. ABD yüz milyonluk Arap Dünyasını iki buçuk milyonluk İsrail'e nasıl tercih ettiyse ya da ediyorsa rahatlıkla Talabani/Barzani ikilisini de Türkiye'ye karşı tercih edebilir ve etmektedir. Öncelikle bunu kavramak gerekmektedir. ABD, uyguladığı stratejilerle hiçbir zaman vazgeçilemezleri olmadığını ortaya koymuştur. Türkiye'de yerleştirilmeye çalışılan yanlış paradigmalardan birisi de "Kuzey Irak'ta kendisine düşman ülkelerle kuşatılmış bir Kürt Devletçığının yaşama imkânı bulamayacağı" yolundaki yargıdır. Bu düşüncüyü savunanlar gerçekte "böyle bir devlet nasıl olsa yaşamaz, o halde bırakın kursunlar" düşüncesini savunmaktadırlar. Bu bir aldatmacadır. Onca diasporası, lobisi ve dış desteği olan böyle bir devletin varlığını sürdürmemesi için hiçbir neden yoktur. Böyle bir devlet İsrail ya da Ermenistan'dan daha da sağlıklı bir demografi ve jeopolitik imkâna sahip olarak yaşamaya devam edebilecek potansiyeli bünyesinde taşıdığını görmek gerek.¹⁵⁴

---

¹⁵⁴ Aykut, Toros, ve diğerleri, Nüfus Yapısı Uyumu, Global Strateji Dergisi, Kerkük Özel Sayısı, Haziran 2005, s.52.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Kerkük şehri, tarih sayfasında ilk yerleşim yeri olan Mezopotamya'nın çok stratejik bir noktasında yer almaktadır. Bu özelliği sebebiyle bir çok medeniyetin elinde bulundurmak istediği bir bölge içerisinde yer almaktadır. 19. yy'ın ortalarından sonra bölgenin zengin petrol yataklarına sahip olduğunun ortaya çıkmasından sonra önemini daha da arttırmış ve günümüze kadar birçok devletin ya da grupların yönetimi altında tutmak için türlü oyunlarına sahne olmuş bir bölgedir.

Kerkük bin yıldan fazla ve günümüzde de hala Türkmen halkın yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.

Türkmen terimi oğuz boyundan olan Türklere verilen addır. Bu bölgeye Türklerin gelişinin Büyük Selçuklu döneminden önce olup, MS 7. yy'ın sonlarına doğru olduğunu söyleyen tarih bilimciler vardır. Osmanlı idaresine girişi ise 16. yy içerisinde olmuş ve 1. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlının elinde kalmıştır. Bölge Musul Vilayetine bağlı bir sancak olarak yönetilmiştir. Kendine bağlı da 6 adet kazası bulunmakta idi.

Kerkük de, tıpkı Kıbrıs'ın sinsi oyunlarla İngilizler tarafından işgal edilmesi gibi hiçbir hak ve hukuka dayanmadan, Osmanlının elinden alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ise, bölgenin Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalmasından ve burada yaşayan yoğun Türk nüfusundan dolayı buradaki hakkından vazgeçmek istemiyordu. Ancak yine İngilizlerin kışkırtmaları sonucu çıkan ayaklanmalar neticesinde, 1926 yılında bu amaçtan vazgeçilmiştir. Bu dönemde İngilizlerin dayatmaları sonuç vermiş Türkiye-Irak sınırları belirlenmiştir. Irak resmen bir devlet olmuş, İngiltere böylece bir "Petrol Devleti" kurmuş ve bu devletçiği himayesine almıştır.

Bu gelişmeler olduktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti, tezlerini dayandırdığı Türkmen nüfusu bir anda unutuverdi. Daha sonraki süreçler içerisinde ise destek bulamayan Türkmen halk, çeşitli katliamlara ve zorla bölgeden uzaklaştırılmaya varan durumlara maruz kaldılar. Türkiye Cumhuriyeti'nden beklenen yardımı alamadılar.

Geçtiğimiz yüzyıl içerisinde ise en önemli gelişme Birinci Körfez Savaşı'nın hemen ertesinde Irak'ın Kuzeyinde oluşturulan uçuşa yasak ve güvenli bölge ilan edilen coğrafyada ortaya çıkan, sözde Kürt Devletinin temellerinin atılmış olmasıdır. Bu gelişmeler yaşanırken Türkiye izlediği yanlış politikalar yüzünden ağır maddi kayıplar yaşamış, bunların sonucunda ekonomik krizler görmüştür. Yanlış politikaların devamında yapılan bir diğer hata ise, yanı başında temelleri atılan Kürt devleti ile ilgili etkin politika üretmeden bekleyişidir. Tüm bunların neticesinde bölgenin asıl sahibi ve hiçbir dönemde azınlık olmayan Türkmenlerin yalnız kalmasından dolayı uğradığı haksız uygulamalar olmuştur.

2000'li yıllara gelindiğinde ise süreç 11 Eylül 2001'de Amerika'ya yapılan terör saldırıları neticesinde ortaya çıkan durumdur. Bu dönemde Amerika'nın izlediği politika Müslüman ve Arap dünyası üzerine olmuştur. Önce Afganistan ardından da Irak işgal edilmiştir. Her iki operasyonun da temelinde terörü engellemek ve bölge halkını huzura erdirmek vardı. Ancak Amerikanın kendi uydurması olan terör yaklaşımları neticesinde, bölge halkları mevcut olan ve sahip oldukları huzur ve değerleri yitirmişlerdir. Bunun yanı sıra terör örgütleri ya da kitle imha silahları ile ilgili hiçbir argümana da rastlanamamıştır.

2003 Irak işgalinden sonra ise, Kuzey bölgede ABD'nin en büyük yandaşı Kürt aşiretleri 1991 de ulaşmak için attıkların temeli sağlamlaştırıyorlardı. Bunun neticesinde Irak'ın Kuzeyinde ve Kerkük'ün de başkent ilan edilmesiyle, Türkiye'nin politikalarında ne kadar zayıf kaldığı gözler önüne seriliyordu. İşte bu gelişmeler yaşanırken, Kerkük Türkmenleri de bölgede iş yapamaz duruma getiriliyor, tapu

müdürlükleri kayıtları ortadan kayboluyor yeni kayıtlar Kürtler lehine değiştiriliyor, ileri gelen Türkmen liderler suikast girişimlerinde bulunuluyordu.

Kürtler için kilidi açacak anahtara, Kerkük'e bir kez daha dönüldüğünde şöyle bir gerçek karşımıza çıkmaktadır: Nüfus sayımlarına göre hala şehirdeki nüfus oranı Türkler ve Arapların lehinedir. Ancak tüm dünyanın bildiği ve görmezden geldiği gibi Kürtler Kerkük'e girmişler, nüfus bilgilerini, tapu dairesini yani bu kentin mülkiyetini ve tarihsel hafızasını bilinçli olarak yok etmişlerdir. Zira Kürtlere göre Kerkük, Kürdistan'ın başkentidir. Barzani artık Amerika ile köprüleri atmak pahasına Kürdistan bölgesi tanınmazsa bu kent ve diğer illerdeki Arap nüfusun kendileri tarafından bu bölgeden çıkarılacağını söylemiştir. Öyle de yapmışlardır. Talabani kendi bölgesindeki mezralarda aile başı 1500 dolara kadar para dağıtarak Kerkük'ü adeta teslim almıştır. Barzani de Erbil, Selahaddin, Atruş, Mahmur gibi yerleşim bölgelerinden Peşmergeleri Kerkük'e yığmıştır. Ardından 30 Ocak seçimlerinde aralarında iki de PKK partisi olan Birleşik Kürt Cephesi, Kerkük'te birinci, Irak'ta ikinci parti durumuna geçmiştir.

Kürtler kazançlıydı çünkü ordusu dağıtılmış olan, silah taşıyanların tutuklandığı bir ülkede Irak ordusunun ağır silahları ile donanmışlardı. Amerikalılar tarafından eğitilen 80 bin kişilik Peşmerge ordusu Irak'ın dağıtılan ordusunun yerine geçmişti ve kendi bölgelerini de koruma hakkı elde etmişti. Kuzeydeki üç bölgede elde edilen özerklik hakkı da cabası olmuştur.

Şimdi, hükümetinden eğitim kurumlarına, vergi ve nüfus dairelerinden sağlık teşkilatlarına ve silahlı kuvvetlerine kadar hemen her alanda fiili bir devlete sahip olan Kürtler, Sevr ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti hüsrانlarından sonra tarihin onlara sağladığı bu fırsatı bu defa ellerinden kaçırmak istememektedir.

Ya Irak Türkleri, bilinen adlarıyla Türkmenler, ne olursa olsun bilinen bir şey var, onlar da en az Kürtler kadar söz sahibi olmak ve haklara sahip olmak, kendi dilinde konuşmak, okumak ve marşını söylemek istemekteler.

Üstelik Türkmenlerin istediği, ayrılmak da değildir. Kendi bayrağını Irak bayrağı birlikte sallamakta, Arap kardeşiyle, Keldani, Süryani, Kürt kardeşiyle beraber yaşamak istemektedir. Maalesef gerçekler böyle değildir. Çünkü bu yalnızlığın, derdini anlatamamanın temelinde çok büyük bir yanlış yatmaktadır. Lozan Antlaşması ve Ankara Antlaşması Türkmenlerle ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu nedenle Türkmenler sıradan bir Irak vatandaşı muamelesi görmektedirler. Yani Kars ve Gümrü Antlaşmalarında olduğu gibi Nahçıvan Türkleri'nin ve Acara Müslümanlarının garantörü olan bir Türkiye Cumhuriyeti yoktur orada; ya da Lozan, Londra ve Zürih Antlaşmalarıyla hakları Türkiye tarafından garanti edilen Kıbrıs Türkleri yoktur orada.

Konu Irak Türkü açısından incelendiğinde durumun 1920'den pek de farklı olmadığı gerçeği göze çarpmaktadır. Zira, o günün ana işgal gücü İngiltere idi. Türkler ve Şiiler kendilerini Osmanlı idaresi altında ifade edip isyan etmekteydiler. Irak'ı yönetemeyeceklerini anlayan İngilizler, Iraklılardan oluşan bir hükümet kurma yoluna gittiler. 11 Ekim 1920'de ilk Irak hükümeti kuruldu ve Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal Irak'a getirildi. Yeni Irak devletinin temel politikası, 1920'de isyanın iki ana unsuru olan Şiileri ve Türkmenleri sistemin tamamen dışına itmek oldu. Bunda elbette ki Kerkük, Musul ihtilafının da payı olmuştur. Bu politika bugün de değişmemiştir ve süregelmektedir.

Görülüyor ki geçmiş anayasalarda Türkmenlerin varlığı ortaya konmuş ancak temel hakları çok büyük ölçüde kabul edilmemiştir. Irak'ın 1925, 1958, 1963, 1964, 1968 Anayasaları, Türkmenlerin haklarına değinmemiştir. Bunların sadece bir kısmı Iraklıların yasalar önünde eşit olduğunu vurgulamış, diğerleri ise Araplar ve Kürtlerin temel haklarını teminat altına almıştır. Sadece 2004 Geçici Anayasası, Türkmenlere değinmiş ancak onlara yok denecek kadar önemsiz ve içeriği ne olduğu belli olmayan bazı haklar tanımıştır. Ancak, burada bir ayrıntı 1931 yılında çıkartılan 174 No'lu Yerel Diller Kanunu'dur. Bu kanun Türkmen haklarını içeren önemli bir belgedir.

Kaldı ki, işgal güçlerince göreve getirilen geçici Yürütme Konseyi ve ondan görevi devralan Geçici Yönetim'in uluslararası hukuk açısından durumu da tartışmalıdır. Fakat, ortada halkın yüzde 60'ının katıldığı iddia edilen, sandıklar açılıncaya kadar kimlikleri bilinmeyen 19 bin adaylı, Türkmen seçmenlerin sandıklarının kaçırıldığı, Türkmenlerin oy kullanamadığı, Sünni Arapların boykot ettiği 30 Ocak Irak Genel Seçimleri gibi bir demokrasi ve insan hakları ayıbı bulunmaktadır. Ne kadar düşündürücüdür ki, bu, ABD liderliğindeki işgalciler ve Türkiye'deki işbirlikçileri ve tabi Kürtler tarafından bir başarı olarak sunulmaktadır.

Tüm bu tespitlerden sonra artık üzerinde durulması gereken nokta, bundan sonra Irak yönetiminde benzer hatalara düşülmeksizin tüm milli varlıkların siyasi eşitliğine ve Türkmenlerin lehine ne tür düzenlemelere yer verilmesi gerektiğidir. Her şeyden önce yeni yönetimde Kürtler ve Araplar, devletin asli unsuru olarak yer alırlarken Türkmenlerin bu oluşumun dışında kalmamaları gerekmektedir. Irak coğrafyasında 3 milyona yakın nüfuslarıyla Türkmen varlığının asli unsur olarak yer alabilmesi, öncelikle resmi dil ile ilgili maddenin değiştirilmesinin sağlanması gerekmektedir. Daha sonraki aşamalarda, coğrafi sınırların belirlenmesi ve buna göre Yasada geçen ve Kürdistan Bölgesel Hükümetine bırakıldığı belirtilen şehirler, nüfus dağılımı esas alınarak yeniden belirlenmelidir. Özellikle Avrupa devletlerinden Belçika ya da İsviçre modeli esas alınarak, yasanın yeniden düzenlenmesine çalışılabilir. Tüm bunlardan daha önemlisi ise, 53. maddenin (D) fıkrasında azınlık grubu olarak düzenlenen, Türkmenlerin hukuki statüsünün, yine bu madde ile düzenlenmesidir. Madde metni şu şekilde düzeltilebilir: “(D) Bu yasa ile, Türkmenlerin, Keldani-Asurilerin ve diğer tüm vatandaşların idari, kültürel ve siyasi hakları garanti altına alınmaktadır. Bu garanti, Türkmenlerin nüfusun yarısından fazlasını oluşturduğu vilayetler ile bunlara bağlı tüm yerleşim birimlerinde Türkmenlere de Kürtler ve Araplar gibi federal yönetimin asli unsuru ve parçası olarak federe yönetim oluşturma hakkını da içine almaktadır.”

Yasanın Türkmenler bakımından açık kapısı olan 53. maddenin (D) fıkrası yukarıdaki şekilde ya da buna benzer biçimde yeniden düzenlenebilirse, Türkmenler bakımından sakıncalı düzenlemelerin önüne bir nebze de olsa geçilebilmesi mümkün olacaktır.

Ayrıca Türkiye'nin politikalarında da köklü değişiklikler yapması gerekmektedir. Aralık ayında yapılması planlanan referandumun sonucu şimdiden Kürtler lehine olduğu açıktır. Çünkü bölgeye sonradan yerleştirilen ve bazı yazarlara göre 7500 bazılarına göre 20.000 USD yardım yapıldığı ve yaklaşık 450 binden fazla kürtün bölgeye yerleştirildiği gerçeğidir. Bu sebeple böyle bir referandumun engellenmesi en doğru politika olacaktır. Bunların yanı sıra; Türkiye bölgedeki Türkmen halk için daha aktif bir rol üstlenmelidir. Türkiye'nin yapabileceği şeyler basit ve açıktır. Bunlar:

Türkmen halkın eğitimi için girişimlerde bulunmak

Halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamak

Bölgenin demografik yapısını korumak için etkin görev almak

Radyo, Televizyon ve Dergiler ile halkın birlik ve beraberlik içerisinde bilinçli olarak hareket etmesini sağlamak.

Bölge idareci ve liderlerini korumak ve desteklemek

Uluslar arası kamuoyunda bölge ile ilgili gelişme ve sıkıntıların dile getirilerek, Türkmen halkın durumunda iyileştirme sağlanması için girişimlerde bulunmak olarak sıralanabilir. Böylece birlik ve bütünlük sağlanarak, siyasi gücü bulunmayan bir toplumun kültürünü devam ettirmesi sağlanabilir.

EKLER

EK-1 ANKARA ANTLAŞMASI'NDA YER ALAN MADDELER

Birinci fasıl: Türkiye ile Irak Arasındaki Hudut

Madde 1: Türkiye ile Irak arasındaki hudut Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı şekilde (Brüksel Sınır Çizgisi) kesinleşmiştir.

Madde 2: Son fıkrası saklı kalmak üzere 1. maddede tesbit edilmiş hudut bu antlaşmaya bağlı 1/250000 ölçekli harita üzerinde gösterilmiştir. Metin ile harita arasında aykırılık vukuunda metin geçerli olacaktır.

Madde 3: 1. maddede tasrih edilen hudut hattını arazi üzerinde belirlemek üzere bir "Hudut Komisyonu" kurulacak, bu komisyon Türkiye Hükümetince tayin olunacak iki yetkili ve İngiltere ile Irak hükümetleri tarafından beraberce tayin edilecek iki temsilci ile uygun gördüğü takdirde İsviçre Cumhurbaşkanı İsviçre vatandaşları arasından seçilecek bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacak ve çoğunluğun alacağı karara bütün tarafların uyması mecburî olacaktır.

Tahdid-i Hudut Komisyonu her durumda bu antlaşmadaki tarifleri pek yakından takibe gayret edecek, komisyonun masrafları Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim olunacaktır. İlgili devletler komisyonun vazifesini yapabilmesi için gerekli yerleşme, işçi, malzeme ile ilgili bütün mevzularda gerek doğrudan doğruya gerekse mahallî makamlar eliyle yardım etmeyi taahhüt ederler.

Söz konusu devletler bundan başka komisyonca konulacak nirengi noktalarına, hudut işaretlerine kazık ve alâmetlere riayet etmeyi taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette yerleştirilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Hudut belirleme kesin zabıtnamesi.; ve buna ekli harita ve vesikalar üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudut devletlerin hükümetlerine ve üçüncüsü, aslına uygun tastiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması'na imza koyan devletlere tebliğ edilmek üzere, Fransa Hükümeti'ne verilecektir.

Madde 4: 1. madde mucibince Irak'a terk edilen arazideki ahâlînin tabiiyeti Lozan Antlaşması'nın 30-36. maddelerine dayanılarak halledilecektir.

Taraflar Lozan Antlaşması'nın 31, 32 ve 34. maddelerinde kayıtlı, seçme hakkının bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu tarihten başlayarak on iki ay müddetle geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Bununla beraber Türkiye, ahâlîden seçme haklarını Türkiye uyuğu için kullananların işbu haklarını tanımak hususunda hareket serbestisini muhafaza eder.

Madde 5: Taraflardan her biri 1. maddede belirlenen sınır hattının kesin ve bozulmaz olduğunu kabul ederek bunu değiştirmeye matuf her türlü teşebbüsten sakınmayı taahhüt eder.

İkinci fasıl: Türkiye ile Irak Arasındaki İyi Komşuluk Münasebetleri

Madde 6: Taraflar bir veya birkaç silahlı kişinin sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkıyalık yapmak maksadıyla girişecekleri hazırlıklara, sahip oldukları bütün vasıtalarla karşı koymayı ve bunların sınırdan geçmelerine mani olmayı karşılıklı olarak taahhüt ederler.

Madde 7: 11.maddede zikredilen yetkili memurlar sınır mıntıkasında yağmacılık veya eşkıyalık yapmak için bir veya birkaç silahlı kişinin hazırlıklarda bulduklarını haber aldıklarında ihmal etmeden birbirlerini haberdar edeceklerdir.

Madde 8: 11.maddede zikredilen yetkili memurlar, buldukları yerlerde yapılmış olabilecek bütün yağmacılık ve haydutluk fiillerinden karşılıklı olarak birbirlerine haber vereceklerdir.

Haberdar edilecek memurlar ellerindeki bütün vasıtalarla söz konusu fiillerin fâillerinin sınırdan geçmelerine mani olmaya gayret edeceklerdir.

Madde 9: Silahlı bir veya birkaç kişi sınır mıntıkasında bir cinayet veya cürüm işledikten sonra diğer sınır mıntıkasına ilticâ ederse; oranın, bu kişilerin silahları ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyruğu bulunduğu tarafa teslim etmesi mecburîdir.

Madde 10: Antlaşmanın işbu faslının tatbik mıntıkası Türkiye'yi Irak'tan ayıran bütün sınır ile bu sınırın iki yanında 75 km. derinliğinde bulunan mıntıkadır.

Madde 11: Antlaşmanın işbu faslını tatbik etmekle görevli yetkili memurlar şunlardır: Umumî işbirliğini tanzim ve alınacak tedbirlerin mesuliyeti kendilerinde olmak üzere; Türkiye tarafından askerî sınır kumandanı, Irak tarafından Musul ve Erbil mutasarrıfları; mahallî bilgilerin ve acil tebligatın teatisi için Türkiye tarafından vâlilerin uygun görmesi ile tayin edilecek memurlar; Irak tarafından Zaho, kaymakamı; İmâdiye, Zibar, Revanduz kaymakamlarıdır.

Türkiye ve Irak hükümetleri gerek on üçüncü maddede zikrolunan Dâimi Hudut Komisyonu marifetiyle ve gerek siyasî yolla birbirini haberdar ederek, idarî sebeplerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebileceklerdir.

Madde 12: Türkiye ile Irak memurları diğer taraf uyuğundan olup, kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh veya öteki azaları ile resmî veya siyasî mahiyete sahip her türlü haberleşmeden kaçınacaklardır. Taraflar sınır mıntikasında diğer devlet aleyhine yönelmiş hiçbir propaganda teşkilâtına ve topluluğuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13: Antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk münasebetlerini sürdürmek üzere zaman zaman Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek, eşit sayıda memurlardan mürekkep bir “Dâimî Hudut Komisyonu” kurulacak ve en az altı ayda bir kere ve durum gerektirdiği takdirde daha sık olarak toplanacaktır. Sıra ile Türkiye ve Irak'ta toplanacak olan bu komisyon, antlaşmanın bu faslının hükümlerinin icrasına müteallik işleri ve ilgili sınır mıntika memurları arasında anlaşmazlığa sebebiyet veren, diğer her türlü sınır meselelerini dostça çözmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takip eden iki ay zarfında ilk olarak Zaho'da toplanacaktır.

Üçüncü fasıl: Genel Hükümler

Madde 14: Her iki ülke arasında ortak çıkarlar sahasını genişletmek maksadıyla, Irak Hükümeti bu antlaşmanın yürürlüğe konulması gününden itibaren 25 sene müddetle, 14 Mart 1925 tarihli İmtiyaz Mukavelenamesi'nin 30.maddesi mucebince “Turkish Petroleum Company”den, petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan, teşkil edilecek olan muavin şirketlerden sağlanan gelirlerin %10'unu Türkiye Hükümeti'ne ödeyecektir.

Madde 15: Türkiye ve Irak, dost devletler arasında geçerli bir “suçluların iadesi” antlaşması yapmak üzere açık müzakerelere girişmeğe karar vermişlerdir.

Madde 16: Irak Hükümeti kendi ülkesinde ikamet eden şahısları bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehindeki düşünce ve siyasî hareketlerinden

dolayı tedirgin etmemegi ve onlara en geniş manada bir genel af tanımayı taahhüd eder. Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kabul edilecek ve sürdürülmekte olan bütün kovuşturmalar durdurulacaktır.

Madde 17: Bu antlaşma tasdiknamelerin teatisinden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci faslı antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sene müddetle yürürlükte kalacaktır.

Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki sene sonunda taraflardan her biri söz konusu faslı kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Keyfiyet, feshin bildirildiği tarihten itibaren bir sene sonra geçerli olacaktır.

Madde 18: Bu antlaşma taraflarca tasdik edilecek ve tasdiknameler süratle Ankara'da teati edilecektir. Antlaşmanın tasdiklenmiş suretleri Lozan Antlaşması'nı imza eden devletlere gönderilecektir.

Ek: Bu fasıl Türkiye ile Irak arasında sınır hattının Cemiyet-i Akvam'ın 29 Ekim 1924 tarihli toplantısında kararlaştırılmış güzergâha göre tespit olunan kesin şeklini açıklamaktadır.

Antlaşmanın imza edilmesinden sonra aynı gün İngiltere Büyükelçisi Sir Ronald Charl Lindzey ve Irak Temsilcisi Nuri Said Paşa tarafından Hâricîye Vekili Tevfik Rüşdü Bey'e yazılan notada 14. maddeye atıfla, antlaşmanın yürürlüğe konulmasını takib eden on ay zarfında Türkiye Hükümeti sözkonusu olan yıllık paylarını sermayeye tahvil etmek isterse Irak Hükümeti'ne bu talebini bildirecek ve Irak Hükümeti bu ihbar üzerine otuz gün içinde o madde hükmünün tamamıyla yerine getirilmesi için Türkiye Hükümeti'ne 500 bin İngiliz Lirası ödeyecekti.

Türkiye Hükümeti, söz konusu yıllık payını bir üçüncü tarafın ödemeye hazır olabileceği fiyattan daha fazla olmamak üzere Irak Hükümeti'ne satın alma fırsatı

vermeden elinden çıkarmamayı taahhüd ettiği ve bu notaların antlaşmanın tamamlayıcı parçasını oluşturmasını kararlaştırdıklarını tebliğ etmişti.

Hâricîye Vekili Tevfik Rüşdü Bey de Sir Ronald Sharl Lindzey ve Nuri Said Paşa'ya, tarafına gönderilen notayı senet saydığını bildirmişti.*

EK-2 IRAK'TA TÜRKMENLERİN UĞRADIĞI HAKSIZ MUAMELE VE KATLİAMLAR

Levi Katliamı (1924)

Anavatan Türkiye'den ayrıldıktan sonra, Irak Türklerinin maruz kaldığı kötü muameleler zamanla soykırıma dönüşmüş olup, bunların ilki Kerkük'te, 4 Mayıs 1924 tarihinde meydana gelmiştir. Levi adı verilen Teyyari askerlerinin başlattığı bu olayda bir çok masum Irak Türkü hayatını kaybetmiştir. Burada ölenlerin sayılarının yüzü aşkın olduğu belirtilmektedir.

Türk düşmanı İngilizlerin kuklası olan kral I. Faysal, 1933'te kral olan oğlu Kral Gazi dönemlerinde Türklere her türlü baskı yapılmıştır. Bu baskılar hem siyasi, hem ekonomik, hem kültürel hem de sosyal açıdan bütün şiddetiyle yapıyordu. Bunun yapılmasının aslı amacı Türkleri sindirmek, onlara nefes aldirmamaktı. Türklerin yaşadıkları bölgelere Kürt idareciler tayin edilmiştir. Yine o yıllarda da büyük bir önem kazanan ve en önemli olay haline gelen petrol şirketlerine, bu şirketlerin petrol arazilerinin Türk bölgelerinde olmalarına rağmen, bu arazilerin sahipleri olan Türklerin elinden alınıp kendi yandaşlarına verilmiştir. Yine petrol şirketlerine Ermeni, Asuri ve Kürtler yerleştirilirken, Türkler buralarda işçi bile olamamıştı. Bu arada bir çok Kürt genci Londra'ya gönderilerek, orada kendilerine

---

* İsmet, Demir, Uğurhan Demirbaş, ve diğerleri, Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919, www.devletarsivleri.gov.tr, 13/08/2007.

en iyi şekilde eğitim veriliyor, verilen eğitimin yanında kendilerine Türk düşmanlığı aşılanıyor, döndüklerinde Türklerin başına idareci olarak görevlendiriliyorlardı.

Gavurbağı Katliamı (1946)

II. Dünya Savaşı sıkıntıları nedeniyle savaşı sakın geçiren Irak Türkleri, savaştan sonra yine yeni bir katliamla karşılaşmışlardı. Polis kuvvetleri, 1946 yılında Kerküklü işçilerin daha iyi haklar elde edebilmeleri için yapmış oldukları grevi kırmak için 12 Temmuz günü işçileri Gavurbağı Meydanı'nda kuşatmaya almış, işçiler dağılmadığından onları yayılım ateşine tutmuştur ve burada da bir çok Türkü şehit etmişlerdi. Türkmenler bütün bu sıkıntı ve acılara rağmen 1947'den sonra kendi aralarında, gizli olarak, evlerde Latin harfleriyle Türkçe okuma-yazma seferberliği başlatmışlar.

1954 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı arasında "Bağdat Paketi" imzalanmış olmasına rağmen Türklere yapılan baskılar devam etmiştir. Bu arada Komünist Partisi kurulmuş Kürtler büyük bir seferberlik içerisinde bu partinin etrafında birleşmişlerdir.

Irak Cumhuriyeti'nde Irak Türkleri

14 Temmuz 1958'de Irak'ta Krallık devrilmiş ve yerine Cumhuriyet rejimi ilan edilmiştir. Irak krallık olarak ilan edildiğinden cumhuriyetin ilan edildiği 1958 yılına kadar 3 kral hükmetmişti. I.Faysal, oğlu Gazi ve onun da oğlu II.Faysal kral olmuşlardı.

İhtilalin lideri olan General Abdülkerim Kasım ile Yarbay Abdüsselam Arif'in ilk açıklamalarında General Abdülkerim Kasım Irak Cumhuriyeti'nin Devrim Komuta Konseyi Başkanı ilan edildi. Daha sonraki açıklamada Irak'ın 3 asli unsurdan meydana geldiğini, bunların Arap, Kürt ve Türklerin olduğuydu.

Abdulkerim Kasım, ihtilalde askerlerin yanı sıra dış güçlerden ve içte de bir kısım Arap güçleri ve ileri gelenlerinden, Kürtler ve partilerinden destek almıştı. Bunu da en önemli nedenlerinden birisi, Irak'ta Komünist bir yönetim kurulmuş olması ve Kürtlerin de bu doğrultuda çalışmış olmasıydı. Diğer taraftan da bu şekilde yönetilen ülkeler kendine yakın gördükleri ve güçlü olan bazı dış ülkelere destek alırlar. O zamanlarda da Rusya gücünün doruk noktasındaydı. Böylece Kasım Rusya'dan destek aldı.

Böyle bir yapılanmada Kürtler önemli mevkilere getirilmiştir. Hatta bu olaylardan on yıl önce Rusya'ya kaçan Kürtlerin lideri Molla Mustafa Barzani, General Kasım'ın isteği üzere 7 Ekim 1958'de Bağdat'a dönmüştü. Barzani'nin Irak'a dönmüştür.

İhtilalden bir süre sonra Kasım tarafından hazırlatılan yeni Irak Anayasası'nda "...Araplar ve Kürtler Irak'ın müşterek sahipleri..." olarak gösterilmişler ve bu anayasa da Türklerden hiç bahsedilmemiştir. Bu durum Türklerin şiddetli tepkilerine yol açmıştır.

Zamanla Irak'ın kuzeyinde Kürtlerin özerklik istekleri duyulmaya başlanmıştır. Sosyalist rejimden yararlanarak amaçlarına ulaşmak için her yolu denemeye başlamışlardı. Bu arada Kerkük'te Komünizm tehlikesi de baş göstermeye başlamış, Türklerin kendi topraklarında "Türlere hayat hakkı yoktur" demeye kadar hakaretler yoğunlaşmış ve olaylar Kürtlerin kışkırtmalarıyla Türk-Kürt çatışmasına dönüşmüştür.

Bir çok ayrıcalığa sahip olan ve yönetimce de desteklenen ve kollanan Kürtler, petrol yatakları ile çok zengin olan Kerkük bölgesini idarelerine alma düşüncesini doğurmuştur. Kerkük'te önemli mevkilerde bulunan tüm Türk görevlileri görevlerinden ve Kerkük'ten sürülüp yerlerine Kürtlerin ve Arapların yerleştirilmesi Türklerde endişe ve korkuya sebep olmuştu.

14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı, "Şehitler Günü"

14 Temmuz 1959 tarihi Irak Cumhuriyeti'nin I.kuruluş yıl dönümü kutlamaları yapılırken, Kerkük'te insanlar I.yıl kutlamalarına çoluk-çocuk, genç-yaşlı, kadın-erkek demeden üzerlerinde milli kıyafetleriyle bir bayram şeklinde katılmaya başlamışlardı. Aynı gün Irak Türklerinin maruz kaldığı en acımasız katliamlardan birisine de sahne oldu. Komünist Kürtler ve arkalarını dayadıkları yönetimin de yardımıyla Irak Türklerine karşı büyük ve vahşice bir katliama giriştiler. Örneğin iki araba arasına ayaklarından bağlanıp, arabaların zıt yönlere gitmeleriyle ortadan ikiye ayırma; Kerkük sokaklarında ölünceye kadar elleri ve ayakları bağlanmış olan Türkmenleri sürükleyip, diri diri derileri soyulup sonra da yakılanları,...gibi onlarca işkence türü ile yüzlerce Türkmen'i şehit ettiler. Bu katliamın bir diğer önemli olayı da o güne kadar yetişmiş olan Türkmen aydınlarını, yetişmiş gençleri, Türkmenleri teşkilatlandıran Türkmen lideri Ata Hayrullah gibi insanları da acımasızca şehit ettiler.

Bu katliam üç gün üç gece sürdü. Bu olayların meydana gelmeye başlamasıyla Kerkük'te sokağa çıkma yasağı ilan edildi, böylece caniler yakalamak istedikleri kişileri evlerinden alarak daha kolay bir şekilde amaçlarına ulaştılar. Daha sonrada da anlaşıldığı gibi bunun bir oyun olduğuydu, Kerkük'teki yönetimin Türkmen halkına bir oyunu. Şans eseri Kerkük dışında bulunan I.Ordu Komutanı Türkmen, Albay Abdullah Abdurrahman'ın bu olayı duyup, askerlerin bu katliama seyirci kaldıklarını görünce, bu olayları General Kasım'dan durdurmasını ister. Bu vahşet günler sonra, Kürtlerin istediklerini yapmalarından sonra ordunun şehre hakim olmasıyla sona ermiştir.

Bu arada Albay Abdullah Abdurrahman Türkmenlerin büyük bir sevgisini ve saygısını kazanmıştır. 1980'de Saddam tarafından idam edilen Türkmen liderleri arasında bulunmuş ve 65 yaşını geçmiş olmasına rağmen idam edilerek diğer Türkmen şehitlerine katılmıştır.

1963 Darbesi Ve Baas Rejimi

General Kasım'ın yönetimi 1961'den sonra gelişen iç ve dış olaylarla zayıflamaya başladı. Bu durum içerisinde, Arap Sosyalist Baas Partisi'nin Irak Kolu ile işbirliği yapan ordudan bir grup subay Şubat 1963'te darbe yapmış ve yönetimi ele geçirmiş. Bu yönetimle birlikte Türkler için nispeten istikrarlı bir dönem başlamış, ancak kültürel haklar konusunda herhangi bir gelişme olmamıştır.

1963-1968 yılları arasındaki dönemde Abdusselam Arif ve kardeşi Abdurrahman Arif cumhurbaşkanı olmuşlardı. Bu yıllar içerisinde Irak'ta hizipleşmeler sebebiyle yönetim el değiştirmiş ve askeri darbeler dönemi başlamıştır. Sonunda Baas Partisi 17 Temmuz 1968 darbesi ile yönetime gelmiş ve bu değişiklik başlangıçta Türkler için endişe yaratmamıştır. Fakat çok geçmeden bu grup da iktidarını güçlendirmek için muhalefet gruplarını acımasızca tasfiye etmeye başlamıştır. Çünkü Ahmet Hasan El-Bekir Cumhurbaşkanı olmuş ve Saddam da yardımcılığına getirilmiştir.

Kültürel Hakların Irak Türklerine Tanınması, (24 Ocak 1970)

Bununla birlikte Baas Partisi, Kerkük'ün Türklüğünü kabul ederek, Irak Türklerine 24 Ocak 1970'te, Türkmen dilinin eğitim dilinde kullanılması, Türkmen okullarının açılması, gibi kültürel haklar tanınmıştır. Ancak bu haklar çok kısa bir süre sonra geri alındı. Türkmen okulları kapatılıp, burada eğitim yapan öğretmenlerin büyük bir bölümü Kerkük dışına, özellikle de Irak'ın güney kesimlerine sürüldüler. Öğretmenliklerini burada tamamladılar. Bundan sonra Kerkük'e dönmek isteyenleri geri dönmelerine de izin verilmemiştir.

Bunu üzerine Kerkük'te bulunan bütün Türkmen okullarında öğrenciler tarafından boykot başlatıldı. Bu boykot bütün okulları kapsadı. Okulların kapılarına zincirler vurularak okullara girilmesi engellendi. Türkmen öğrencilerin yapmış oldukları bu olay büyük bir ses getirdi. Yönetim tarafından endişe içerisinde izlendi.

Bu boykot kırılmalıydı. Yönetim yine kanlı yüzünü gösterdi. Kerkük'ün en sevile simalarından biri olan, aynı zamanda da bir öğretmen olan Hüseyin Tuzlu'yu (yapmış olduğu milli tiyatro oyunlarında kullandığı tiptemenin adı olan Tembel Abbas ile tanınmıştır) insanlık dışı bir şekilde şehit ederek boykotu kırdı.

Baas yönetimi gizli ve kapalı sindirme politikasına geçmişti. 1971 yılı sonuna gelindiğinde bu baskılar daha da yoğunlaşmıştı. 1972 yılında Türkmen iş adamlarına kredi verilmeme ve Türklere devlet dairelerinin kapatılmasına kadar varan uygulamalar yapıldı. Öyle ki Bağdat yönetimi, Türk bölgelerindeki camilerde bile Türkçe hutbe okutulmasını yasaklamış, artık manevi baskı aşamasına da geçmişti.

Saddam'ın Cumhurbaşkanı Olması (1979)

70'lerin ortalarından itibaren Saddam kendini tam anlamıyla Irak üzerinde hissettirmeye başladı ve yönetimi tam olarak ele geçirdi. Daha sonra 1979 'da bir iç darbe ile zamanın cumhurbaşkanı olan Ahmet Hasan Bekir'i hasta diye görevinden uzaklaşmasını sağladı, yandaşlarının tamamını idam etti. Böylece 70'lerin sonuna gelindiğinde Saddam Hüseyin, Irak'ın cumhurbaşkanı oldu.

Irak-İran Savaşı (1980-1988)

Saddam'ın iktidarı idamlar ve savaşlarla anılmaktadır. Saddam başa geldikten kısa bir süre sonra komşusu olan İran'da da köklü bir yönetim değişikliği meydana geldi. Bir zamanlar Amerika'nın bölgedeki en iyi dostu, yüzünü batıya çevirmiş olan İran ve başındaki Şah yönetimi devrildi, yerine kapalı bir sistemi kabul eden, dini kendine göre yorumlayan bir rejimin ve başlarında Humeyni'nin gelmesiyle bir Mollalar yönetimi kuruldu. Bu durumda bölgede güçlü olmak isteyen iki komşu ülke, yeni politikalarla yönetilen iki ülke ve sınırları en uzun olan iki komşu ülke artık bu bölgede söz sahibi olmak istiyorlardı.

Bütün bu olaylar yüzünden iki ülkenin arası iyice açıldı ve bir kıvılcımla da savaş başladı. Irak ile İran arasında sınır yüzünden 8 yıl (1980-1988) süren savaş hiç bir tarafın da bir şey kazanmamasıyla, ama her taraftan milyona yakın kayıp, ekonominin çöküşüyle noktalandı. 8 yıllık Irak-İran savaşı, ülkede genel olarak durumu kötüleştirirken, Türk toplumunun konumu daha da zor bir hal almaya başlamıştı. Bağdat yönetimi, Türkleri bir yandan savaşın ön saflarına sürerken, diğer yandan da Türklerin ileri gelenlerini idam etmeye ve tutuklamaya başladı.

Türkmen Liderlerinin Şehit Edilmesi,"Milli Dava Günü" (16 Ocak 1980)

Irak Türklerinin liderleri Doç. Dr. Necdet Koçak, Kardeşlik Ocağı Başkanı Emekli Albay Abdullah Abdurrahman, araştırmacı-yazar Dr. Rıza Demirci, ve değerli, saygın iş adamlarımızdan adil Şerif 16 Ocak 1980'de Saddam rejimi tarafından idam edilmişlerdir. Bu olay yeni bir başlangıç olmuş ve Körfez Krizi'ne (1990) kadar devam edecek büyük bir soykırım, Araplaştırma ve insan hakları ihlalleriyle dolu bir politika başlamıştır. Türkmen gençleri bir yandan savaş meydanlarında ölürken; aydınlar, üniversite öğrencileri, toplumun ileri gelenlerinin yüzlercesi tutuklanıp hapislerde çürümüşler, işkencelere tabi tutulmuşlar ve idam edilmişleridir. 1980'de tutuklanıp iki binli yıllarda da hapislerde olup ta neden orada olduğunu bilmeyen pek çok insan vardır.

Bununla yetinmeyen Türk düşmanı yönetim, bir çok kasaba ve köyü boşaltarak yerle bir etmiştir. Kerkük'ün etrafında bulunan Türkmen ilçeleri ve kasabaları, onlara bağlı yüzlerce köy idari yönden Kerkük'ü zayıf düşürmek maksadıyla civardaki illere bağlanmıştır. Bu da yetmemiş yeni iller kurulmuştur. Yıkılan yüzlerce köyün arazilerine de el koyulmuştur. Artık Türk köylüsü oraları ekemeyecektir. Daha sonra bu topraklar başka Araplara verilmiştir. Türkler herhangi bir şekilde toprak alamazlar diye kanunlar çıkartılmıştır. Devrim komuta konseyinin 29 Ocak 1976 tarihli ve 41 nolu kararıyla Kerkük ilinin adı al-tamim olarak değiştirilmiş ve en büyük ilçesi olan Tuzhurmatu, Saddam'ın doğum yeri olan Tikrit'e bağlanmıştır. Aynı konseyin 11 Eylül 1989 tarihli ve 434 nolu kararı 8 Nisan 1984

tarhinde 418 nolu kararı ile Kerkük'te Türkmenlerin gayrimenkul satın almaları yasaklanmıştır.

Irak Türkleri bütün insani yaşama haklarından mahrum bırakılmışlardır. Seksenlerin ilk yarısından itibaren Kerkük'teki Türk nüfusunun azalması için her türlü yola başvuran yönetim 27.09.1984 tarihinde 1081 nolu kararı ile Türkmenlerin arazileri istimlak edilerek güneyden getirilen Araplara dağıtılması sağlanmıştır. Buradaki Türkmenleri de yerlerinden atarak, onlara her hangi bir karşılık vermeden bu şekildeki girişimleri yapıyordu. Evinden çıkmak istemeyenleri devlete karşı ayaklanma suçlamalarıyla sindiriyordu (Irak'ta bu suçun cezası idamdır). İşte Türkmenlerin elinden aldığı arazileri bu insanlara verdi.

Irak Türkleri 80'lerde tam anlamıyla insan hakları ihlalleriyle karşı karşıya kaldılar. Artık açık bir şekilde Irak'ta Türk yoktur, varsa da kalmayacaktır denilmeye başlandı. Irak'ta Türk diye bir halkın olmadığı Anayasada belirtilmiştir. Irak-İran savaşından sonra çıkan ve Saddam'ın bizzat kendisinin televizyon ve radyolarda okuduğu anayasada "...Irak halkı Arap ve Kürtlerden oluşmuştur..." denilmektedir.

İran-Irak Savaşı Sonrası Dönem

Irak, İran'la girdiği savaştan hiçbir şey kazanmadan ama ciddi bir biçimde ekonomik krizle sürüklenmiş ve prestij kaybına uğramıştır. Bu prestij kaybına uğrayan Baas yönetimi, güvenilirliğini ve saygısını yeniden kazanmak için yeni bir maceranın peşine düşmüştür. 2 Ağustos 1990 güney komşusu olan Kuveyt'i işgal etmiştir. Irak'ta Türklere karşı güttüğü politikanın neredeyse aynısını kendisi gibi Arap olan savunmasız Kuveyt halkına da uygulamıştır. Amerika'nın öncülüğünde bu güne kadar görülmemiş bir ittifakla, yeni savaş stratejileriyle "çöl fırtınası" harekati 14 Ocak 1991 gecesi müttefik güçlerin saldırıları sonucu Irak kuvvetleri adeta felç olmuştur ve Irak büyük silah ve insan kaybıyla Kuveyt'ten çekilmiştir (ancak Irak yönetimi bu savaşı kazandığı iddialarını halen de sürdürmektedir).

II. Körfez krizinden sonra batı, Irak'a gıda ve diğer bütün konularda ambargo uygulamaya başlamıştır. Uygulanan ambargo, zaten zor durumda olan Irak halkını büsbütün sefalete sürüklemiş, kuzeyde Kürtlerin ayaklanması ile kaosu boyutları daha da artmıştır. Açlık ve sefalet anarşi ve panik korkusu da eklenmiştir.

Bu korkunç tablo içinde başta Kerkük olmak üzere bütün Türk bölgelerindeki halk, dikkat ve endişe içerisinde gelişmeleri takip etmeye başlamışlardı. Kuzeyde 18 Mart 1991'de başlayan ayaklanma Duhok, Erbil ve Süleymaniye şehirlerini içine almış, daha sonra Kerkük de bu ayaklanmaya katılmıştır. Bu gelişmeler bölgenin daha da bilinmez bir hal almasını sağlamıştır.

Ancak bütün bu ayaklanmaların başladığı günden Kerkük'ün alınmasına kadar geçen zaman ve ele geçen bölgenin büyüklüğüne rağmen çok az olmakla birlikte hiç bir şekilde Saddam yönetimi tarafından ve o bölgelerde bulunan askeri birlikler tarafından herhangi bir şekilde karşı konulmamış, herhangi bir büyük çatışma olmamıştır. Orada bulunan askeri birlikler karşı koyabilecek durumda olmalarına rağmen herhangi bir şekilde karşı koymamış, silahlarını bırakarak geri çekilmişleridir. Bu da ileride açıklanması gereken en önemli kilit noktadır.

Tazehurmatu Katliamı

Kerkük'e kadar gelen ayaklanma Kerkük'ün güney sınırında durdurulmuştur. Bağdat'tan yola çıkan ordu birlikleri ve İran muhalefet birlikleri "Mücahidi Halk" birlikte Türklerin önemli bir ilçesi olan Tazehurmatu'ya ulaşmış ve burada hiçbir suçu olmayan birçok Türk'ü kurşuna dizmiştir. Buradaki eski Türk eserlerini de özellikle yıkmışlardır. Güneyden Kerkük'e yaklaşan birlikler şehri ilk önce helikopterlerle taramışlar daha sonra top ateşine tutmuşlar, şehirde herhangi bir mukavemetle karşılaşmadıkları halde şehri bombalamışlardır. Bunları gören ve bu silahlı orduyla başa çıkamayacağını anlayan Kürtler kuzey bölgelerine kaçmaya başlamalarına rağmen, masum Türk halkına rasgele ateş etmişler, ölümlere yol açmışlardır.

Altunköprü Katliamı

Kerkük halkı böyle bir durumda çareyi kuzey bölgelerine Altunköprü, Erbil ve Süleymaniye'ye kaçmakta bulmuş ve arkalarında Irak ordusu onları adeta kovalamaya başlamıştır. Askeri güçler ve destekçileri hızlı bir şekilde kuzeye doğru ilerlemeye devam etmişler ve Kerkük ile Erbil şehirleri arasında bulunan, şirin ve büyük bir Türk kasabası olan, Altunköprü'ye girmişleridir. Burada da Tuzhurmatu'da yaptıkları gibi, ama daha da vahşisi, daha da korkunç bir şekilde yüzlerce masum Türk'ü kadın-çocuk, yaşlı-genç, erkek, özürlü insanlar, hamile kadın demeden sokaklardaki ve evlerdeki insanları "ayaklandılar" gerekçesiyle kurşuna dizerek, eşi görülmemiş cinayetler işlemişlerdir.

Bütün bu gelişmeler, ne kadar kuzeye kaçılırsa kaçılısın askerlerin mutlaka oralara da geleceği psikolojisiyle insanlar komşu ülkeler olan Türkiye ve İran'a göçle sonuçlanmıştır. İnsanlar her şeylerini geride bırakarak, dağlardan kaçarak o kış aylarında bu komşu ülkelere sığınmışlardır. Özellikle de açlık ve sefalet içinde bulunan Türk-Kürt insanlarına Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı kucak açmış ve yardım etmiştir.

Bu durum karşısında Birleşmiş Milletler 36.paralelin kuzeyini "uçuşa yasak bölge" olarak ilan etmiştir. Daha sonra çeşitli anlaşmalarla, özellikle de sadece Kürtleri koruyan bir "güvenli bölge" ilan etmiştir. O yüzden geri dönenlerin neredeyse hepsi Kürt kökenli insanlardan oluşmuştur. Türkiye'de kalanların büyük bir kısmını Türkmenler oluşturuyordu. Çünkü onların dönecekleri yerler "güvenli bölge"nin altında kalan yerler idi. Ne Altunköprü ne Kerkük ne de Musul (36.paralelin üzerinde olmasına rağmen güvenli bölge içerisinde değildir!) bu güvenli bölge içerisine girmiştir. Bu bölgeler Saddam rejimi eli altındadır. Buradaki iki milyondan fazla Türk Saddam'ın insafına terk edilmişlerdir.

Bu olaylardan sonra bütün batının unuttuğu Türkmenler Saddam rejiminin eli altında kalmışlardır. 1992-93'ten itibaren Irak'ta Türk varlığını tamamen ortadan kaldırmak için Araplaştırma politikalarına gidilmiş, sanki Irak'ta ve Türk bölgelerinde Türk yokmuş gibi davranılmaya başlanılmıştır. Türkler artık Irak'ın 3. Sınıf vatandaşı, yani aslı olmayan , herhangi bir insani hakkı olmayan, ortada kalmış bir halk gibi muamele görmeye başlanılmıştır. Irak Türkleri ya Araptırlar ya da Kürttürler, başka bir şey olamazlar.

Irak Türkleri Türk bölgelerinden sürülmeye başlamışlardır. Ya güney Irak'a yönetimin belirlediği bir gölgeye elindeki her şeyinle gidecekler yada Kuzey Irak'a hiçbir şeyini yanına almadan gideceklerdir. Her gün aileler ya güneye veya kuzeye sürülmektedirler. Bütün bu sürülmeler Türkmen yerleşim merkezlerinin dağıtılması planına göre yapılmaktadır.

1991 Krizinin Irak Türklerine getirdiği ikinci bir değişiklik de, Güvenli Bölge'de kalanlar, Güvenli Bölge Dışında kalanlar olarak Irak Türklerinin ikiye ayrılmasıdır. Aslında Güvenli Bölge 'de kalanlar Irak Türklerinin sadece %10 civarındaki nüfusunun bir kısmıdır. Yani geriye kalan %90 Türkmen halkı Saddam'ın kontrolündedir. Saddam rejiminin insafına terk edilmiş olup, buradaki Türkler de can ve mal güvenliğinin olmadığı bir ortamda varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca ülkenin kuzey kesiminde kalan Türkler bölgedeki Kürt unsurları tarafından acımasızca muamelelere maruz kalmaktadırlar.*

---

* <http://www.1923turk.org/irak-turkmenleri-t24222.html>, 19/10/2007.

EK-3 TÜRKMENLERİN MARUZ KALDIĞI HAKSIZ MUAMELELERE KARŞI YAYINLANAN RAPORLAR

BM Raporları

Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonu, 6 Mart 1991 tarihli, 1991/74 sayılı kararıyla, Irak'taki insan hakları ihlallerini incelemek üzere özel bir raportör atamıştır. Belirtilen tarihten bu yana Irak'taki insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak BM Özel Raportörü tarafından raporlar hazırlanarak, İnsan Hakları Komisyonu'na ve Genel Kurula sunulmaktadır.

Irak'taki Türkmen'lerin varlığı ve Saddam yönetiminin bu gruba karşı uyguladığı sistematik baskılar, hem BM belgelerinde hem de Özel Raportör tarafından hazırlanan raporlarda açıkça yer almaktadır. BM İnsan Hakları Komisyonu, 16 Nisan 1997 tarihli, 1997/60 sayılı kararında, tüm üye ülkelerin BM Şartı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve insan haklarıyla ilgili diğer antlaşmalara uygun olarak insan haklarına ve temel özgürlüklere riayet etmeleri gerektiğini hatırlatarak, Irak hükümetini, kuzeydeki Kürtlere, Asuriler'e, Şii ve Türkmenler ile güneydeki halka karşı uyguladığı baskı politikasından vazgeçmeye çağırmıştır.

BM Raportörünün hazırladığı raporlarda Saddam hükümetinin Kerkük ve çevresindeki Türkmen'leri zorla göçe zorladığı ve bu bölgeye Arapların yerleşmesini teşvik ettiği vurgulanmaktadır.

1996 Raporu

BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 23 Temmuz 1996 tarihinde aldığı 1996/227 sayılı kararla, Özel Raportörü Irak'taki insan haklarıyla ilgili son durum hakkında bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. Konsey, bu oturumunda, Özel Raportörün Irak'taki insan haklarının durumuyla ilgili dönemsel olarak rapor

vermesini kabul etmiş ve aynı zamanda Raportörden Genel Kurula sunulmak üzere geçici bir rapor hazırlamasını istemiştir.

BM İnsan Hakları Raportörü Max Van Der Stoel, 1996'da, Kuzey Irak'ta KDP ve Saddam güçlerinin birlikte düzenlediği saldırıdan kaçarak İran'a giden göçmenlerle ilgili bir rapor hazırlanmıştır. (08 Kasım 1996, A/51/496/Add.1) Rapor, BM.Genel Kuruluna sunulmuştur.

Raporda yer alan, BM İnsan Hakları Merkezi görevlilerinin göçmenlerle yaptığı görüşmeler, Türkmen'lere yönelik saldırıların boyutlarını gün ışığına çıkartmaktadır. İran'a kaçan göçmenler, KDP desteğindeki Irak askerlerinin operasyonlar düzenleyerek, Irak Milli Türkmen Partisi ve diğer muhalefet gruplarının bürolarını yağmaladıklarını, operasyon sırasında buralarda bulunan muhalefet üyelerini yargısız infaz ettiklerini kaydetmişlerdir.

31 Ağustos 1996'da Erbil'in batısındaki Irak Milli Türkmen Partisi bürolarından birine düzenlenen saldırıda, parti üyeleriyle Irak güçleri arasında çatışma çıktığını ve olayda 11'den fazla Türkmen'in öldürüldüğünü, ayrıca Erbil'den kaçanların, Irak güçlerinin operasyonu sırasında kentte yüzlerce kişinin öldüğünü ifade ettikleri raporda kaydedilmektedir. Görgü tanıkları saldırının, bölgede faaliyet gösteren tüm muhalefet gruplarını yok etmeyi ve seslerini kısımayı amaçladığını belirtmişlerdir.

Aynı raporda, bazı Kerküklü Türkmen'lerin Saddam yönetiminin Araplaştırma politikası nedeniyle, önce Kuzey Irak'a kaçtıkları, ancak daha sonra buradaki baskıya da dayanamayarak, İran'a sığınmak zorunda kaldıkları vurgulanmaktadır.

Göçmenlerin çoğu, KYB yanlısı olduğu düşünülen Türkmen, Arap ve Kürtlere ait evlerin KDP üyeleri tarafından işgal edilerek yağmalandığını, baskın

sırasında evlerinde bulunmayanların da KYB yanlısı oldukları varsayılarak, aynı muameleye maruz kaldıklarını bildirmişlerdir.

Sığınmacılardan bazıları ve görgü tanıkları Irak askerlerinin elinde liste olduğunu ve bu listede isimleri yazılı Türkmen, Arap ve KYB yanlısı Kürt kökenli kişilerin evlerinin arandığını, ayrıca, bölgeyi iyi tanıyan KDP üyelerinin de bu işleme yardımcı olduklarını ifade etmişlerdir. Baskınlar sırasında kaçırılanların ilk sorgulama için Erbil'deki Kürt Parlamentosuna götürülerek göz altına alındıkları, daha sonra da muhalefet partilerinde üst düzeyde görev yaptığına inanılan kişilerin müteakip sorgulamalar için Musul, Kerkük ve Bağdat'a götürüldükleri raporda kaydedilmektedir. Selahattin kentinde 150 ailenin tutuklanarak bilinmeyen bir yere götürüldükleri, benzer bir uygulamanın Erbil'de de gerçekleştirildiği raporda ayrıca yer almaktadır.

BM raporuna göre, 01 Eylül 1996'da Erbil'deki Irak Milli Türkmen Partisine ait radyo, televizyon ve gazetede çalışan sekiz kişi, Bağdat yönetimi ve KDP'nin düzenlediği saldırıda kaçırılmıştır. Görgü tanıkları, ayrıca, bir grup KDP'li Irak ajanı tarafından, 2 Eylül 1996'da Irak Milli Türkmen Partisinin Erbil'deki merkezine düzenlenen saldırıda dört parti üyesinin öldürüldüğünü, 11'inin de kaçırıldığını bildirmişlerdir. Kentteki Türkmen öğrenci ve kadın derneklerinden de bazı kişiler kaçırılmıştır. Böylece kaçırılan Türkmen sayısı 250'ye ulaşmıştır.

BM görevlilerinin sığınmacı kamplarında görüştüğü Türkmenlerin hepsi Kerkük'te sürekli baskı gördüklerini açıklamışlardır. Türkmenlerin karşılaştığı baskı uygulamalarından bazıları şunlardır ; sebepsiz yere tutuklanma, zorla yerlerinden edilme ve bölgeden çıkartılan Türkmenlerin yerine Arap nüfusun yerleştirilmesi, kişisel mal varlığının kamulaştırılması, mal mülk alış ve satışında getirilen sınırlamalar.

Bağdat Üniversitesi mezunu, Kerküklü bir Türkmen kadın, 1994'te Saddam yönetiminin ailesine ülkenin güneyine veya kuzeyine gitmelerini emrettiğini, bu

emrin uygulanmasını mecbur kılmak için de erkek kardeşini tutukladıklarını belirtmiştir. Ailesi taşınmayı kabul edince de kendilerine, mallarını ve evlerini sadece Araplara satabilecekleri bildirilmiştir. Kerküklü bir başka Türkmen de başından geçen benzer bir olayı anlatmıştır. 23 Kasım 1995'te Irak'lı yetkililer Erbil'e Süleymaniye'ye veya güneye gitmelerini istemişler, aileyi buna zorlamak için de babasını tutuklamışlardır. Aileye kenti terk etmesi için 10 gün süre tanınmıştır. 3 Aralık 1995'te babası serbest bırakılmış ve aile, Kerkük'ü terk ederek Süleymaniye'ye gitmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

BM Özel Raportörünün raporunda, sistemli olarak yapılan bu uygulamanın, muhalefeti ortadan kaldırmayı ve halkı boyun eğmeye zorlamayı amaçladığı vurgulanmaktadır.

1997 Raporu

BM Raportörü, Ekonomik ve Sosyal Konseyin 1996/269 nolu kararı uyarınca 1997 yılında da Irak'la ilgili rapor hazırlamıştır. (15 Ekim 1997, A/52/476/Add.1) Rapora göre, Türkmen ve Kürt aileleri bölgeden sürme politikasının 1997'de de sistemli ve giderek yoğunlaşan bir biçimde sürdürüldüğü belirtilmektedir. Bunun bölgede Arap nüfusu arttırmak için yapıldığı, göç edenlerin mallarının da Irak'ın diğer bölgelerinden gelen Arap'lara verildiği kaydedilmektedir. Ayrıca, bölgede birkaç köyün tamamen boşaltıldığı da haber verilmektedir. BM. Özel Raportörünün eline geçen belgeler ve dinlediği görgü tanıkları, bu zorunlu göç politikasının en büyük mağdurlarının Kerkük ve çevresinde yaşayan Türkmen, Kürt ve Asuriler olduğunu ortaya koymaktadır.

Kenti terk etmesi istenen kişilere en fazla bir hafta süre tanınmakta, bu emre uyulmazsa tutuklanmakla tehdit edilmektedirler. Bölge halkına sadece güneydeki kentlere gitmeleri koşuluyla tüm eşyalarını yanlarına almalarına izin verilmektedir. Ancak yerlerinden göç ettirilenlerin çoğu, akrabaları orada yaşadığı için veya etnik yakınlıktan dolayı Kuzey Irak'a gitmeyi tercih etmektedir. Bu durumda ise eşyalarını

yanlarına almalarına izin verilmemektedir. Geride bırakmak zorunda kaldıkları mallar çalınmakta, kamulaştırılmakta veya yetkililer tarafından yok edilmektedir.

Irak'lı yetkililer, 13 Mayıs 1997'de, Kerkük'te yaşayan 1300 Türkmen ve Kürt ailesine bölgeyi terk etmelerini emretmiştir. 20 Mayıs 1997'de Süleymaniye yakınlarındaki Chamchamal'a ulaşan 37 aile hem Kerkük'teki mallarını kaybetmiş, hem de yiyecek karnelerinden olmuştur. Kerkük'te Irak askerlerinin her gün arama yaptıkları ve evlere gece geç saatte veya sabah çok erken baskın düzenledikleri bildirilmektedir. Irak yönetimi bazen tüm gün devam eden aramaların amacının ordu kaçaklarını ve muhalefet partisi üyelerini bulmak olduğunu iddia etse de, asıl amacın aileleri rahatsız ederek, bölgeden ayrılmalarını sağlamak olduğu kaydedilmektedir. Baskınlar sırasında bazı kadınların dövüldüğü ve bunun yanı sıra bazı erkeklerin de evlerini boşaltmayı reddettikleri için tutuklandıkları belirtilmektedir. Raporda, bölgeyi terk etmeleri emredilen ailelerin Kuzey Irak'a gitmelerinin önlemeye çalışıldığı, zorla ülkenin güneyine ve batısına sürüldükleri kaydedilmektedir. BM Özel Raportörü, yerlerinden sürülen ailelerin gittikleri bölgelerde barınacak yer bulamadıklarını ve camilere sığındıklarını bildirmektedir.

Saddam'ın zorla sürgün politikasının hem kişilerin mülkiyet hakkının ihlali anlamına geldiği hem de ayrılan Türkmen ve Kürt ailelerinin çok kötü sosyal ve ekonomik şartlarda yaşamak zorunda kaldıkları ifade edilen raporda, zorunlu göçün özellikle çocuk ve yaşlılar arasında çok sayıda kişinin ölmesine neden olduğu, hayatta kalanların da çadır ve kamplarda, yardım kuruluşları ve BM'nin desteğiyle yaşamlarını çok zor koşullarda sürdürdükleri belirtilmektedir. Raporda, Irak'ın bu politikasının İnsan Hakları Beyannamesine aykırı olduğu dikkat çekilmektedir.

1998 Raporu

BM Raportörünün, İnsan Hakları Komisyonunun 1997/60 sayılı kararına uygun olarak geçen yıl Genel Kurula sunduğu raporda ülkede insan hakları ihlallerinin daha da arttığı ve bu politikanın en büyük kurbanlarının Türkmenler ve

Kürtler olduğu vurgulanmaktadır. (10 Mart 1998, E/CN.4/1998/67). Rapora göre 1997'de 29 Türkmen, Bağdat yönetimi tarafından idam edilmiştir. Ayrıca, Araplara Kerkük'e yerleşmeleri için para verildiği, kalacak yer sağladığı ve hükümetin azınlıkları Araplaştırma politikasının sürdüğü bildirilmektedir. Raporda, ayrıca göç etmeye zorlanan ailelerin ayrılırken yerel polis karakoluna uğrayarak bir form doldurdıkları, isteyerek ayrıldıklarını belirtmek zorunda bırakıldıkları belirtilmektedir.

Raporda, Saddam yönetiminin özellikle Türkmen, Kürt, Asuri ve Şii azınlıklara ayrımcılık uyguladığı belirtilerek, Irak'ta ekonomik, sosyal ve kültürel hakların giderek kötüleşmesinden duyulan endişe dile getirilmektedir.

KYB kaynakları, ayrıca Saddam'ın halkı Araplaştırmak için uyguladığı etnik temizlik kampanyası sırasında bazı bölgelerin askeri ve güvenlik bölgesi ilan edilerek, Türkmen, Kürt ve Asuri halkı bölgeden uzaklaştırmak için kılıf hazırladıkları, bunun yanında gidenlerin dönmesini önlemek için belirli bölgelere mayın döşendiğini haber vermektedir.

1999 Raporu

Özel Raportör Max Van Der Stoel tarafından, İnsan Hakları Komisyonunun 1998/65 sayılı kararına uygun olarak, Irak'la ilgili bu yıl hazırlanan raporda (26 Şubat 1999, E/CN.4/1999/37), Saddam yönetiminin Türkmen ve diğer azınlıkları Kerkük ve çevresinden uzaklaştırma politikasına devam ettiği bildirilmektedir. Son zamanlarda 545 ailenin daha zorla sürgün edildiği haber verilmekte, bölgede Arap olmayanlar için eğitim ve istihdam olanaklarının sınırlandığı ve azınlıkların fiziki tehditle karşı karşıya oldukları vurgulanmaktadır. Yöre halkı için en fazla istihdam sağlayan işyerlerinden biri olan petrol şirketinde sadece Arapların çalıştırıldığı, diğer etnik gruplara mensup kişilere iş verilmediği kaydedilmektedir.

Özel raportör Stoel, 31 Mart 1999'da İnsan Hakları Komisyonunun 55. oturumunda yaptığı konuşmada, Irak hükümetinin Türkmenlere ve Kürt'lere güvenmeyerek, Kerkük ve çevresine Arapları yerleştirme politikasını sürdürdüğünü belirtmiştir. Hükümeti destekleyen Araplara Kerkük'te ev ve iş sağlanarak, bu bölgeye yerleşmelerinin teşvik edildiğini bir kez daha vurgulamıştır.

Ayrıca, AB tarafından 55. BM İnsan Hakları Komisyonuna sunulan "Irak'ta İnsan Hakları'nın Durumu" başlıklı karar tasarısında da (16 April 1999, E/CN.4/1999/L.28), Irak hükümetine, Türkmenlere ve diğer etnik gruplara uygulanan sürgün politikasından vazgeçmesi çağrısında bulunmuştur.

ABD'nin Irak İnsan Hakları Raporu

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 1999 Şubat ayında yayımlanan Irak İnsan Hakları Raporu'nda da, ülkede Türkmenlere karşı uygulanan baskıcı politikadan söz edilmektedir. Irak halkının "Arap, Kürt, Türkmen, Asuri, Yezidi ve Ermeniler"den oluştuğu belirtilen raporda, ülkede "dini azınlık ve etnik gruplara" karşı ayrımcılık yapıldığı ve hükümetin "çok kötü insan hakları karnesi"nde geçen yıl da bir iyileşme görülmediği vurgulanmaktadır. Kerkük'te Bağdat hükümetinin, Kürtleri ve Türkmenleri kentten uzaklaştırmak için ev baskınlarına devam ettiği kaydedilmektedir. 1998'de 394 ailenin çıkartıldığı Kerkük'e Arapların yerleştirildiği doğrulanmakta, 1991'den beri bu şekilde 15.258 ailenin yerinden edildiği kaydedilmektedir. KYB kaynaklarına atfen raporda yer alan bilgiye göre, merkezi hükümetin Kerkük'te Arap olmayanlara sivil hizmette ve petrol sanayiinde iş vermediği anlaşılmaktadır.

ABD İnsan Hakları Raporu'nda ayrıca, Saddam yönetiminin, Şii Müslüman'ların, Kürt, Asuri, Türkmen ve diğer Irak'lı toplulukların kurdukları siyasi grup ve partileri tanımadığı belirtilmektedir. Türkmen kaynaklarına dayanılarak aktarılan bölümde ise, geçen Ağustos ve Eylül aylarında Erbil'deki

Türkmen siyasi ve kültürel merkezlerinin Kürt yetkililer tarafından kapatılması nedeniyle, Türkmen ve Kürtler arasında çatışma çıktığı belirtilmektedir. KDP'li yetkililer ise olayların çıkmasını engellemek için Türkmen ofislerini kapattıklarını iddia etmekte, öte yandan Türkmenler ise olayları Kürt yetkililerin kışkırttığını söylemektedirler.*

---

* Hasan Özmen, Irak ve Türkmen Dosyası, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, 1999, s.47-52.

BİYOĞRAFI

İSMAİL HAKKI KAVAK

15/06/1980'de Diyarbakır'da doğdu. Eğitiminin, ortaokul 2. sınıfa kadar olan bölümünü, Diyarbakır'da geri kalan ortaöğrenim hayatını Ankara'da tamamladı. 2001 yılında Adnan Menderes Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulunu kazandı. 2005 yılında Konaklama İşletmeciliği bölüm 6.'sı olarak mezun oldu. 2006 yılı içinde, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında yüksek lisans'a başladı.

2007 yılı Eylül ayından buyana Yapı Kredi Bankası'nda çalışmakta. İyi derecede İngilizce ve başlangıç seviyesinde Arapça ile Almanca bilmektedir.

KAYNAKÇA

- Amerikan** Emperyalizmine Kölece Bağımlılık Ve Pişkince İkiyüzlülük, www.kizilbayrak.org, 11/10/2007.
- Arı**, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, Mart 2007.
- Arı**, Tayyar, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, İstanbul, Alfa Yayınları, Ocak 2007.
- Arı**, Tayyar, **2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, İstanbul, Alfa Yayınları,1999.
- Armaoğlu**, Fahir, **Siyasi Tarih**, Ankara Yayınevi, Ankara, 1975.
- Armaoğlu**, Fahir, **Lozan Konferansı ve Musul Sorunu**, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınevi, 1998.
- Aydın**, Mesut, **Türkiye Irak Hududu Meselesi**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.
- Bal**, İdris, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara, Ankara Global Araştırmalar Merkezi Yayınları, Nisan 2006.
- Bal**, İdris, **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006.
- Bilim** Araştırma Vakfı, **Musul-Kerkük ve Türkmenler İçin Gerçek Çözüm**, www.kerkukturkleri.com, 01/11/2007
- Cevizoğlu**, Hulki, **Amerika’nın Körfez Savaşı**, Ankara, İstanbul, Ceviz Kabuğu Yayınları, Işık yayıncılık, Mart 2003.
- Çevik**, Halis, **2. Körfez Savaşında Türk Dış Politikası**, http://www.bulentsenver.com, 03/09/2007.
- Davutoğlu**, Ahmet, **Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, Kasım 2004.
- Demir**, İsmet, Uğurhan Demirbaş, ve diğerleri, **Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919**, www.devletarsivleri.gov.tr, 13/08/2007.
- Dursun**, İsmail, **İsrail, ABD Ve İngiliz Üçgeninde Kürt Tezgahı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ekim 2006.
- Eroğlu**, Cengiz, ve diğerleri, **Osmanlı Salnamelerinde Musul**, Global Strateji Enstitüsü Dergisi Yayınları, 2005.

Galbraith, Peter, Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü Mü?, (Çev: Mehmet Murat İnceayan), İstanbul, Doğan Kitapçılık, Ocak 2007.

Gordon R., Michael ve General, Bernard E. Trainor, Kobra II, Irak İşgalinin Perde Arkası, (Çev: Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul, Doğan Kitapçılık, Ekim 2006.

Hürmüzlü, Erşat, Irak'ta Türkmen Gerçeği, İstanbul, Kerkük Vakfı İktisadi İşletmesi, 2006.

Hürmüzlü, Habib ve Ekrem pamukçu, Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları, Ankara, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Global Strateji Enstitüsü Yayınları, 2005.

Hürmüzlü, Habib, Neden Kerkük Özel, Ankara, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Kerkük Özel Sayısı, Haziran 2005.

Karadağ, Raif, Petrol Fırtınası, İstanbul, Divan Yayınları, 1991.

Kazancı, Hicran, ABD'nin Saddam Sonrası Irak Politikası Ve Kerkük'ün Statüsü, Tusam-Ortadoğu Araştırmaları Masası, Makale, 20 Eylül 2004.

Kerkük'ün Sesi, Nüfus Yapılanması, www.kerkukunesi.blogcu.com, 12/06/2007.

Killoğlu, Mehmet Erkan, Kerkük'ün Statüsü, www.kerkukfeneri.com, 21/11/2007.

Kısacık, Raşit, ABD'den Kürtlere Bir Demet Kerkük, İstanbul, Truva yayınları, Mart 2007.

Kocaoğlu, Mehmet, Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu: Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.

Köprüllü, Sadun, Irak'ta Varlığı Bilinen Boy ve Oymaklar, (05/07/2004 tarihli makale), www.kerkukfeneri.com, 03/07/2007.

Kurtçephe, İsrail, Türk Dış Politikasında Musul Sorunu, Akdeniz Üniversitesi, www.stradigma.com, 20/12/2006.

Lewis, Bernard, Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, (Çev: Selen Y. Kölay), Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2006.

Musul-Kerkük Sorunu, www.msxlab.org, 07/09/2007.

Musul Sorunu, www.turkcebilgi.com, 16/11/2006.

Nakip, Mahir, Kerkük'ün Kimliği, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ocak 2007.

- Nakip**, Mahir, **Kerkük Şehrinin Tarihçesi ve Türklerin Bu Şehre Yerleşmesi**, Global Strateji Dergisi, Kerkük Özel sayısı, İlkbahar 2005,
- Öke**, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1992,
- Oran**, Baskın, **Türk Dış Politikası, 1928-1980**, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Öymen**, Onur, **Silahsız Savaş, Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, Mart 2005.
- Öymen**, Onur, **Ulusal Çıkarlar Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak**, İstanbul, Remzi Kitabevi, Ekim 2005.
- Öznur**, Hakkı, **Cahşların Savaşı; Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi**, Ankara, Altinküre Yayınları, Mayıs 2004.
- Polk**, William R., **Irak'ı Anlamak**, (Çev: Nurettin Elhüseyni), İstanbul, NTV Yayınları, Şubat 2007.
- Saatçi**, Suphi, **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003.
- Saatçi**, Suphi, **Irakta Türk Varlığı**, İstanbul, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, 1996.
- Sander**, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, Ankara, İmge Kitabevi, Ekim 2005.
- Sileli**, Turan, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Kasım 2005.
- Sökmen**, Müge Gürsoy, **Irak Dünya Mahkemesi Nihai İstanbul Oturumu 23-27 Haziran 2005**, İstanbul, Metis Yayınları, Haziran 2006.
- Şahin** Mehmet ve Mesut Taştekin, **II. Körfez Savaşı**, Ankara, Platin Yayınları, 2006.
- Beyatlı**, Kemal, Beyatlı Aydın ve diğerleri, **Misâk-ı Milli Ve Türk Dış Politikası'nda Musul**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- Tayfur**, Kemal, **Musul Sorunu**, www.kesfetmekicinbak.com, 19/01/2007.
- Tanrıverdi**, Aykut, **Türkiye'nin Körfez Savaşından Bu Yana Kuzey Irak Politikası**, Basılmış Tez, 2002.

Topur, Tuncer, **Ortadoğu**, **Yıkımın Adı Barış**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, Aralık 2006.

Toros, Aykut, ve diğerleri, **Nüfus Yapısı Uyumu**, Global Strateji Dergisi, Kerkük Özel Sayısı, Haziran 2005.

Uzgel, İlhan, **ABD ve NATO'yla İlişkiler**, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Cilt 2, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Waylet, Bonyar ve Ernst Jackh, **İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu**, (Çev: Vedat Atila), İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2004.

Wikipedia, **Musul Sorunu**, Vikipedi Özgür Ansiklopedi, http://tr.wikipedia.org/wiki/Musul_Sorunu, 18/11/2006.

Yalçın, Semih, **Musul Meselesi**, Gazi Üni. Eğt. Bil. Ents. Aralık 2001, <http://www.haberbilgi.com>, 15/11/2006.

Yavuz, Celalettin, **Kerkük'ü Savunmak, Kerkük'te Türkiye'yi Savunmak**, 2023 Dergisi, 15 Şubat 2007.

111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanuni Devri), <http://www.devletarsivleri.gov.tr>, 12/08/2007.

II. Körfez Savaşı, <http://tr.wikipedia.org>, 15/10/2007.